

HIIU MURRETE HÄÄLIKUTE KVANTITEEDIST

PAUL ARISTE

MIT EINEM REFERAT:

ÜBER DIE QUANTITÄT DER LAUTE IN DEN DIALEKTEN
VON HIUMAA

TARTU 1941

Eessõnaks.

Kui allakirjutanu koostas oma ülevaadet hiiu murrete häälikutest (Hiiu murrete häälikud, Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII. 1, Tartu 1939), tuli töö valmistamiseks võtta ette ka mitmesuguseid katselisfoneetilisi uurimisi, mis nimetatud tööks olid vajalised, kuid siiski sedavõrd kõrvalise tähtsusega, et kasutamisele võeti ainult osa katsete tulemusi. Muuseas on tehtud ka mitmesuguseid katseid hiiu murrete vokaalide ja konsonantide pikkuste kohta, mis tahetaksegi siinkohal esile tuua. Et katsed ei ole tehtud otseselt igasuguste kvantiteedisuhete kindlaksmääramiseks, siis esineb siin seal mõningaid vähemaid lünke. Need lüngad ei suuda siiski halvata kogu töö sihti ning käiku. Pühalepa katsealune oli pärit Kassari laiu Esikülast. Temaga tehtud katsed on toimunud Tartu Ülikooli Foneetikalaboratoriumis 1934. aastal. Reigi katsealusega oli võimalik tegelda Helsingi Ülikooli Foneetilises Asutises 1932. aastal kadunud prof. F. Äimä lahkell juhatusel. Reigi keelejuht oli pärit Jõelt. Mõlemalt keelejuhilt on võetud iga näitesõna kümograafitrassesele vähemalt 4—5 korda. Alljärgnevas töös esitatakse üksnes mitmekordse katsetuse keskmine tulemus. Kui mõnele näitesõnale on lisatud kaks pikkust, tähendab see seda, et kasutada on kaks keskmist tulemust. Töös on toodud ainult absoluutsed pikkused, sest käesolevate ülesannete raamid ei ole nõudnud relatiivsete pikkuste välditamatu esitamist. Pealegi on katsealuseid vaid kaks, keda on püütud lasta kõnelda normaalsetes tingimustes. Et vastused oleksid normaalsed, selleks on katsetaja koostanud mitmesuguseid lühemaid küsimusi, millele näitesõnad on vastatud nagu iseseisva ühesõnalise lausena.

Esitatavad arvud osutavad häälikute pikkusi sajandikkudes sekundites. Murdosad sekunditest on ümmardatud 0,25, 0,5 ja 0,75-ks.

KONSONANDID.

Sõnaalgulise konsonandi pikkus.

Sulghäälikud.

Enne kui hakata vaatlema sõnaalguliste sulghäälikute pikkusi, tuleb üldiselt märkida, et selles asendis on konsonandi pikkus väga kõikuv. Pikkused on palju kõikumamad kui sõna sees, kus võib ka esineda erinevusi, mis olenevad kas isikupärasustest või väga mitmesugustest välistest teguritest. Sõnaalgulise konsonandi kõikumus oleneb kõigepealt sellest, missuguse intensiteediga on hakatud sõna artikuleerima. Kui sõna artikuleerides on tarvitatud vastavaid hääluselundeid tõhusamalt, on sõnaalguline häälik pikem. Eesti keele kohta konstateerib fakti juba Kettunen KodDial 21. Nimetatud autor väidab seda eriti just klusiilidest. Õige sageli on trasseel raske määrata, kuskohal on konsonandiga algava sõna täpne algus. Sellepärast on paljudes näidetes sõnaalguline konsonant jäetud mõõtmata.

Sõnaalgulistest klusiilidest on ohtrasti näiteid niihästi Reigist kui Kassari. Kõige enam näiteid on *k*-st. Olemasolevat aines-tikku rühmitades saame järgmise pildi.

Ühesilbilised sõnad.

Sõnaalgulisele konsonandile järgnev vokaal on lühike: Reigi *kaik* 'katk' 25, *kašt* 'kast' 35, *koĥ* 'heinasaad' 19, *koñ* 'konn' 27,25, *kont* 'kont' 31,75, *kops* 'kops' 24, *kurt* 'käbi' 26,5, *kel* 'kell' 25, *krät* 'kratt' 28,5; *tāt* 'tatt' 25, *top* 'pühkerätik' 19,5, *trep* 'trepp' 25,75; *puk* 'sokk' 19,5, *pöšk* 'reejalase ülespoole painutatud ots' 27,75; Kassari *kañ* 'kann' 20,75; 20, *kaĥs* 'kaks' 11,5, *ki_{HN}* ~ *kih_η* 'kest' 14,75; *tal* 'tall' 19, *tuĥ* 'tukk' 16,25, *teĥ* 'tekk' 14,5, *tiĥ* 'tikk' 14,5, *töĥ* 'tükk' 16.

Sõnaalgulisele konsonandile järgneb pikk vokaal või diftong: Reigi *kōl* 'kool' 37,25, *kōr* '(puu)koor' 32,75, *kōrd* 'kcoort' 31,5,

kél 'keel' 26,5, *kéld* 'keelt' 33,5, *kaèr* 'kaer' 34, *kòèr* 'koer' 25,75, *kòl* 'koi' 35,25, *kòiz* 'köis' 29,75; *tōp* 'toop' 41, *tōt* 'must pael Hiiu küütkuue all' 29,5, *tē* 'tee' 39,75, *tō* 'töö' 34, *tōid* 'toid' 35,5, *tāid* 'täid' 36,75; *pāt* 'suurem paat' 20, *pīz* 'pliit' 47,25, *paik* 'lapp' 35,25; Kassari *kōk* 'kook' 17,5.

Esitatud näidetest ilmneb, et Reigi keelejuhil on lühikese vokaali järgnedes sõnaalgulise *k* pikkus kõikunud 19 ja 31,75 vahel ning keskmine pikkus on olnud 26,75, s. o. keskmiste pikkuste keskmine. *t* pikkus on olnud 19,75 ja 25,75 vahel keskmise pikkusega 23,5. *p* kohta on ainult kaks näidet pikkustega 19,5 ja 27,75, keskmise pikkusega samuti 23,5. Kassari keelejuhil on üldiselt kõik konsonandid lühemad. *k* pikkus on tal kõikunud 11,5 ja 20,75 vahel; keskmine pikkus on 17. *t* kohta on kõikuvus 14,5—19 ja keskmine pikkus on 16. *p*-st puuduvad vastavad näited. Pika vokaali järgnedes on Reigis *k* kõikuvus 26,5 ja 37,25 vahel ning keskmine pikkus on 32,25. *t* pikkus kõigub 29,5 ja 41 vahel keskmise pikkusega 38. *p*-st on kaks näidet pikkustega 20, resp. 47,25, millede keskmine on 33,5. Kui sõnaalgulisele klusiilile järgneb diftong, kõigub *k* pikkus 25,75 ja 35,25 vahel, *t* pikkus kõigub 35,5 ja 36,75 vahel ning ainsas *p* kohta käivas näites on sulghääliku pikkus 35,25. *k* keskmine on 31,25 ja *t* oma 36. Näiteid on tegelikult üksnes Reigist, sest üksik Kassari näide ei suuda öelda midagi olulist. Kui võrdleme saadud Reigi keskmisi pikkusi omavahel, siis võime konstateerida huvitavat tööika, et juhul, kui sõnaalgulisele klusiilile järgneb lühike vokaal, on klusiil lühem ja kui järgneb pikem vokaalaines, siis on klusiil pikem. Need suhted olenevad eesti keeles üldiselt kehtivatest hääldusreeglitest (vt. HMH 64 jj., 98,148 jne.). Kui häälik on pikem, moodustatakse ta intensiivsemalt. Intensiivsuse kohta kehtivad aga ka koartikulatsiooni reeglid, s. o. intensiivsus ei astu esile alles asjaomase hääliku tõelisel moodustamisel, vaid juba varemini ning kestab edasi ka pärast hääliku artikuleerimist. Intensiivsuse koartikulatsioon avaldub kõnesolevate klusiilide puhul selles, et klusiilid on pika vokaali ees veidi pikemad kui lühikese vokaali järgnedes.

K a h e s i l b i l i s e d s õ n a d.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb lühike vokaal ning esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines: Reigi *kalà* 'kala' 23,25, *kanà* 'kana' 30,25; *tazà* 'tasa' 43, *taràz* 'karjaaias' 33,5; *pigì* 'pigi; keetmata, pooltoores' 30,5, *pilì* 'pilv' 41,75; Kassari *kalà*, 'kala'

18,5, *kanà* 'kana' 22,5; 19, *kazì* 'puhasta' 16,75, *kidà* 'keda' 16,75, *kilù* 'kitsetall' 14,75, *kõdò* 'rauk' 14,75, *kazük* 'kasukas' 14; *tazà* 'tasa' 18,75, *tulèn* 'tulen' 19,5; *padì* 'padi' 17,5, *pagì* 'iil, hoog' 25,75, *pügà,l* 'pügal' 16.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb lühike vokaal ning esimese ja teise silbi vahel on keskpikk konsonantaines: Reigi *kañbà* 'hulga, jõugu' 28,25, *kañhàz* 'kangas' 28,5, *kašši* 'kassi' 26, *kaikù* 'katku' 23,25, *koñnà* 'konna' 32,5; 29,25; *taḗpà* 'tapa' 21,75, *toñdì* 'tondi' 37,5, *toḗppi* 'pühkerätiku' 27,25; *puḗkkàD* 'sokud' 23,25, *puñbà* 'pumba' 37,25; Kassari *kañnù* 'kannu' 18, *kaḗdà,B* 'kardab' 11, *kaḗdà,n* 'kardan' 12,25, *kašti* 'kasti' 21,5, *kašši* 'kassi' 13,25; 13,5, *kottì* 'koti' 13,75; 14,5, *kukḗkèD* 'kuked' 16,75, *kuḗrüd* 'voldid' 20,5, *kuḗtsùD* 'kortsud' 14,5, *kihñùD* 'kestad' 15,5, *krõmà* 'kraami' 21,5; *tallèD* 'talled' 14,25, *taḗpà* 'tapa' 22.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb lühike vokaal ning esimese ja teise silbi vahel on ülipikk konsonantaines: Reigi *kañgè* 'kange' 25,75, *koñnv* 'konna' 26,25, *kašvnb* 'kasvab' 25,75; *toñtti* 'tonti' 31; *puñppv* 'pumpa' 36; Kassari *kañnò* 'kannu' 16,5; 21,25, *kaḗttv* 'karta' 12; 11,75, *kašsi* 'kassi' 15; 12, *kottj* 'kotti' 13,25, *kukḗa* 'kukke' 14,5, *kuḗttšòz* 'kortsus' 13; *tallà* 'talle' 14,5; *taḗpp* 'tappa' 20,5.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb keskpikk vokaal või lühike diftong. Esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines: Reigi *kani* 'kaani' 30,75, *kõlì* 'kooli' 32,75, *kõri* 'koori' 33,25, *kõnuD* 'koonud, lõuad' 34, *kèlè* 'keele' 28,5, *koèrà* 'koera' 30; *tõbì* 'toobi' 32,5, *tõdì* 'toodi' 28, *tuizù* 'tuisu' 37,25; *pìzì* 'pliidi' 47,5, *põzàz* 'põõsas' 36,5, *paigà* 'lapi, paiga' 45,5; Kassari *kõgò* 'koogu' 12,5, *kìdà* 'kiida' 16,25; *põdì* 'paadi' 15,25.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb keskpikk vokaal või lühike diftong. Esimese ja teise silbi vahel on pikk konsonantaines: Reigi *kaissu* 'kaissu' 32,25, *koüssi* 'kaussi' 42,25; *tõppi* 'toopi' 34,25, *tõtti* 'tooti' 33,75, *tuisku* 'tuisku' 39,75; *paikkv* 'lappi, paika' 29,75; Kassari *kõkkò* 'kooku' 15,75, *kìtmv* 'kiitma' 13, *kittòz* 'kiitus' 13,25; *pātte* 'suuremat paati' 18,25, *pāikkə* 'päike' 14,5.

Sõnaalgulisele klusiilile järgneb ülipikk vokaal: Reigi *kani* 'kaani' 27, *kõli* 'kooli' 35,25, *kõri* 'koori' 33,75, *kõriz* 'koores' 31; 36, *kèli* 'keeli' 36,25; *pìzi* 'pliiti' 43,25, *põzvd* 'põõsad' 30,75; siia kuuluvad ka sõnad pika diftongiga: *kòèrv* 'koera' 32,75, *kāzèD* 'vanaaegne rahvarõivas käised' 28,5.

Kahesilbiliste sõnade alguses olevate klusiilide pikkust kokku võttes saame järgmise pildi. Lühikese vokaali ees, kui esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines, on Reigis *k* pikkuse kõikuvus 30,25 ja 33,25 vahel ning keskmine pikkus on 31,75. *t* pikkus on 33,5 ja 43 vahel ning keskmine pikkus on 38,25. *p* vastavad arvud on 30,5—41,75, resp. 36. Kassari keelejuhil on *k* pikkuste kõikuvus 14 ja 22,5 vahel keskmise pikkusega 17 sajandikku sekundit. *t* pikkuste kõikuvus on 18,75 ja 19,5 vahel ja keskmine pikkus on 19. *p* pikkus kõigub 16 ja 25,75 vahel ning keskmine pikkus on 19,75. Kui lühikese vokaali järel esimese ja teise silbi vahel on keskpikk konsonantaines, on niihästi Reigi kui ka Kassari keelejuhil sõnaalguline sulghäälik lühem. Reigis on nüüd *k* pikkuse kõikuvus 23,5 ja 32,25 vahel ja keskmine pikkus on 28. *t*-l on pikkuse kõikuvus 21,75 ja 37,5 vahel ning keskmine on 28,75. *p*-l on pikkuse kõikuvus 23,25 ja 37,25 vahel ning keskmine on 30,25. Kassari näidetes kõigub *k* pikkus 11 ja 21,5 vahel, keskmine pikkus on 14,25. *t* pikkuse piirid on 14,25 ja 22 vahel ning keskmine pikkus on 18. *p* kohta puuduvad kohased näited. Kui sõnaalgulisele klusiilile järgneva lühikese vokaali järel on esimese ja teise silbi vahel ülipikk konsonantaines, on sõnaalguline häälik veelgi lühem. Reigist on arvessetulevat ainestikku *k* kohta, *t*-st ja *p*-st on vaid üks näide kummastki, mis võivad olla juhuslikudki. *k* pikkuste kõikuvus on siin 25,75 ja 26,25 vahel keskmisega 26. Kassaris on sama sulghääliku pikkuste kõikumisvõimalused olnud 11,75 ja 21,25 vahel ning keskmine on 14,25. Kahes *t* kohta olevas näites on pikkused 14,5, resp. 20,5 ning nende keskmine on 17,5. Et sõnaalguline klusiil on üha lühenenud, mida pikem on sõnas esimese silbi vokaalile järgnev konsonantaines, seletub taaski kvantiteedi koartikuleerimisprintsiibiga, mida äsja on puudutatud. Kui järgneb pikk konsonantaines, siis juba sõna algust artikuleerides võetakse arvesse kvantiteedi kasvu, mis pea on tulemas. Et mitte üle pingutada vastavaid häälusorganeid, lühendatakse nende tegevust sõna alguses, kus see on võimalik, sest siin pole klusiili kvantiteedil fonoloogilist funktsiooni.

Kui sõnaalgulisele klusiilile järgnev vokaalaines on pikk, on kvantiteedisuhted teised kui praegu kirjeldatud sõnarühmas. Keskpika vokaali või lühikese diftongi ja lühikese konsonantainese järgnedes esimese ja teise silbi vahel on Reigis *k* kõikuvus 28,5 ja 34 vahel ning keskmine pikkus on 31,5. *t*

vastavad arvud on 28—37,25, resp. 32,5; *p* omad on 36,5—47,5, resp. 43. Kassari keelejuhil kõigub *k* pikkus 12,5 ja 16,25 vahel ning keskmine on 14,25. Kui sõnaalgulisele klusiilile järgneb samuti keskpikk vokaal või lühike diftong, ent esimese ja teise silbi piiril on pikk konsonantaines, siis on Reigis *k* pikkuse kõikumus 32,25 ja 42,25 vahel keskmisega 37,25. *t* vastavad arvud on 34,25—39,75, resp. 36. Kassaris on *k* kõikumuspriidid 13 ja 15,75 vahel ning keskmine pikkus on 14. Samal keelejuhil on *p* pikkused 14,5 ja 18,25, nõnda et nende keskmine on 16,25. Kui sõnaalgulisele klusiilile järgneb ülipikk vokaal või pikk diftong, on Reigis *k* pikkuste kõikumus 27 ja 36,25 vahel ning keskmine pikkus on 32,5. *p* kõikumus on 30,75 ja 43,25 vahel, otsustades kahe näite järgi. Nende keskmine on 37. Võrreldes käesoleva rühma pikkusi ühesilbiliste sõnade ja ka kahe-silbiliste lühivokaaliliste sõnade pikkustega, siis näeb jällegi, et pika vokaalainese järgnedes võib eelnev konsonant pikeneda. Pikene-mine tuleb hästi esile just Reigi keelejuhi hääldususususes, kuna Kassari näidetes seda lausa ilmselt ei märka. Esitatu põhjal võib väita, et hiiu murretes sõnaalgulise klusiili pikkus oleneb suurel määral sellest, missugune on järgnev vokaal- ja konsonant-aines, nimelt kuidas on nende pikkussuhted. Kuidas võiks sõna üldpikkus mõjustada sõnaalgulise klusiili pikkust, seda osutavad kohetoodavad enam kui kahe-silbilised sõnad.

Mitmesilbilised sõnad.

Reigi *kalade* 'kalade' 29,75, *kaladele* 'kaladele' 36,25, *keremv* 'Keremaa küla Pühalepas' 28, *kañnañtmv* 'kannatama (uuem kuju)' 28,25, *kañnadvmv* 'kannatama (murdeomasem vorm)' 30,25; 29,5, *kañgvze* 'kangasse' 27,5, *kokkvde* 'saadude' 28,75, *kuitsumv* 'kutsuma' 19,25, *kākkidez* 'kaakides' 33,75; *taradesse* 'karjaaedadesse' 29,5, *tahame* 'tahame' 28,25, *tegèvvd* 'teevad' 34, *tõppidez* 'toopides' 33,75; *pagānv* '(kirumissõna) pagana' 25,25, *pukkvde* 'sokkude' 26,75; Kassari *külā,ssə* 'külasse' 17, *ka,əgatte* 'kajakate' 17,25, *kazucvcp* 'kasukaga' 17,5, *kadā,çvd* 'kadakad' 19, *kanā,le* 'kanale' 20, *kirjvdmpñtv* 'kirjutamata' 17,25, *kirjūdvd* 'kirjutad' 14,5, *kirjūdvt* 'kirjutatud' 14, *koittēde* 'kottide' 17, *koittēdez* 'kottides' 21,5, *koittēdegp* 'kottidega' 19,75; 21, *kāzigōsse* 'kaasikusse' 10,75, *kaštīcāz* 'kastikaas' 13,25; *tegemñtv* 'tegemata' 14,25, *tōmñtv* 'toomata' 14,25, *tulē-bāk* 'tuletorn' 14; *pügā,lvd* 'pügalad' 15,75, *palā,çvd* 'voodilinald, linald'. Ilma et hakkaksime üksikasjaliselt rühmitama

enam kui kahesilbiliste sõnade alguskluusiili kvantiteeti, võime nentida toodud näidetele silma heites, et siin korduvad samad tõsiasi-
asjad, mida on juba mainitud eelnenud käsitlustes. Tähtis on nimelt see, missugune on konsonantaines esimese ja teise silbi vahel, s. o. missugune on selle konsonantainese kvantiteet ning teiseks, missugune on alguskluusiilile järgneva vokaali kvaliteet. Sõna üldpikkus ei pea tingimata mõjustama alguskluusiili pikkust. Pandagu selleks tähele sõnu *kõttēde*, *kõttēdez* ja *kõttēdeop*, kus pikkused on 17; 21,5; 19,75 ja 21, või sõnu *kirjūdpd*, *kirjūdpī* ja *kirjūdpmttv* pikkustega 14,5; 14; 17,25. Üldiselt on aga siiski pikemates sõnades alguskluusiil veidi lühem kui lühikestes sõnades, mis ongi täiesti ootuspäraseks nähtuseks. Eesti keeles valitseb kvantiteedi suhtes see põhimõte, et mida pikemaks muutub sõna, seda enam lühenemistendentsi on igal üksikul häälikul. Sõna alguses ei näi see põhimõte olevat nõnda silmatorkav kui sõna sees.

Mägiste EKA 5,42 arvab Maarja-Magdaleena murdest, et siis on alguskonsonant lühem, kui silp on kinnine, mille alguses on konsonant. Sama näeb ka hiiu murretes. Hiiu murded osutavad veel, et ka siis on sõnaalgulisel konsonandil tendentsi pikem olla, kui teine silp on lahtine. Teatavasti on igal häälikul omapikkus (Jespersen LPh 181, 187). Kõige pikem näib olevat *p*. Sellele järgneb *t* ja kõige lühem on *k*. Reigi katsealusel on *p* pikkus umbes 33,75, *t* oma 33,25 ja *k* oma 30,75. Kassaris on vastavad pikkused 18; 17,5; 15. Näeme siis, et hiiu murrete sõnaalgulistest klusiilist on kõige pikem ka *p* ja kõige lühem *k*. Gassert StLVI 44 ütleb saksa keelest, et sõnaalguses on klusiili pikkus õige kõikuv, kuid siiski võib tähele panna üldist tendentsi hääldada selles asendis pikka klusiili. Sama tööka võib konstateerida ka eesti keele kohta. Gassert nimetab nähtust "kõnefüsioloogilis-psühholoogiliseks laiskusseaduseks".

Ahtushäälikud.

s.

Kvantiteedi ja helilisuse suhete poolest käib eesti keeles *s* üldiselt käsikäes klusiilidega. Sellepärast võetaksegi käesolevas ühenduses ahtushäälikute hulgast kõigepealt vaatlusele *s*-häälik.

Ühesilbilised sõnad.

Sõnaalgulisele *s*-le järgneb lühike vokaal: Reigi *suk* 'sukk' 15,5, *süt* 'sütt' 18,25; Kassari *sok* 'sokk (gen. soki)' 26,5, *suk* 'sukk' 21, *särk* 'särk' 4,5.

Sõnaalgulisele *s*-le järgneb pikk vokaal või diftong: Reigi *sür* 'suur' 19, *sõ* 'soo' 20,75, *sõp* 'seebipära' 19,75, *sâ* 'sina' 13,5, *sõid* 'sõid' 16,25; 20,5.

Toodud näited on Reigist ühtlase iseloomuga. Kassari omad osutavad just vastupidi suurt kõikuvust. Suur kõikuvus tuleb sellel keelejuhil esile ka muudes *s*-näidetes. Kõikuvuse suur amplituud ei tarvitse olla puhtisiklik joon, vaid see võib esile tulla igal kõnelejal, nagu on näidanud katsetused Tartu Ülikooli Foneetikalaboratooriumis. Kui sõna algust emfatiseeritakse natuke enam, võib artikuleerides see häälik muutuda pikemaks palju hõlpsamini kui mõni teine, ja vastupidi, põgusas sõnaalguses jääb *s*-i pikkus õige lühikeseks. Kui sõnaalgulisele *s*-le järgneb lühike vokaal, on *s*-i kõikuvus Reigis 15,5 ja 18,25 vahel ning keskmine pikkus on 17,25. Kassaris on kõikuvus 4,5 ja 26,5 vahel ning keskmine pikkus on 17,25. Kui järgnev vokaalaines on pikk, on Reigis ka *s* pikem. *s*-i piirid on 13,5 ja 20,75 vahel ning keskmine pikkus on 18,25. Näeme siis, et *s*-i suhtes kehtivad samad reeglid, mis on püstitatud ühesilbiliste sõnade alguses olevate klusiilide kohta.

Kahesilbilised sõnad.

Sõnaalgulisele konsonandile järgneb lühike vokaal ning esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines: Reigi *sapâ* 'sada' 15,5, *senè* 'selle' 19,25.

Sõnaalgulisele konsonandile järgneb lühike vokaal ning esimese ja teise silbi vahel on keskpikk konsonantaines. Selle kohta on olemas paar näidet Kassari: *särgi* 'särgi' 5, *sukka* 'suka' 17.

Sõnaalgulisele *s*-le järgneb keskpikk vokaal; esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines: Reigi *sürè* 'suure' 18,5, *sènèz* 'seen' 19,25, *sõbâ* 'seebipära' 18,5; Kassari *sõbâz* 'saabas' 18,25.

Sõnaalgulisele *s*-le järgneb keskpikk vokaal; esimese ja teise silbi vahel on pikk konsonantaines: Reigi *sõppv* 'seebipära' 21,75.

Sõnaalgulisele *s*-le järgneb ülipikk vokaal: Reigi *sürèz* 'suures' 18,5; 17,5, *sènè* 'seene' 19,25.

Kui sõnaalgulisele *s*-le järgneb lühike vokaal, on järgneva lühikese konsonantainese puhul *s*-i kõikumispiirid 15,5 ja 19,25 vahel ning keskmine pikkus on 17,25. Keskpika konsonandi järgnedes on pikkuse kõikumus 5 ja 17 vahel keskmise pikkusega 11. Et näiteid on kummagi pikkussuhte kohta ainult paar tükki ning rühmad on pealegi eri keelejuhtidelt, on raske neid omavahel võrrelda. Kui sõnaalgulisele *s*-le järgneb keskpikk vokaal ja sellele lühike konsonantaines, kõigub Reigis *s*-i pikkus 18,5 ja 19,25 vahel, kusjuures keskmine pikkus on 18,75. Ainsa Kassari näite *s*-i pikkus on 18,25. Kui *s*-le järgneb ülipikk vokaal, on kõikumus Reigis 17,5 ja 19,25 vahel ning keskmine pikkus on 18,75. Kuigi näiteid on olnud napivõitu, võib peajoontes siiski nentida, et *s*-i kohta kehtivad samad suhted siingi, mis olid maksimas vastavate suhete puhul sõnaalgulistel klusiilidel.

Lõpuks toodagu näited, mis on pikemate kui kahesilbiliste sõnade kohta. Reigi *sõnalene* 'sõnakas' 23,25, *silluv* 'silita' 20,5, *sattuub* 'puudutab' 16,25, *sõkmed* 'sea tuhitud maa' 18,25, *saituud* 'puutuvad' 16,25; Kassari *sigà,pe* 'sigade' 18,25; 16,5, *sigadele* 'sigadele' 15.

Reigis on nende sõnade alguses oleva *s*-i pikkuste kõikumine 16,25 ja 23,25 vahel; keskmine pikkus on 19. Kassaris on vastavad arvud 15—18,25, resp. 16,5. Kui üldiselt võrrelda *s*-i pikkusi klusiilide omadega erisugustes kvantiteedisuhetes, näeme, et Reigis on *s* tunduvalt lühem kui klusiil. Klusiili pikkus oli 30,75—33,75, ent *s* on keskmiselt vaid 17,25. Kassaris on olukord just vastupidine. Selle murde keelejuhil oli klusiili keskmine pikkus 15—18 ja *s* on ka 17,25. Seega siis on siin *s* umbes samapikkune kui klusiil või *k*-st isegi pikem. Lehitsedes eri keelte kohta tehtud häälikute kvantiteediuurimisi, näeb, et kohati on *s* pikem kui klusiilid (Äimä PhLI 55), kohati taas lühem (Laurosela FTEPM 83) või samas murdes on *s* mõnest klusiilist pikem ja mõnest lühem (Laurosela l. c.). Näib, et *s*-i pikkus ei olene mitte nõnda palju eri keelest kui eri kõnelejast. Ka sõna sees on *s*-i pikkus õige ebastabiilne.

m ja *n*.

Pilku mõlema hääliku kohta käivaile näiteile heites, märkame kohe, et klusiilide kohta toodud seadused tulevad siingi esile. Et aga näitesõnu ei ole liiga ohtrasti, esitatakse kogu ainestik ühises rühmas. Reigi *merè* 'mere, merre' 24,5, *maimà* 'mamma' 13,5,

maimv 'matma, peitma' 19, *mōri* 'vanaeide' 21,75, *mōri* 'vanaeite' 16,25, *mōr* 'vanaeit' 16, *mā* 'maa; mina' 14, *makkiide* '(vanaaegsete) vorstide' 14.

Reigi *nāp* 'näpp' 21, *nōm* 'kanarbik' 8, *nūid* 'nüüd' 18,25, *nōk* 'surnu, kodukäija' 12,5, *nučā* 'nurga' 15, *nōmmēl* 'kanarbikul' 6,25, *nōlāz* 'nōel' 14,75, *nīdi* 'niidu' 10,25; 16, *nōci* 'surnu, kodukäija' 19, *nōkki* 'surnut' 19,75, *nītti* 'niitu' 13, *nōlv* 'nōela' 13,75, *nīttidecv* 'niitudega' 13; Kassari *neitsit* 'neitsi' 3,5, *nāittp* 'näidata' 7, *naittugeine* 'natuke' 12,25; 4.

Leiduvate näidete põhjal võib öelda, et bilabiaalse ahtushääliku *m*-i keskmine pikkus on 17,25 Reigi keelejuhil. Seega on siin *m* ja *s* ühepikkused. Prepalataal- või alveolaarnasaali *n* keskmine pikkus on kõigest 14,25. Kassari keelejuhi näidete *n*-i keskmine on 6,75, mis ületab kaugelt selle keelejuhi *s*-i pikkused lühiduse poolest. Klusiilide puhul nägime, et labiaalne häälik oli pikem kui dentaalne. Sama olukord tuleb siis ilmsiks ka homorgaanse ahtushääliku juures.

r.

Selle hääliku kohta käivad näited sõnaalgulises asendis on Reigist *roī* 'rott, hiir' 12,75, *rut* 'rutt' 11, *roķ* 'rokk, supp' 13,75, *radā* 'rada' 20,75, *roķkā* 'roka, supi' 18,75, *rāppē* 'suitsuauk saunal või rehetool' 25; Kassari *ruci-rēk* 'rukkirääk' 14,5.

Reigi näidete sõnaalgulise *r*-i keskmine pikkus on 17. Kõikumise võimaluste piirid on õige avarad, nimelt 11-st 25-ni. Mida tugevam on *r*, seda pikem ta on. Eesti keele sõnaalguline *r* ei ole eriti tugev. Enamasti on vaid paar keeleotsa võnget *r*-i moodustamisel selles positsioonis. Eriline juht *r*-i, mille käsitus kuulub ka siia, on selle hääliku esinemine sõnaalgulise klusiili järel: Reigi *krāt* 'kratt' 5,75, *trep* 'trepp' 6,5; 6,75; Kassari *krāmā* 'kraami' 11,5. Reigis on sel juhul *r*-i keskmine pikkus ainult 6,25 ja üldse pikkus võib kõikuda 5,75 ja 6,75 vahel. Seega siis on see *r*, mille ees on klusiil, tunduvalt lühem absoluutses alguses olevast *r*-st. Nagu Tartu Ülikooli Foneetikalaboratoriumis tehtud katsetest on ilmnenu, on selles asendis *r*-l sageli kõigest üks täielik keeleotsavõnge. Pealegi on helitule klusiilile järgnev *r* ka ise helitu.

l.

Sellest häälikust on olemas rohkesti katseainestikku ja sellepärast on võimalik siin mõnel määral ette võtta rühmitamist.

Ühesilbilised sõnad.

l-le järgneb lühike vokaal: Reigi *lap* 'lapp' 12,25, *luk* 'lukk' 12,25, *lip* 'lipp' 10.

l-le järgneb diftong: Reigi *loul* 'laul' 11, *leib* 'leib' 11,25.

Ühesilbilistes sõnades on esimesel juhul *l*-i pikkuse kõikumus 10 ja 12,25 vahel ning keskmine pikkus on 11,5. Teisel juhul on keskmine pikkus 11.

Kaheasilbilised sõnad.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb lühike vokaal ja lühike konsonantaines. Siin on esitada vaid üks Reigi näide: *lehem* 'lehm' 9,5.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb lühike vokaal ja keskpikk konsonant: Reigi *lukkud* 'lukup' 8,5; 8, *lippu* 'lipu' 9,25, *lippud* 'lipud' 8,75; Kassari *lappse* 'lapse' 8,75, *lappsed* 'lapsed' 8,5.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb lühike vokaal ja ülipikk konsonantaines: Reigi *lukku* 'lukup' 10,5, *lukkuz* 'lukup, lukkus' 8,5; Kassari *lappse* 'lapsi' 3,25; 4,25.

Lühikese vokaali järgnedes on Reigi *l*-i keskmine pikkus 9,25 ja Kassari 6.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb pikk vokaal või lühike diftong ja neile lühike konsonantaines: Reigi *leigu* 'liigu' 11, *leigez* 'kaalikas' 13, *loulu* 'laulu' 10,75; Kassari *lazi* 'Laasi (pere)' 6,75. Reigi keskmine *l*-i pikkus on 11,5.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb lühike diftong ja sellele pikk konsonantaines: Reigi *leiku* 'liiku' 10,5, *leikkid* 'kaalikaid' 10,25; Kassari *lauppv* 'laupäev' 8. Reigi keskmine pikkus on 10,25.

Sõnaalgulisele *l*-le järgneb pikk diftong ja lühike konsonantaines: Reigi *loulab* 'laulab' 11,25, *leiba* 'leiba' 10,5. Nende keskmine pikkus on 10,75.

Lõpuks esitatagu *l* nende sõnade alguses, millel on enam kui kaks silpi: Reigi *lukkude* 'lukkude' 10,5, *loulude* 'laulude' 10; Kassari *lizlapl* 'lähedal' 9,25, *leigavkse* 'lõigatakse' 10. Reigi on *l*-i keskmine pikkus 10,25 ja Kassari 9,5.

Reigi näidete alguses esineva *l*-i üldine keskmine pikkus on umbes 10,25 ja Kassari 7,5. Kuigi *l*-i kohta olev ainestik on tükati lünklik, näeb siiski, et need reeglid, mida on mainitud klusiilide pikkustest, tulevad esile ka siin. Klusiilide, *s*-i ja *l*-i varal võib teha otsuse, et sõnaalgulise konsonandi kvantiteet oleneb õige suurel määral sellest, missugune on järgneva vokaalainese

ning esimese ja teise silbi vahel oleva konsonantainese kvantiteet. Sõna enese pikkus ei ole nõnda oluline, kuigi ka tema avaldab mõju kvantiteedi üldisele lühenemisele.

v.

On jäänud järele nn. poolvokaal *v*. Sellest on järgmised näited: Reigi *või* 'või' 11,25, *vagà* 'vaga' 15,5, *vill* 'vili' 16,25, *vañdv* 'adra vanda' 9,75, *vetqd* 'võtnud' 4,75, *vařgv* 'varga' 9,25, *vâñdv* 'vaagnad' 16,25, *võřvd* 'võõrad' 12,5, *vaërid* 'vaeraid' 13,25, *vagadele* 'vagadele' 18,5, *vagadel* 'vagadel' 17,75, *vařjvmp* 'varjama' 15,75; Kassari *varp* 'vart' 5,5, *vanu* 'vanu' 7, *vagù* 'vagu' 7,5; 9,5, *vadüz* 'vajus' 7,25, *vařvvd* 'varbad' 5, *vakkpdegv* 'vakkadega' 6, *vigadegv* 'vigadega' 10,5, *vaëšte-zëk* 'vaestemaja' 9.

Reigis kõigub sõnaalgulise *v* pikkus 4,75 ja 18,5 vahel, olles seega õige ebastabiilne. Kassaris on kõikuvus 5 ja 10,5 vahel, mis osutab ka ebastabiilsust. Keskmine pikkus on Reigis 13,5 ja Kassaris 7,5.

Nagu on ilmsesti näidanud toodud arvustik, ei ole sõnaalgulise konsonandi pikkus täiesti meelevaldne, kuigi kõikumisvõimalused on üsna suured. Konsonandi pikkuse määrajaks on sõna üldine kvantiteedisüsteem ja iga hääliku omapikkus. Käsitletud asendis on Reigis omapikkuste astrik järgmine: *p* 33,75; *t* 33,25; *k* 30,75; *s* 17,25; *m* 17,25; *r* 17; *n* 14,25; *v* 13,5; *l* 10,25. Kassaris on skaala natuke erinev: *p* 18; *t* 17,5; *k* 15; *s* 17,25; *r* 14,5; *v* 7,5; *l* 7,5; *n* 6,75. Esiletulevad erinevused ei pea tingimata osutama mingisuguseid ilmseid murdevahesid, vaid nad osutavad osalt ka katsealuste isikupäraseid artikulatsioonitraditsioone. Lähimaist sugukeelist on soomes sõnaalguliste konsonantide järjekord kvantiteedi poolest hoopis teissugune: *s, p, t, h, k, m, r, n, v, j, l* (Laurosela FTEPM 83). Karjalas on järjekord *d, t, p, ž, m, ñ, š, l, n, r, v* (Donner SMK 33). Ingliskeeles näiteks on konsonantide üldine kvantiteetiline järjekord niisugune: *p, t, k, b, d, f, s, v, l, m* (Jespersen LPh 187 Meyeri järgi).

Sõnasisesse konsonandi pikkus.

Leenissulghäälikud.

Pearõhulise silbi järel.

Pearõhulise silbi järel olevast vokaalidevahelisest lühikesest klusiilist on mitmesuguseid näiteid. Toodagu kõigepealt need sõnad, kus kahesilbilises sõnas leenisklusiil järgneb lühikesele vokaalile: Reigi *vagà* 'vaga' 13, *pigi* 'pigi' 12,25; *pada* 'pada (kaardimängus)' 10, *rada* 'rada' 12,5, *sada* 'sada' 12,25; Kassari *vagù* 'vagu' 9,75; 9,5, *paì* 'iil, hoog' 8,5, *ogà* 'okas' 10,5, *pügà.l* 'pügal' 8; *padi* 'padi' 8,5, *kida* 'keda' 9,5, *kòdò* 'rauk' 9.

a pikkus kõigub Reigis 12,25 ja 13 vahel ning keskmine pikkus on 12,5. Kassaris kõigub pikkus 8 ja 10,5 vahel, keskmine pikkus on 9,25. *d* vastavad arvud on Reigist 10—12,5 keskmisega 11,5 ja Kassarist 8,5—9,5 keskmisega 9.

Kui säilivad lühikesel sulghäälikul samad esinemistingimused, ent sõna ise on pikenenud, siis võib sulghääliku kvantiteet muutuda. Selle kohta mõned näited: Reigi *macàmv* 'magama' 12, *pagànv* 'pagana' 10,5, *vagàvel* 'vagadel' 11,5, *vagadele* 'vagadele' 10,25, *tegevvd* 'teevad' 8,25; *kudittvdv* 'kõditada' 7,75; Kassari *ogà.būd* 'okaspuud' 8,5, *rugiræk* 'rukkirääk' 7,25, *sigà.de* 'sigade' 6,5; 9,5, *sigadele* 'sigadele' 6,25, *pügà.lvd* 'pügalad' 15,75, *vigadegv* 'vigadega' 7,75, *tegemptv* 'tegemata' 5,5; *kadà.gvd* 'kadakad' 8,75, *obuzəgv* 'hobusega' 3,5.

Nüüd kõigub Reigis *a* pikkus 8,25 ja 12 vahel ning keskmine pikkus on 10,5. Kassaris kõigub *a* pikkus 5,5 ja 9,5 vahel ning keskmine pikkus on 7,25. Seega näeb, et sõna pikenedes lüheneb esimese ja teise silbi vahel oleva klusiili kvantiteet. *d* kohta on kummaltki keelejuhilt vaid üks näide, ent neist mõlemaist võib siiski näha, et *d* on lühem siis, kui sõna on mitmesilbiline. Ka *b*-näide osutab, et pikemas sõnas on klusiil õige lühike. Kuidas sõna pikenedes lüheneb leenisklusiil, näitavad muide selgelt need sõnad, millest on olemas pikem ja lühem kuju. Võrreldagu selleks *vagàvel* 11,5 ja *vagadele* 10,25, *sigà.de* 9,5 ja *sigadele* 6,25, *pügà.l* 8 ja *pügà.lvd* 6,5.

Edasi võetakse vaatlusele juhud, kus esimese ja teise silbi vahel oleva lühikese klusiili ees on keskpikk vokaal või lühike diftong: Reigi *agì* 'haagi' 13,75, *nògì* 'surnu, kodukäija' 13, *vagè* 'vaagen' 13,25, *leicù* 'liigu' 15,5, *leicèz* 'kaalikas' 13, *aicù* 'haigutuse'

13, *paigà* 'lapi, paiga' 12,25; *nīdī* 'niidi' 13,75; 11,75, *peidū* 'peidu' 11,75; *tōbī* 'toobi' 15,5, *sōbā* 'seebipära' 11,25; Kassari *kōgō* 'koogu' 8,5, *laūgūd* 'laugud' 8; *pōdī* 'poodi' 9,75, *kidā* 'keda' 9,25, *nāidā* 'näita' 9; *sōbā.z* 'saabas' 5.

Käesoleval korral on Reigis *g* pikkuse piirid 11 ja 15,5 vahel; keskmine pikkus on 13,25. Kassaris on *g* vastavad arvud 8—8,5 keskmisega 8,25. *d* pikkus kõigub Reigis 11,75 ja 13,75 vahel keskmise pikkusega 12,5. Kassaris on kõikuvus 9 ja 9,75 vahel ning keskmine pikkus on 9,25. Lisatagu veel, et *b* kõikuvus on Reigis 11,25 ja 15,5 vahel keskmise pikkusega 13,25. Kassarist on *b* kohta ainult üks näide õige lühikese klusiiliga. Kui võrdleme käesoleva rühma klusiile eelmise rühma omadega, kus klusiili eel oli lühike vokaal, siis näeme, et ei ole olemas ilmselt muutust pikkustes. Suurim vahe on ainult Kassari *g-s*, mis osutab siin vähenemistendentsi. Kui aga sõna pikeneb, lüheneb praeguseski rühmas üsna ilmselt klusiili pikkus. Seda näitab õige kujukalt Kassari sõna *leigadvkse* 'lõigatakse', kus *g* pikkus on kõigest 4,75.

Kõne alla tuleb võtta ka need juhud, kus klusiili ees on lühike vokaal ja lühike konsonant, mis kokku moodustavad umbes pika vokaali või lühikese diftongi pikkuse: Reigi *nuřgā* 'nurga' 11,25; *toñdī* 'tondi' 9,5; *kañbā* 'kamba, salga' 7,75; 9,25, *puñbā* 'pumba' 7,25; Kassari *sāřgī* 'särgi' 9,25; *kařdā_B* 'kardab' 10, *kařdā.n* 'kardan' 8,5.

Konsonandi järel on klusiili keskmine pikkus Reigis 9 ja Kassaris 9,25.

Esimese ja teise silbi vahel on lühike klusiil, mille ees on pikk konsonant ja selle ees on lühike vokaal: Reigi *kañge* 'kange' 14,5, *vařgv* 'varga' 11,5; *vañdv* 'adra vanda' 12; *vařvvd* 'varbad' 8,75.

Olemasolevate näidete põhjal võib otsustada, et sel juhul ei ole klusiilil pikenemistendentsi, vaid just vastuoksaks klusiil on õige lühike. Siia võib arvata ka sõna *kañd* 'kand' Reigist, mille *d* pikkus on 12,5.

On jäänud järele paar näidet, milledes klusiil, nimelt *d*, on kahe konsonandi vahel. Näited on Reigist: *añdmv* 'andma' 14,5, *kañdlvz* 'kaenlas' 6, *kañdlv* 'kaenla' 7. Siin on *d-l* kahes viimases näites lühike kvantiteet. Seda võiks oletada ka sõnast *añdmv*, kuid analoogilised sõnad, nagu *vañdv*, osutavad, et selles sõnas on ülal esinev *d* pikkus siiski võimalik.

K a u g e m a l s õ n a s e e s .

Nagu kohe allpool selgub, on põhjust esitada eraldi näited selle järgi, kas klusiil esineb rõhutu või kaasrõhulise silbi järel. Rõhutu silbi järel olevast *g*-st ja *d*-st on järgmised andmed: Reigi *õüzvɔv* 'ausaga' 9,75; *taradəsse* 'karjaaedadesse' 8, *taràde* 'karjaaedade' 10,25, *taràdez* 'karjaaedades' 10,75, *kalàdel* 'kaladel' 9,25, *kaladele* 'kaladele' 8,5, *kalàde* 'kalade' 9,5, *vagadele* 'vagadele' 9,75, *vagàdel* 'vagadel' 9,75, *silidv* 'silita' 9,25, *pukkvdē* 'sokkude' 7,75, *lippudēgv* 'lippudega' 7, *niitidēgv* 'niitudega' 10, *ullude* 'hullude' 8,25, *kākkidēz* 'kaakides' 9,5, *loūlude* 'laulude' 7,25, *tōppidēz* 'toopides' 7,25, *kañnadvmv* 'kannatama' 7,25; 7,25; Kassari *naŋtugeine* 'natuke' 6,5; 7,5, *kāzicōsse* 'kaasikusse' 6,5, *kazugvɔv* 'kasukaga' 5,75, *kavàgvɔv* 'kadakad' 7,5, *palàgvɔv* 'linad' 7,5; *leigavp̄kse* 'lõigatakse' 5, *kirjvɔvmp̄itp* 'kirjutamata' 6,5, *kirjvɔv* 'kirjutad' 8, *kirjvɔvpl* 'kirjutatud' 8, *kottidēgv* 'kottidega' 7; 7,25, *kottidēz* 'kottides' 7,5, *kottidē* 'kottide' 9,5, *vakkvdēgv* 'vakkadega' 5,5, *sigàde* 'sigade' 6,75; 9,5, *sigadele* 'sigadele' 5,75, *vigadēgv* 'vigadega' 5,5, *lizivpl* 'ligidal' 10,25.

g-st on Reigist vaid üks näide, kus selle leenisklusiili pikkus on 9,75. Kassaris kõigub *g* pikkus 5,75 ja 7,5 vahel. Keskmine pikkus on 6,75. *d* pikkus kõigub Reigis 7 ja 10,75 vahel ning keskmine pikkus on 8,75. Kassaris on kõikuvus 5 ja 10,25 vahel keskmise pikkusega 8. Peale selle võib näidetest välja lugeda, et klusiili kvantiteedile avaldab mõju eelneva silbi pikkus ning sõna üldpikkus. Sõnadest *pukkvdē*, *ullude*, *kākkidēz*, *tōppidēz*, *loūlude* on Reigis näiteks keskmine pikkus 8,5. Mõnes sõnas on kvantiteedi lühemus eriti silmatorkav. Et sõna üldpikkus mõjub ka selles asendis klusiili kvantiteedile, näitab ilmekalt Reigi sõna *kañnadvmv*, mille *d* pikkus on 7,25 ja Kassari sõnad *leigavp̄kse*, *kirjvɔvmp̄itp*, *vakkvdēgv*, *sigadele*, *vigadēgv*, kus keskmine klusiili pikkus on kõigst 5,75.

Lõpuks toodagu need näited, millede klusiil on kaasrõhulise silbi järel: Reigi *lippudēgv* 'lippudega' 12, *niitidēgv* 'niitudega' 10,5, *kottidēgv* 'kottidega' 7,5, *vakkvdēgv* 'vakkadega' 7,5, *kazugvɔv* 'kasukaga' 6,25, *obuzəv* 'hobusega' 6, *vigadēgv* 'vigadega' 6; *kudittadv* 'kõditada' 5,75, *naljattadv* 'naljatada' 6, *vallattadv* 'vallatada' 7.

Kui klusiilid *g* ja *d* järgnevad kaasrõhulisele silbile, on nad lühemad. Käesoleval juhul on *g* keskmine pikkus 8 ja *d* oma 6,25.

g pikkus võiks oletatavasti olla lühem, sest kahes näites on erakordselt suur kvantiteet. On ehk võimalik, et need näited on öeldud kuidagi dikteerides: *lippu-DEGV*, *nitti-DEGV*, millega nagu sõna algusesse sattunud klusiil on võinud pikeneda.

Lõpetades ülevaadet sõnasisesest lühikesest leenisklusiilist, tuleb peatuda veel mõnedel liitsõnadel. Sandhikeelena eesti keel eeldab, et sõnaalguline fortisklusiil muutub leeniseks, kui ta otsest liitub eelmise sõnaga, mille lõpul on vokaal või heliline konsonant. Hiiu murrete sandhi kohta vt. HMH 249 jj-d. Sandhi tõttu sünenud leenisest on näiteid Reigist *kaštigáz* 'kastikaas' 6,75 ja Kassaris *oga₂būd* 'okaspuud' 7, *tulëbāk* 'tuletorn' 6,5, *izübili* 'piksepilv' 7,25. Kõigis neis näidetes on klusiil õige lühike. Kassaris on keskmine pikkus umbes 7. Omapikkusest kõneldes võime nentida, et pearõhulise silbi järel on Reigis *g* keskmine pikkus 12,5, *d* oma 11,5 ja *b* oma 10. Kassaris on *g* pikkus 9 ja *d* oma 9,25. *b*-st olevas näites on pikkus 5. Pike mates kui kahesilbilistes sõnades on Reigis *g* 10,5 ja *d* 7,75, Kassaris on *g* 6, *d* 8,75 ja *b* 3,5. Rõhutu silbi järel olev sõnasisene Reigi *g* on 9,75 ja *d* 8,75, Kassaris on *g* 6,75 ja *d* 8. Kaasrõhulise silbi järel on klusiil lühem, nagu natuke ülevalpool seisvad näited osutavad.

Fortissulghäälikud.

Gemineerumata fortisklusiil on eesti keeles üldse haruldane häälik. Hiiu murretes võib ta esineda üksnes mõningates kombinatsioonides, nimelt ühenduses mõne teise klusiiliga või helitu konsonandiga. Käesolevaks uurimiseks on kasutada näiteid niihästi lühikese kui ka pika fortise kohta. Mingisuguse konsonantühendi esimese osisena võib fortisklusiil olla pikk või lühike. Teise osisena on ta lühike. Lühikese esimese osise kohta on Reigist sõna *kačkü* 'katku', kus *t̃* pikkus on 15,5. Pikast klusiilist on enam näiteid samuti Reigist: *uks* 'uks' 23; *katk* 'katk' 20, *matmv* 'matma' 28, *vetvd* 'võtnud' 23; *kops* 'kops' 21,75. Selles asendis on pika fortisklusiili keskmine pikkus 23,25. Kuigi eelmise kvantiteediaseme kohta oli vaid üks näide, ei ole ometi põhjust arvata, et pikkus 15,5 oleks täiesti juhuslik. Kassaris on kasutada lause *kaks_kaštē* 'kaks kasti', mis on hääldatud kümograafi lehrisse tervikuna ja seega siis foneetiliselt võttes peaaegu liitsõnana. Selle tõttu on üksikud häälikud võinud lüheneda. Nõnda näeme siis ka, et siin on *k̄* asemel esinev *k* pikkusega kõi-

gest 12. Ehkküül Kassari keelejuhil on häälikute absoluutne pikkus üldse lühem, on see pikkus siiski liiga lühike, et arvata teda keskmisele pikkusele lähedal seisvaks.

Konsonantühendi teise osisena on fortisklusiil üldiselt lühike, nagu osutavad järgmised mõõtmised: Reigi *katkù* 'katku' 10,75, *tuišku* 'tuisku' 14,75; *kaštì* 'kasti' 15,5, *muštà* 'mõista' 8, *muštʷ* 'mõista' 15; Kassari *kaštè* 'kasti' 11,75, *kaštì* '(gen.) kasti' 9,25.

Reigis on *k* keskmine pikkus 12,75 ja *t* oma samuti 12,75. Kassari *t* keskmine pikkus on 10,5. Näidetest paistab veel see asjaolu silma, et siis, kui ühendi esimene osis on pikk, on ka teine osis pikem. Võrreldagu selleks omavahel sõnu *katkù* ja *tuišku*, *muštà* ja *muštʷ* ning *kaštì* ja *kaštè*. Reigis on esimese osise lühike olles teise osise keskmine pikkus 11,5 ja esimese pikk olles 14,75. Kassaris on suhe 9,25: 11,75. Liitsõnades on siingi märgata hääliku lühenemist. Kassarist on pandud kirja *vaèštežèk* 'vaestemaja' ja *kaštìgâz* 'kastikaas'. Esimeses sõnas on *t* pikkus 7,25 ja teises umbes 8,5.

Lõpuks võib gemineerumata fortisklusiil esineda poolpikana keset konsonantühendit. Sellest on Reigist sõnad ja perekonnanimed: *sõŋkmeD* 'seatuhne' 22,75, *toŋkman* 'Tonkmann' 20,75, *kañpmañni* 'Kampmanni' 17,75. *k* ja *p* keskmine pikkus on 20,5, *k* keskmine üksi on 21,75. Seega siis on siin klusiil natuke lühem kui olles pikana konsonantühendi esimeses osises, kus keskmine pikkus oli 23,25.

Konsonantühendid *ts*, *ks* ja *ps* häälduvad hiu murretes nõnda, et klusiilaines kuulduv esimese ja teise silbi vahel ilmse geminaadina. Sellepärast pole neid siinkohal toodud. Kaugemal sõna sees on nende ühendite geminaatsus märgatamatu. Kassari sõnas *leigapŋkse*, mis tuleb kõne alla, on *k* pikkus 6,25. — Kokkuvõttes võib öelda, et pikk klusiil on keskmiselt 23, poolpikk 20,5 ja lühike 12,75 Reigi näidetes. Lühike fortisklusiil on ajalisel ainult veidi pikem kui leenisklusiil. Nende peamine vahe on moodustamise intensiteedis ja vähemal määral ka helilisuses (vt. HMH 182). Soome keele teenuisklusiilid on umbes sama pikkusega kui eesti lühikesed fortised (Laurosela FTEPM 88 jj-d). Karjala omad on aga natuke lühemad eesti fortistest (Donner SMK 20 jj-d). Eesti pikk klusiil on pikem kui karjala geminaat (Donner ibid.). Soome geminaatklusiil on taas tunduvalt pikem eesti pikast klusiilist (Laurosela op. cit. 110).

Geminaatklusiilid.

Pearõhulises asendis.

Lühialguline geminaatklusiil.

Siiakuuluvad näited on järgmised: Reigi *lukkũd* 'lukud' 17,5; 19,25, *pukka* 'soku' 18,25, *kokka* 'heinasao' 21, *rokkã* 'roka, supi' 22,75, *akkãma* 'hakkama' 17,5; *tatti* 'tati' 21, *sattũttv* 'puudutab' 13,25; *taõpa* 'tapa' 17,5; 18,25, *toppi* 'pühkerãti' 23,25, *lipũ* 'lipu' 19,25; Kassari *sukka* 'suka' 16; *koõti* 'koti' 20,75; 21,75, *nãttuceine* 'natuke' 11; 14,75; *taõpa* 'tapa' 20,75.

Toodud sõnadele pilku heites torkab kohe silma, et geminaadi kvantiteet sõltub ka sõna üldisest pikkusest. Sellepärast võetakse eraldi vaatlusele kahe- ja mitmesilbilised sõnad. Kahesilbilistes sõnades kõigub Reigis *kk* pikkus 17,5 ja 22,75 vahel ning keskmine pikkus on umbes 19,5. Samas kihelkonnas on ainsas *t* kohta olevas näites *õt* pikkus 21. *õp* pikkus kõigub 17,5 ja 23,25 vahel; keskmine pikkus on 19,5. Kassaris on *õt* keskmine pikkus 21,25 ja *õp* pikkus 20,75. *kk*-st on vaid üks näide, kus kvantiteet on 16. Kuna see pikkus läheb tunduvalt lahku muist analoogilistest, võib arvata, et ta on juhuslikku laadi. Kokkuvõtlikult võib öelda, et pearõhulise silbi järel on kahesilbilistes sõnades geminaatklusiili pikkus Reigis 20 ja Kassaris ilma *kk*-ta 21. Kui sõna on pikem, siis klusiili pikkus väheneb. Reigis on sõnades *akkãma* ja *sattũttv* klusiili keskmine pikkus umb. 15,5. Kassari kaks korda trasseele võetud näites *nãttuceine* on keskmine umb. 12,75.

Keskpikk geminaatklusiil.

Sellesse kvantiteedirühma kuuluvad näited, kus geminaat esineb pika vokaali, lühikese diftongi või ühendi lühike vokaal + konsonant järel: Reigi *paõkkvz* 'rangas, kambas' 20,25, *pũkkv-del* 'pulkadel' 26,25, *akkiz* 'haagis, haakis' 19,5, *nõkki* 'surnut, kodukãijat' 24, *kãkkidez* 'kaakides' 25, *leikku* 'liiku' 26,75, *leikkid* 'kaalikaid' 22, *aõkku* 'haigutust' 25, *paõkkv* 'lappi, paika' 23,25; *tõõtti* 'tonti' 23,75, *tõõti* 'tooti' 23,5, *nõõti* 'niitu' 34; 30, *nõõttideõv* 'niitudega' 16,5; *kaõppvz* 'hulgas, kambas' 17,75, *kaõppv* 'hulka, kampa' 28,75, *puõppv* 'pumpa' 27,25, *sõppv* 'seebipãra' 26,25, *tõõppi* 'toopi' 20,25, *tõõppidez* 'toopides' 18,25; Kassari *kõõkkõ* 'kooku' 16,25, *pãõkkã* 'pãike' 23,75, *laõkki* 'lauku'; *kaõõttv* 'karta' 21,75; 24,25, *pãõtte* 'paati' 19,5, *nãõõttv* 'nãidata' 24; *kaõõppv* 'kaupa' 20,5.

Jättes kõrvale pikemad kui kahe silbilised sõnad, kus võib esineda lühenemisi, näeme, et *kk* pikkus kõigub Reigis 19,5 ja 26,75 vahel keskmise pikkusega umb. 22. *tt* pikkus kõigub 23,5 ja 34 vahel; keskmine pikkus on 27,75. *pp* pikkus kõigub 17,75 ja 28,75 vahel ning keskmine pikkus on 21,5. Sõnas *nõttideev* on sõna pikemuse tõttu ilmsesti lühem kvantiteet geminaadil *tt*, s. o. kõigest 16,5. Sõnas *tõppidez* on geminaadi pikkus 18,25 ja sõnades *pulkkvdel* ning *käkkidez* ei märka geminaadi lühenemist, vaid just vastupidi, neis sõnus on klusiilaine õige pikk. Kui võtta ka pikemad sõnad arvesse, saame Reigis *kk* keskmiseks pikkuseks 22,75. Reigis on siis selles asendis geminaatklusiili pikkus üldse 21,5—27,75. Seega on klusiil siin pikem kui lühialguline geminaatklusiil lühikese vokaali järel. Kassaris on *kk* pikkuse kõikumus 16,25 ja 25,25 vahel ning keskmine pikkus on 21,75. *tt* pikkus kõigub 19,5 ja 24,25 vahel ning keskmine pikkus on 22,25. Üksikus *pp* kohta käivas näites on selle geminaadi pikkus 20,5. Eesti keele keskpika geminaadiga kvantiteedinäiteid on Kettunen KodDial 24 jj. Kodavere murdes on see geminaat tunduvalt lühem: *kaüppa* 12,3, *tařkka* 15,5. Hiiu keskpikkadele geminaatidele on pikkuselt lähedased soome geminaatklusiilid (Laurosela FTEPM 110).

Pikaalguline geminaatklusiil.

Pikaalgulise geminaadiga sõnadest saame järgmise pildi: Reigi *lukkuz* 'lukus, lukkan' 27, *lukku* 'lukku' 33,75, *kõkkvde* 'saadude' 31,25, *lukkude* 'lukkude' 32,5, *makkide* 'vorstide' 34,75; *saituvvd* 'puutuvad' 28,75; *räppe* 'räpna' 38,25, *lippudeev* 'lippudega' 25,5; Kassari *vakkvdegv* 'vakkadega' 14,5; *koitéz* 'kotis' 28,5, *koitède* 'kottide' 25,5, *koitèdez* 'kottides' 20,25, *koitèdeev* 'kottidega' 16,5; 16,5.

Reigis ei ole *kk* pikkuses vahet, kas sõna on kahe- või kolmesilbiline. Sellepärast võetakse koos mõlemad juhud. Kõikumus pikkustes on siin 27 ja 34,75 vahel ning keskmine pikkus on 31,75. *tt*-st ja *pp*-st on vaid üks näide kummastki. Sõna *lippudeev* varal võib taaski väita, et sõna pikenemisega käib kaasas üksikhääliliku lühenemine. Eriti hästi torkab see aga silma Kassari näites *vakkvdegv* ja sarjas *koitéz*, *koitèdez* ja *koitèdeev*. Kodavere murde geminaatide pikkust vt. Kettunen KodDial 23 jj-d. Soome geminaatklusiilidest on hiiu (ja üldse eesti) pikaalgulised geminaadid tunduvalt pikemad. Esimese ja teise silbi

vahel on Laurosela FTEPM 110 näiteks *kk* 27,9, *tt* 29,4 ja *pp* 29,4. Liivi (Kettunen ULS 7) ja karjala (Donner SMK 23) geminaatklusiilid on soome omadest veelgi lühemad.

Klusiil ühenduses *s*-ga.

Kõneldes esimese silbi järel olevaist klusiilidest, peab eraldi kõre alla võtma *ts*- ja *ps*-ühendid. Siia kuuluks ka *ks*, mille kohta ei ole aga kahjuks olemas vastavat ainestikku. Leiduvad näited on Reigist *kuitsumv* 'kutsuma', kus afrikaadi pikkus on 24,75. Kassarist on võetud trasseele *neittsitt* 'neiti' 16, *kuřtsũd* 'kortsud' 14,5, *meřtsã* 'metsa' 20,75 ja *meřtsp* '(ill.) metsa' 30,5, *kuřtsõz* 'kortsus' 21,5. Lühialguline *its* on nende näidete järgi Kassaris pikkusega 14,5 ja 20,75 vahel; keskmine on 16,75. Pikaalgulise pikkus kõigub 21,5 ja 30,5 vahel ning keskmine on 26. Kui afrikaadi ees on konsonant, on afrikaat lühem. Võrreldagu selleks sõnu *kuřtsũd* ja *kuřtsõz* muude sõnadega. Kassarist on peale selle kümogrammid *ps*-st sõnades *lařpsẽ* 'lapse' 23,75, *lařpsẽd* 'lapsed' 20,25, *lařpsẽ* 'lapsi' 24, *ulķ lařpsẽ* 'hulk lapsi' 20,25. Viimases näites on *řps* sellepärast lühem, et see sõna on eelmisega kokku hääldatud üheks foneetiliseks tervikuks. *řps*-i keskmine pikkus on 22. Klusiili ühendis *s*-ga pole kvantiteedi vahet üksnes klusiilaineses, vaid ka *s* on kummalgi puhul erisuguse kvantiteediga. Selle kohta vt. allpool 25.

Geminaatklusiil järgsilpides.

On olemas näiteid ainult *tt* kohta, sest *kk* ja *pp* ei esine ehtsas murdes esimese ja teise silbi piirist kaugemal. Ka osa *tt*-ga sõnu, mis tuuakse, on ühiskeele mõjustatud. Reigi *kařnãttãmv* 'kannatama' 22,25, *naljãttv* 'naljata' 24, *naljãttãvã* 'naljatada' 17, *kũdĩttãdv* 'kõditada' 22,25, *vãllãttãdv* 'vallatada' 22,75; Kassari *tõmãttv* 'toomata' 17, *kirjũdũmũttv* 'kirjutamata' 17,75, *kařãcãttẽ* 'kajakate' 16,25, *tegemũttv* 'tegemata' 21. Reigis on teise ja kolmanda silbi vahel rõhutule vokaalile järgneva geminaatklusiili pikkus keskmiselt 20,75. Kassarist on vaid üks näide, kus pikkus on 17. Kaasrõhulise silbi järel on Kassaris keskmine pikkus 18,25. Kõrvagagi kuuleb, et järgsilpide geminaat on pikuselt lähedane lühialgulisele geminaadile. Kõrvakuulmist kinnitab kurvide mõõtmine.

Ahtushäälikud.

s - h ä ä l i k u d.

Leenis - z.

Allakirjutanu on oma töös HMM kirjeldanud hiiu murrete s-i ja z vahelisi suhteid (214 jj.). Helilisuse poolest on z ja s samades vahekordades, nagu *g, b, d* ja *k, p, t*. Kuidas on z ja s-i kvantiteedisuhted, näeb kohe allpool. z kohta on järgmised näited intervokaalsest asendist lühikese vokaali järel: Reigi *kazù* 'kasv, kasu' 13,25, *tazà* 'tasa' 10,75, *izù* 'pikne' 10,75, *kizù* 'västra jne. kisu' 11; Kassari *kazì* 'kasi' 6,75, *tazà* 'tasa' 9, *kazùk* 'kasukas' 5,25.

Reigis on kõikuvused 10,75 ja 13,25 vahel; keskmine pikkus on 11,5. Kassaris on kolme näite keskmine pikkus 7. Kui sõna teine silp on kinnine, on z lühem, mis nähtub sõnast *kazùk*. Viimaselt murdealalt on mõõdetud veel pikemad sõnad *lizìdpl* 'lähedal' 6,75, *kazucpçp* 'kasukaga' 4,25 ja liitsõna *izùbilì* 'piksepilv' 6,5, kus näeme kõikjal jubatuntud tõika, et pikemas sõnas on häälikud lühemad. Lühim on z neljasilbilises sõnas.

Kui esimeses silbis on keskpikk vokaal või lühike diftong, on z umbes samapikkune nagu eelnenud rühmas: Reigi *pìzi* 'pliidi' 13, *põzàz* 'põõsas' 9,25, *kõzì* 'sihi, suuna' 13,25, *koüzì* 'kausi' 13,25, *tuizù* 'tuisu' 12,75, *paizè* 'paise' 12,25, *kaizù* 'kaisu' 8,5. Kõikuvus pikkustes on 8,5 ja 13,25 vahel ning keskmine pikkus on 11,75. Helilise konsonandi järel esinev z näib olevat pikem kui vokaalile järgnev. Reigi sõnades *põrzv* 'põrsa' ja *põřzàz* 'põrsas' on z pikkus 14,5, resp. 14,75, keskmise pikkusega umbes 14,5. Pikemais sõnus märkab taas tendentsi z lühenemiseks: Kassari *kāziçõsse* 'kaasikusse' on 6 ja liitsõna *l̥z̥z̥l̥ber̥e* 'Laasi pere' 4,5.

Ülipika vokaali või pika diftongi järel on z ka lühem, nagu osutavad Reigi näited: *pìzi* 'pliiti' 10,25, *põzvd* 'põõsad' 7,25, *kāiz̥ed* 'käised' 9,25, *ouza* 'ausa' 11,5. Siin on kõikuvused 7,25 ja 11,5 vahel ning keskmine pikkus on kõigest 9,5.

Mainitagu siinkohal ka paar juhtu sellest, kus z on kauge- mal sõna sees. Kassari sõnas *obuz̥çp* 'hobusega' on z 3,25 ja sandhi tõttu tekkinud z sõnas *vaēšt̥z̥çk* on 5,5.

Fortis - s.

Nagu gemineerimata fortisklusiilid olid eesti keeles haruldased, võides peale sõna alguse fonoloogiliselt esineda vaid mõningates vähestes ühendites, nõnda leiame ka gemineerimata *s*-i üksnes mõnes asendis klusiilide ees või nende järel. Lühikese *s*-i kohta on Reigist *kašti* 'kasti' 8, *müštà* 'mõista' 5. Nende näidete varal võime seda öelda, et siis on *š* pikem, kui tema ees on lühike vokaalaines. Pikema vokaalainese eelnedes on *š* õige lühike. Mõlemal juhul on *š* lühem kui keskmise pikkusega *z*. Kuigi fortise ja leenise peeraldajaks on nende intensiteediate, näib siiski, et käesoleval juhul on eraldajaks peamiselt just helilisus.

Pikast *s*-st on Reigist *müštʋ* 'mõista' 11,25, *tuišku* 'tuisku' 16,5, *kašʋʋb* 'kasvab' 18,25 ja Kassari *kaštè* 'kasti' 12, *kašt* 'kast' 13,5, *ušt* 'ust' 13,5, *pöšk* 'reejalaste ülespoole keeratud osa' 14,25. Toodud Reigi näited osutavad, et *s* on siis pikem, kui ta ees on lühike vokaalaines. Kui vokaalaines on pikem, on *s* lühem. Sellepärast on siin ja ka HMH-s ühel juhul kasutatud märkimisviisi *š* ja teisel juhul *š̄*. *š*-i keskmine pikkus on Reigis kahe näite kohta 13,75. Seega siis on *š*-ki tunduvalt pikem kui *š̄*, rääkimata *š̄*-st. Kassaris on *š̄*-i keskmine pikkus kolmes ühesilbilises sõnas 13,75. Kahesilbilises sõnas on *š̄* veidi lühem.

Lõpuks esineb *s* klusiili järel, kus ta pikkus on järgmine: Reigi *kuišumʋ* 'kutsuma' 10,25; Kassari *neištšì* 'neitsi' 3, *lašpsè* 'lapse' 4,5, *lašpsèʋ* 'lapsed' 5, *kuštšùʋ* 'kortsud' 10, *lašpsè* 'lapsi' 10, *ušk lašpsè* 'hulk lapsi' 9,5. Olemasolevad näited osutavad meile kõigepealt, et siis, kui eelnev klusiilaines on pikem, on ka *s* pikem. Ühel juhul on *s*-i keskmine pikkus umb. 10 ja teisel juhul umb. 4,25. Seda tööka on allakirjutanu märganud ka muudes murretes ja teda registreerib Kettunengi KodDial 27. Sõnas *leigavkse* (Reigi) on *s*-i pikkus 7,75.

Geminaat - ss.

Lühialguline *šs* pearõhulise silbi järel on järgmiste pikkustega: Reigi *kaššì* 'kassi' 20,75; Kassari *kaššì* id. 17; 16,5, kusjuures Kassari keskmine on 16,75.

Keskpikk *ss* on veidi pikem, nagu osutavad Reigi näited *kaissu* 'kaissu' 21,25 ja *košssi* 'kaussi', millede keskmine on 21.

Pikaalguline geminaat Reigi sõnas *kaššì* on 28,25; Kassari *kaššè* on 24,5; 23,75, keskmisega 24.

Kaugemalt sõna seest kaasrõhu järelt on Reigist juhud *taradesse* 'karjaaedadesse' 21 ja *kaŋgasse* 'kangasse' 23,25 keskmisega umb. 22. Järelikult on selles asendis *ss* keskpikk. Kassari on rõhutu silbi järel *šs* sõnas *külä,šse* 'külasse' 16,25. Kui pikem sõna on hääldatud kiiresti, võib kaasrõhugi järel olla hästi lühike geminaat, näit. Kassari sõnas *kāziššse* 'kaasikusse', kus *šs* on 12,25.

Kokku võttes *s*-häälikute pikkusi sõna sees, võime konstateerida, et need on lühemad kui klusiilide omad, kuigi üldiselt valitsevad samad pikkussuhted naabrusega võrreldes. Lähemate sugukeelte *s*-häälikutest vt. Laurosela FTEPM 89 jj-d, Donner SMK 25 jj., Kettunen ULS 7 jj-d.

h.

Sõnaalguline *h* on Hiiumaal alles Pühalepa vallas ja kõige vanematel inimestel ka Reigi külades vastu Pühaleppa. Autori keelejuhtidel ei olnud kummalgi alles sõnaalguline *h*. Sellepärast on olemas näitesõnu üksnes sõnasiseses *h* kohta. Lühike heliline *h* (EK 1938, 62 jj-d) on järgmiste pikkustega: Reigi *kōhèn* 'kōhn' 16,25, *lehèm* 'lehm' 12,75, *tahàmε* 'tahame' 7,25; Kassari *kihñüd* 'kestad' 5,25. Konsonandi ees ja pikemas sõnas on *h* lühem kui kahe silbilistes sõnades intervokaalses asendis.

Pikk ning helitu *h* on registreeritud Reigi sõnades *paññv* 'pahna' 13,75; 14,75 ja *tañmv* 'tahma' 13, millede keskmine on 13,75. Kassaris on *h* sõnades *éñN* ~ *éñŋ* 'rihm' 11,75 ja *kiñN* ~ *kihŋ* 'kest' 9,5, keskmise pikkusega umb. 10,5. Soome *h* kohta vt. Laurosela FTEPM 89 jj-d ja karjala kohta Donner SMK 27.

Nasaalid *m*, *n* ja *ŋ*.

Lühikesed vokaalidevahelised nasaalsed ahtushäälikud *m* ja *n* esinevad sõnades: Reigi *omà* 'oma' 12,25; *kanà* 'kana' 8, *senè* 'selle' 11,25, *sōnalene* 'sõnakas' 11, *inimene* 'inimene' 8,75; Kassari *imè* 'ime' 5,75, *omà* 'oma' 7,5; *vanù* 'vanu' 5,25, *kanà* 'kana' 6,5; 8,25. Näited osutavad, et *m* ja *n* on kvantiteedilt õige lühikesed. Reigis kõigub *n*-i pikkus 8 ja 11,25 vahel ning keskmine pikkus on 9,75. Kassaris on *n*-i pikkuse kõikumine 5,25 ja 8,25 vahel keskmisega 6,75. *m*-i keskmine pikkus on samal keelejuhil umb. 6,75.

Kui intervokaalse nasaali ees on pikk vokaal, on nasaalide pikkused järgmised, nagu näeb *n*-ga näidetest: Reigi *kōñüd*

'koonud, lõuad' 9, *sēnēz* 'seen' 9,25, *ōnē* 'vaheruum rehetoa ja kambri vahel' 9,5. Keskmine *n*-i pikkus on selles asendis 9,25. Seega siis osutab nasaal vähest lühenemistendentsi. *m*-i kohta on vaid *Kassar* rist *krōmā* 'kraami' ja *tōmātp* 'toomata', kus selle hääliku pikkus on mõlemas sõnas 6,5.

Kui nasaali ees on ülipikk vokaal, on nasaali enese pikkus umbes samasugune nagu eelnenud rühmas: *Reigi kâni* 'kaani' 10, *vānvd* 'vaagnad' 9; 9,25, *sēne* 'seene' 10,75, *ōnez* 'rehetoa ja kambri vahelises ruumis' 9,25. Kõikuvus *n*-i pikkuses on siin 9 ja 10,75 vahel ning keskmine pikkus on 9,75. Et siin on nasaal siiski natuke pikem kui siis, kui nasaali ees oli keskpikk vokaal, oleneb osalt sellestki, et ülipika vokaali moodustamiseks vajaline intensiteet ning pikkus on kandunud ka järgnevale vokaalile, s. o. meil on tegemist kvantiteedi koartikulatsiooniga.

Lühikest nasaali leidub veel mõnes näitesõnas diftongi järel konsonantühendi esimese osisena: *Reigi vāindlane* 'vaenlane' 7,75, *kāindlvz* 'kaenlas' 10,25, kus kahe näite keskmine pikkus on 9. Peale selle võib nasaali leida kas mõne teise konsonandi ees või järel. Selles asendis on näiteid ka *ŋ*-i kohta, mis iseseisvalt võib esineda ainult geminaadina. Nasaalist mõne teise konsonandi ees on järgmised näited eelneva lühikese vokaaliga: *Reigi kaŋppvz* 'kambas, hulgas' 11,75, *kaŋppv* 'kampa, hulka' 9,5, *puŋppv* 'pumpa' 10,75, *kaŋpmaŋni* 'Kampmanni' 5,5, *kaŋbā* 'kamba, hulga' 14,5; 13,25, *puŋbā* 'pumba' 14; *vaŋt* 'vant' 11,25, *koŋt* 'kont' 10,5, *miŋt* '(pipar)münt' 9,5, *toŋvt* 'tondi' 14,5; *aŋgēt* 'hange' 15,25, *paŋkkvz* 'pangas, kambas' 11,5, *toŋkman* 'Tonkmann' 8,25, *sōŋkmēv* 'seatuhned' 11,5. Toodud sõnad näitavad kõigepealt, et nasaal on siis pikem, kui talle järgneb lühem konsonantaines. Kui konsonantaines on pikem, on nasaal ikka lühem, olgu sõna ühe- või kahesilbiline. Lühikese konsonantainese järgnedes on *m̄*-i keskmine pikkus umb. 14. Sõnas *toŋvt* on *n̄*-i pikkus 14,5 ja *ŋ* sõnas *aŋgēt* on 15,25. Olgu siinkohal veel öeldud, et näide *ŋc*-ga on haruldane, sest murdes on üldisem vanamoelisem esindus, kus *ŋc* nõrgaks astmeks on *ŋŋ*, millest tuleb kõnet allpool. Kui nasaalile järgneb pikk konsonantaines, on *m̄*-i keskmine umb. 10,75, *n̄*-i oma on 10,5 ja *ŋ*-i oma ka 10,5. Eriti lühike on *m̄* kolme konsonandi ühendi alguses sõnas *kaŋpmaŋni*, kus *m̄* on vaid 5,5.

Konsonandi järel on lühike nasaal järgmiste kvantiteedisuhetega: *Reigi mātmv* 'matma, peitma' 10,25, *taāmv* 'tahma' 13,

toŋkman 'Tonkman' 7,5, *sõŋkmed* 'seatuhned' 6,25, *kaŋp-maŋni* 'Kampmanni' 5,75, *aŋdmv* 'andma' 10, *almà* 'Alma' 11,5; *paŋnv* 'pahna' 13,5; 12,5; Kassari *kiimv* 'kiitma' 4. Reigi näidetes on *m*-i keskmine pikkus 11,25, kui häälik on teise üksik-konsonandi järel. Kolme konsonandi ühendis on *m* lühem. Kahes *paŋnv*-näites *n*-i keskmine on 13. Et Kassaris on *m* eriti lühike, kõigest 4, ei sõltu üksnes sellest, et keelejuhil on kõik konsonandid olnud lühemad, vaid ka eelnenud silbi suurest pikkusest. On tähelepandav, et *n* järel on nasaalil tendentsi pikemuseks.

Omaette juhu moodustab Reigi sõna *veŋvd* 'võtnud', kus *n* kujundab iseseisva silbi. Selle *n*-i pikkus on 14,25, nõnda et nasaal on harilikust lühikesest pikem.

Üksik-*n* ja -*n* võivad pearõhulise vokaali järel olla ka pikad (*m*-st puuduvad kümogrammide): Reigi *kaŋvd* 'kand' 21,25, *vaŋvdv* 'adra vanda' 13,5, *aŋdmv* 'andma' 12; *kaŋge* 'kange' 16,25. Tõeliselt pikk on *n* ainult ühesilbilises sõnas. Kahesilbilises sõnus on nasaal enam-vähem poolpikk.

Kümogrammide hulgas on näiteid ka kaugemal sõna sees esinevast nasaalist: Reigi *magàmv* 'magama' 10, *tahàme* 'tahame' 8,75, *aŋnàme* 'anname' 11, *aŋkàme* 'hakkame' 11, *vaŋjomv* 'varjama' 8,25, *kuitsumv* 'kutsuma' 5,5, *inimene* 'inimene' 9, *kaŋnaŋ-tvmv* 'kannatama' 8,25, *kaŋnaŋvmv* id. 8,5; 8,25; *pagànv* 'pagana' 8,75, *oŋrùne* 'aurune' 9, *inimene* 'inimene' 6,25, *sõnalene* 'sõnakas' 9,75, *vaŋndlane* 'vaenlane' 8,5; Kassari *tegemvttv* 'tegemata' 3, *kirjudvmvttv* 'kirjutamata' 2,75.

Reigi kümogrammide osutavad, et siis, kui esimene silp ei ole ülipikk ning teises silbis on poolpikk vokaal, on kolmanda silbi alguses olev *m* pikem. Nelja esimese näite keskmine on umb. 10,25, ent kahe järgneva oma on kõigest umb. 7. Kaugemal sõnas on *m* ka lühem; samuti ka siis, kui sõna on pikem (*inimene*). Õeldu kehtib üldiselt ka *n*-i kohta.

Geminaatnasaalid.

Geminaatnasaalid võivad olla, nagu muudki geminaadid, lühi- või pikaalgulised ja keskpikad. Kahjuks on peaaegu kogu ainestik üksnes lühialguliste geminaatide kohta: Reigi *äŋmà* 'ämma' 23, *nõŋmèl* 'kanarbikul' 29,5, *maŋmà* 'mamma' 24; *koŋnà* 'konna' 25,5; 21, *vaŋnàz* 'adra vannas' 18,75, *aŋnà* 'anna' 17, *aŋnàme* 'anname' 17,75, *kaŋnaŋvmv* 'kannatama' 18; 12,75, *kaŋ-*

naŕtvmv 'kannatama (uuem kuju)' 15; *kaŕŕáz* 'kangas' 19, *keŕ-ŕàv* 'kingad' 23, *vaŕŕi* 'vangi' 18; Kassari *kaŕnò* 'kannu' 18; *kiŕŕà,v* 'kingad' 11,75. Reigi näidetes on kahesilbiliste sõnade *ŕm*-i keskmine pikkus 25,5, *ŕn*-i oma on 20 ja *ŕŕ*-i oma ka 20. Kui sõna on pikem, siis geminaat lüheneb, nagu ilmneb *ŕn*-ga sõnadest. Kolmesilbilistes sõnades on keskmine pikkus 17,75 ja neljasilbilistes 15,25.

Pikaalgulise *ŕn*-i kohta on Reigist *koŕnv* 'konna' 29; 25,5 ja Kassarist *kaŕnò* 'kannu' 27; 27,75. Esimesel juhul on keskmine pikkus 27,25 ja teisel ka 27,25.

Kõige pikem on nasaal siis, kui temale järgneb lühike homorgaanne klusiilaines. Kodavere murde nasaalide kohta vt. Kettunen KodDial 23 jj-d, karjala Donner SMK 34, soome Laurosela FTEPM 85 jj-d, liivi Kettunen ULS 6 jj-d.

r.

Lühikesest *r*-st vokaalide vahel lühikese vokaali järel on näiteid Reigist: *merè* 'mere, merre' 13, *taráz* 'karjaaias' 9,5, *taràvè* 'karjaaedade' 10,75, *taràvèz* 'karjaaedades' 8,5, *taravèsse* 'karjaaedadesse' 10,5, *kerèmv* 'Keremaa küla' 9. Sõnad on erisilbilised ning *r*-i pikkus on ka õige erisugune. Kahesilbilises sõnas on pikkus 13, kui teine silp on lahtine, ja 9,5, kui teine silp on kinnine. Enamsilbilistes sõnades on pikkus keskmiselt 9,25. Läbisegi on keskmine pikkus 10,25. Näitestik on sellepärast huvitav, et temast ilmneb mõningaid tõsiasi, mis on ühenduses sõnapikkuse ja häälikupikkuse omavaheliste suhetega. Nagu on mitmes kohas juba mainitud (10), väheneb üldiselt iga üksik häälik seda enam, mida pikemaks sõna muutub. Võib aga olla ka muid tegureid, mis mõjustavad hääliku kvantiteeti sõnas. Üheks õige tähtsaks teguriks on rõhustamine. Kui silp või häälik on öeldud suurema rõhuga, võib ta olla pikem. Tuleb arvata, et see asjaolu, et sõnas *taràvè* on *r* pikem kui sõnas *taráz*, on just erisugusest rõhustamisest.

Keskpika vokaali või lühikese diftongi järel on *r*-i pikkus järgmine: Reigi *mõri* 'moori' 14,5, *sūrè* 'suure' 13,75, *võràz* 'võoras' 9,75, *kõri* 'koori' 13,75; 11,75, *õürù* 'auru' 10,25, *vaèràz* 'vaeras' 10,5, *koèrà* 'koera' 9,25, *kaèrà* 'kaera' 9,25, *õürùne* 'aurune' 10,25. Kõikuvus on 9,25 ja 14,5 vahel ning keskmine pikkus on 11,5. *r* on siis pikem, kui eelneb keskpikk vokaal, ega

mitte diftong. Esimesel juhul on keskmine pikkus 12,5 ja teisel 9,75. Kolmesilbilises sõnas *oürüne* on umbkaudu alles sama kvantiteet, mis on kahesilbilistel sõnadel.

Missugused on suhted ülipika vokaali või pika diftongi eelnes, näeb sõnadest: Reigi *mōri* 'moori' 13,25, *sūrez* 'suures' 13,5; 8,5, *vōrvd* 'võõrad' 10,25, *kōriz* 'kooris' 11,25; 9,75, *kōrd* 'koort' 10,5, *oūru* 'auru' 11,25, *kōērv* 'koera' 7,75, *vaērid* 'vaeraid' 8,25. Ka siin märkame, et diftongi järel on *r* lühem kui üksikvokaali järel. Ülipika vokaali järel on keskmine pikkus 11. Diftongi järel on pikkus vaid 9. Peale selle on ülipika vokaali ja pika diftongi järel *r* lühem kui eelnenud rühma sõnades, kus *r* oli kesk-pika vokaali ja lühikese diftongi järel.

Konsonantühendeis on *r* õige lühike: Reigi *kuřt* 'käbi' 7,75, *nuřgà* 'nurga' 8, *pōřzàz* 'põrsas' 5,25; Kassari *vařp* 'vart' 9,75, *kuřtsūd* 'kortsud' 6, *kuřtsóz* 'kortsus' 4,5, *sāřk* 'särk' 4,25, *sāřgì* 'särgi' 7, *kařdà.β* 'kardab' 7, *kařdà.n* 'kardan' 7,75, *kařttp* 'karta' 5,5; 5, *kiřjūdvd* 'kirjutad' 9, *kiřjūdvl* 'kirjutatud' 8, *kiřjūdvmptp* 'kirjutamata' 7,75. Reigis on *r*-i pikkuse kõikumus 5,25 ja 8 vahel ning keskmine pikkus on 7. Kahe- ja kolmesilbilistes sõnades on Kassaris kõikumus 4,25 ja 9,75 vahel ning keskmine on 8,25. Näeme siis, et *r*-l on samad kvantiteedisuhted, mis olid omased *s*-le. Kõige lühem on *r* konsonantühendeis.

Peale lühikese *r*-i võib konsonantühendeis olla ka pikk \bar{r} . Selle kohta käivad näited: Reigi *pōřzv* 'põrsa' 10,25, *vařgv* 'varga' 15,25, *vařjvmv* 'varjama' 17,5; Kassari *vařvvd* 'varbad' 23. Reigi näiteis on keskmine *r*-i pikkus 14,25. Kassarist registreeritud sõnas on erakorraliselt pikk *r*, mis võib olla moodustatud sõna eriti tugevasti rõhustades.

r kaugemal sõna sees.

Üksik-*r*-st kaugemal sõna sees on olemas paar näidet Kassari keelejuhi liitsõnadest: *rucirēk* 'rukkirääk' 6, *lōzìberē* 'Laasi pere' 6,75 ja *kazì_ärà* 'kasi ära' 5,5. Viimane lause on foneetiliselt hääldatud ühe sõnana. — *r* on siin õige lühike, s. o. keskmisega 6.

Geminaat-*r*-st kaugemal sõnas on kasutada ainult Kassari näide *kuřrūd* 'kurrud, volidid', kus lühialgulise geminaadi pikkus on 16,5.

Eesti ja lähemate sugukeelte *r*-st vt. Kettunen KodDial 21 jj-d; Kettunen ULS 7 jj-d; Laurosela FTEPM 85 jj-d ja Donner SMK 27 jj.

l.

Pearõhulise vokaali järel esinevast intervokaalsest lühikesest *l*-st on Reigist *kalà* 'kala' 9, *vilì* 'vili' 10,75, *pilì* 'pilv' 9,5, *silìdv* 'silita' 7,75, *kalàde* 'kalade' 8,5, *kalàdel* 'kaladel' 6,75, *kala-dele* 'kaladele' 6,5. Kassari *kalà* 'kala' 4,5, *kilù* 'kitsetall' 3,5, *tulèn* 'tulen' 3,75, *tulèbāk* 'tuletorn' 4,5, *külàsse* 'külasse, külla' 4, *palà,gvD* 'linad' 4,25. Reigis on kahesilbiliste sõnade *l*-i keskmine pikkus 9,75; kolmesilbilistes sõnus on keskmine 7,75 ja neljasilbilises sõnas 6,5. Kassaris on kahesilbilistel sõnadel keskmine pikkus 4 ja pikemais (kolmesilbilistes) sõnades, vastuoksa ootustele, 4,25, mis taaski kinnitab tõika, et pikemais sõnus võib häälik olla lühem, kuid tingimata ei pea seda olema.

Keskpika vokaali ja lühikese diftongi eelnedes on *l* natuke lühem: Reigi *kēlēD* 'keeled' 9,5, *nōlāz* 'nõel' 7,75, *kōlì* 'kooli' 7, *loūlū* 'laulu' 9. Käesoleval juhul on *l*-i keskmine pikkus 8,25.

Kui eelnev vokaal on ülipikk või esineb pikk diftong, on *l* veidi pikem eelmisest: Reigi *nōlv* 'nõela' 8,5, *kōlì* 'kooli' 8,75, *kēlì* 'keeli' 9,25, *kēlv* 'keelt' 11,25, *ōlv* 'hoolt' 12,25, *loūlvB* 'laulab' 7,75, *loūlvde* 'laulude' 9,75; Kassari *tāle* 'temale' 6,5. Reigis on keskmine pikkus *l-l* läbisegi 9,75. Kui lähemalt pretsiseerida sõnu, näeb, et kahesilbilistes vokaaliga lõppevais sõnus on keskmine pikkus 8,75 ja konsonandiga lõppevais ühesilbilistes 11,75. Neis sõnus, millel esimeses silbis on diftong, on keskmine *l*-i pikkus 8,75. Kassarist olev üksik näide ei anna võimalusi otsuste tegemiseks.

Lühikesest *l*-st konsonantühendite esiosisena on näited: Reigi *aīmà* 'Alma' 14, *pelt* 'pelt, kriiska, plekk ahju ukse ees' 9,5, *naljāttv* 'naljata' 13,75, *naljāttavv* 'naljatada' 11,5; Kassari *uik lappsē* 'hulk lapsi' 3,5. *l* on Reigi näidetes pikk keskmiselt 12 sajandikku sekundit. Nägime juba ülalpool *r*-st kõneldes, et ahtushäälik on siis lühem, kui ühesilbilises sõnas talle järgneb pikk konsonantaines. Sõna pikenedes võib *l* lüheneda.

Pearõhulise silbi järel esineb üksik-*l* ka konsonantühendite lõpposisena Reigi sõnades *vainolvne* 'vaenlane' 6,75, *kainolv* 'kaenla' 5,75, *kainolvz* 'kaenlas' 5,25, kus keskmine *l*-i pikkus on umb. 6.

l kaugemal sõna sees.

Reigi *sōnalēne* 'sõnakas' 12, *vagadele* 'vagadele' 10,5, *kala-dele* 'kaladele' 9; Kassari *püçà,lvD* 'pügalad' 3, *kanàle* 'kanale'

3,75, *sigadele* 'sigadele' 9,5. Näited on nõnda vähesed, et pole võimalik öelda, kuidas on just suhe rõhutu ja kaasrõhulise silbi järel oleva *l*-i vahel. Reigis on kaasrõhulise silbi järel olev *l* lühem, sest kahe näite keskmine *l*-i pikkus on 9,75. Kassaris on just vastuoksa rõhutule silbile järgnev *l* hästi lühike, keskmisega ainult umb. 3,5. Kaasrõhulise silbi järel on *l* siin umb. samasuguse pikkusega nagu Reigis. Siinkohal tuleb mainida ka Kassari liitsõna *izùbill* 'piksepilv', kus *l*-i pikkus on 6.

G e m i n a a t - l .

Lühialgulisest geminaadist on järgmised näited: Reigi *ullù* 'hullu' 17,75, *vallaítvov* 'vallatada' 11,75; Kassari *tallèD* 'talled' 10,75. Reigi näidete põhjal võime konstateerida taaski seda, et pikemas sõnas geminaat lüheneb.

Pikaalgulisest geminaadist on Reigist sõna *ullude* 'hullude' 21 ja Kassarist *talle* 'talle' 24.

Sõnaalgulistest konsonantidest kõneldes (15) on nenditud, et *l* on üks kõige lühemaid. Sama võib öelda ka sõnasisesest *l*-st. Kettunen KodDial 25 jj-d, Kettunen ULS 6 jj-d, Lauro-sela FTEPM 101 jj-d, Donner SMK 27 jj-d.

v ja j.

Konsonantidest on jäänud veel vaatlemata nn. poolvokaalid *v* ja *j*. *v*-st on näide teise silbi alguses olevast asendist: Reigi *kašvovB* 'kasvab' 7,5. Sama murdeala sõnades *teóévovD* 'teevad' ja *saitvovD* 'puutuvad' on *v* 6, resp. 6,5.

Lühikese konsonantainese järel teise silbi alguses olevast *j*-st on Reigi *naljattv* 'naljata' 5,75, *naljattvovD* 'naljatada' 5,75; Kassari *kirjüdvovD* 'kirjutad' 3,75, *kirjüdvvt* 'kirjutatud' 3,5, *kirjüdvovpítv* 'kirjutamata' 2,75. Siin tuleb tuua ka sõna *kaéóóqk* 'kaevukook', kus *é* on pikkusega 3,75, sest fonoloogiliselt võttes on *é* selles asendis *j* märgiks. Konsonandi järel on Reigis *j* keskmiselt pikk 5,75 ja Kassaris umb. 3,25.

Ülevaade sõnasiseste konsonantide kvantiteedist.

Kõigepealt võib esitatu põhjal öelda, et sõnasiseste konsonantide pikkus oleneb naabruse kvantiteedist ja üldisest sõnade pikkusest. Mida pikem on sõna, seda enam võivad temas lüheneda üksikud häälikud. Ent siis, kui sõna artikuleeritakse eriti

selgelt, ei tule lühenemine igakord esile. Mida pikem on vokaalaines, seda lühem on järgnev konsonantaines. Vahel on lühene mine väga väike, vahel taas tunduvalt suurem. Paarile korrale on näha ka otse vastupidist suunda, et pikema vokaali järel on konsonantki pikem. Nagu ülalpool (6; 8) on juba öeldud, on niisugusel juhul tegemist kvantiteedi koartikulatsiooniga. Koartikulatsioon võib kümograafiehetrisse kõneldes kergemini esile tulla kui harilikus kõnes, sest, kuigi katsed olid korraldatud nõnda, et üksiksõnalinegi vastus on antud lausena, on katsealustel olnud siiski taibumust kõnelda dikteerivalt. — Pika vokaali järel on konsonant harilikult ikka pikem kui diftongi järel. Konsonant on harilikult lühem ka siis, kui ta on teise konsonandi järel või seisab kahe konsonandi vahel. Kõige pikem on üksikkonsonant intervokaalselt, kui ta ees on lühike vokaal. Konsonantühendist on huvitav seda tähele panna, et mida pikem on ühendi esimene osis, seda pikem on ka teine. Teise konsonandi ees olev konsonant on seda pikem, mida lühem on järgnev konsonant. Mida kaugemal sõnas on konsonant, seda enam on tal kalduvust lüheneda. Rõhutu silbi järel on sõna sees konsonandid enamasti pikemad kui kaasrõhulise järel, sest esimesel juhul alustab konsonant ise kaasrõhulise silbi ja hääldub selle tõttu intensiivsemalt ning kvantitatiivselt pikemalt. Teisel juhul on konsonant rõhutu silbi alustaja ning siis vastavalt ise õige tõhutult moodustatud. Öeldu tuleb esile ka geminaatide kvantiteedis. Kuidas kaasrõhk mõjub Maarja-Magdaleena murdes kvantiteedile, sellest on kirjutanud Mägiste EKA 5, 56. Seal toodud ja siin esitatavad tulemused ühtivad. Soome keele suhete kohta vt. Laurosela FTEPM 231 jj. Muust kirjandusest mainitagu Battisti FG 186, Gassert StLVI 47, Jespersen LPh 179, Pallier UQVK 161 jj-d.

Konsonantide omapikkus tuleb esile ka sõna sees. Kõige pikemad on helitud konsonandid ning nendest just helitud *s* ja *h*. Neile järgnevad klusiilid. Edasi tulevad nasaalid *m*, *n* ja *ŋ*. Lühimad on *r*, *l*, *v* ja *j*. Lüheumus ja pikemus võib olla ka individuaalne, kuid kogu eesti keele kohta võib ka muude murrete andmete põhjal öelda, et sõnasisesed konsonandid jaguvad omapikkuse poolest kolme ossa: 1. *s* ja *h*, 2. klusiilid, 3. muud konsonandid.

Üksikute konsonantide rühmade juurde minnes võib kokkuvõtlikult öelda, et 1. ja 2. silbi vahel on lühike klusiil Reigi keelejuhul pikk 11,5—13,25 ja Kassari keelejuhul 8,25—9,25. Kaugemal sõnas on vastavad pikkused Reigis 6,25—9,75 ja

Kassaris 6,75—8. Reigi keelejuhil on *c* harilikult ikka pikem kui *d*, ent Kassari omal on kohati vastupidine suund. Lühikesed *k*, *p*, *t* on vaid natuke pikemad kui *g*, *b*, *d*. Viimaste pikkus on Reigis 12,75—15,5 ja Kassaris keskmiselt 10,5. Poolpikad *k̄*, *p̄*, *t̄* on Reigis keskmiselt 20,5. Pikkuselt on poolpikk klusiil enam-vähem võrdne lühialgulise geminaadiga, mille pikkus Reigis on 19,5—21 ja Kassaris 20,75—21,25. Pika klusiili pikkus on Reigis umbkaudu sama kui keskpika geminaadi oma, s. o. 23,25. Keskpikk geminaat on pikkusega 21,5 ja 27,75 vahel. Kassaris on see geminaat kõikuvusega 20,5 ja 22,25 vahel. Erinevus poolpika klusiili ja lühialgulise geminaadi või pika klusiili ja keskpika geminaadi vahel on selles, et nn. geminaatide puhul on võimalik selgesti tähele panna vastava klusiili impliooni, oklusiooni ja eksplosiooni, mida nn. üksikkluusiilidest ei märka. — Ülipika klusiili pikkus on niihästi Reigis kui ka Kassaris üle 30 sajandiku sekundi.

Lühikese *z*-i pikkus kõigub 9,5 ja 14,5 vahel Reigis. Helitu lühike *š* on kõigest umbes 6,5 ja poolpikk *š̄* 13,75. Siin ei võrdu poolpikk üksikhäälik lühialgulise geminaadiga, sest Reigis on *š*-i keskmine pikkus 20,75 ja Kassaris 16,75. Pikk *š̄* on Reigis 18,25 ja Kassaris 13,75. Reigis on keskpikk geminaatss 21 ja ülipikk *š̄s* 28. Kassaris on *šs* 24. Sõna sees illatiivi tunnusest on geminaatss mõlemal murdealal keskpikk.

Lühike *h* on Reigis umbes 12 ja pikk *h̄* 13,75. Kassaris on vastavad arvud 5,25, resp. 10,25. Reigis ei ole siis tegelikult olnud mingisugust kvantitatiivset vahet lühikese ja pika *h* vahel. Olemasolev vahe on sõltunud helilisusest. Kassaris on siiski ka ilmne kvantitatiivne vahe. Reigi omapärane olukord on usutavasti tingitud sellest, et keelejuht on kumograafiehetrisse kõneldes hääldanud *h* liiga tugevasti igal juhul, et häälikut hästi esile tuua. Kõigis hiiu murretes on intervokaalne *h* muidu õige tõhutu ning lühike (HMH 174). Mitte ainult käesolevalt Hiiu keelejuhilt, vaid sageli ka ühiskeeles on allakirjutanu pannud tähele, et “korrektselt” kõnelda tahtjad hääldavad *h* üleliia pikalt ning tugevalt, või *h* asemel on isegi *χ* või *ζ*.

Lühikesest *m*-st on olemas õige nigelad andmed. Sellepärast on raske teha kindlat kokkuvõtet. Lühike *n* on Reigis 9—9,75. Peab arvama, et umbes samasugune on ka lühike *m*, või see on natuke pikem, Reigis koguni kuni 12,25, sest labiaalsetel häälikutel on üldse kalduvust olla natuke pikemad. Kõige lühem on *n*

diftongi järel konsonantühendi ees tüübis *vainolone*. Mõne teise konsonandi, peamiselt homorgaanse, ees on nasaal pikem kui intervokaalselt. Reigis on siis *m* 14, *n* 14,5 ja *ŋ* 15,25. Need arvud on juhust, kus järgnev konsonantaines on lühike. Kui järgnev konsonantaines on pikk, on vastavad arvud 10,75, 10,5 ja 10,5. Mõne teise konsonandi järel on Reigis *m*-i pikkus 11,25 ja *n*-i oma 13. Kolme konsonandi ühendi viimase osisena on *m* kõigest 6,5. Geminaatidena on Reigis *mm* 25,5, *nn* 20 ja *ŋŋ* ka 20. Pikaalgulise geminaadina on samal murdealal *nn* 29—35,5. *Kassar*is on *nn* 27,5. Kaugemal sõna sees on nasaalgi lühem, nagu on lühemad muudki konsonandid, kuid lühenemine ei ole tingimata vajaline.

Lühike *r* on Reigis keskmiselt pikk 9—12,5 ja lühike *l* 8,25—9,75. Olemasolevates *v* kohta käivates andmetes on keskmine pikkus 6,75 ja *j*-l 5,75.

Teatavasti käib eesti keeles kvantiteediga kaasas intonatsioon. Kui häälik on lühike või keskpikk, siis on intonatsioon püsiva käiguga. Kui aga häälik on ülipikk, on intonatsioon alguses tõusev ja lõpposas tugevasti langev. Vt. Põldre EK 1937, 164 jj-d, Trubetzkoy TCLP 7, 178. Hiiu murretes ei ole keskpika ja ülipika konsonandi (samuti ka vokaali) vahel kvantitatiivne erinevus kuigi suur. Pe erinevus on nimelt intonatsioonil. Käesoleva töö jaoks tarvitatud näidetes näeme siiski ilmset kvantitatiivsetki erinevust, mis oleneb sellest, et näitesõnad on esitatud korrektsemalt artikuleerides kui seda tehakse voolavas kõnes. Voolavas kõnes pööratakse kvantiteedile sageli nõnda vähe tähelepanu, et ootuspärase ülipika hääliku asemel võib kuulda isegi täiesti lühikest. Trubetzkoy l. c. arvab Polivanovi järgi, et eesti keeles ongi tegelikult vaid kaks peakvantiteediaset, lühike ja pikk, kuna muud kvantitatiivsed erinevused on näilised. Selle väitega ei saa hiiu murrete ega ka muude eesti murrete andmete põhjal ühineda. Lauserõhutamisest olenedes võib intonatsioon olla ülipika ja keskpika hääliku eraldajaks, kuid ei pea seda tingimata olema. Kvantiteet on ikkagi primaarseks nähtuseks. Battisti FG 185, Laurosela FTEPM 230 jj-d, Pallier UQVK 161 jj-d.

Sõnalõpulise konsonandi pikkus.

Sulghäälikud.

Leenisklusiilid.

Ülal (15) on öeldud, et sõna alguses on häälikutel pikkus palju kõikumavam kui sõna sees. Siiski võis näha, et kõikumustest hoolimata olid sõnaalgulistel konsonantidel kindlad pikkussuhted ja -astmed. Ka sõna lõpus on konsonantidel enam kõikumisvõimalusi kui sõna sees, ehkki siin ei ole kõikumused nõnda märgatavad kui sõna alguses (Gassert StLVI 45, Laurosela FTEPM 133). Allpool näeb, missugused on kõikumused ja missugused kindlad pikkused. Et vaatlusele võetakse kõigepealt klusiilid, siis mainitagu üht eesti klusiilide omapärast joont, mis tuleb esile just sõnalõpus. Eesti keel ei tunne üldiselt aspireeritud ehk hõngatud sulghäälikuid. Hõngatud sulghäälikud võivad esineda üksnes kadalikus hääldusuuuses, mis on tugevasti saksa keele mõju all. Vt. selle kohta Ariste EKH 22. Eesti keeles võib ometi kohata ka kõigiti keelepärast aspiratsiooni ja seda nimelt siis, kui sõna absoluutses lõpus on klusiil. Mida pikem on klusiil, seda ilmekamalt on aspiratsiooni kuulda. Aspiratsioon avaldub selles, et klusiili järel kuuleb tugevamat või nõrgemat *h*-häälikut. Kuidas lõppklusiilide hõngus oleneb lausast lõpust, sellest on hiu murrete suhtes kirjutatud HMH 154 jj-d. Kümograafikurvil tuleb hõngus hästi nähtavale. Reigi keelejuhil on ta klusiili juurde eraldi arvestatud. Sulgudes on ära märgitud, milline osa klusiilist kuulub hõngusele. Leenisklusiil on hõngatud vähem kui fortisklusiil. Leenise kohta on näiteid ainult *D*-st ja *B*-st. Reigi *kañD* 'kand' 12,5 (3,25), *sõjkmED* 'seatuhned' 14,25 (2,75), *veñD* 'võtnud' 16,25 (5,25), *lučküD* 'lukud' 15 (3,5); 17 (5), *võrdD* 'võõrad' 19 (3,75), *põzdD* 'põõsad' 19,25 (4,25), *lekkiv* 'kaalikaid' 17,75 (7,25), *käizED* 'käised' 17,25 (5,75), *vaeriv* 'vaeraid' 16,75 (4), *kiñD* 'kingad' 18,75 (5,25), *vänvD* 'vaagnad' 19 (5,75); 16,75 (4), *kõnüd* 'koonud, lõuad' 15,75 (5), *tegevvD* 'teevad' 16,5 (3,5), *saitvvD* 'puutuvad' 13,25 (1,75), *nüüD* 'nüüd' 25,75 (9), *sõid* 'sõid' 20,75 (6), *tõid* 'tõid' 18,75 (5), *täid* 'täid' 18,5 (5,5), *keid* 'keelt' 19,75 (6), *õid* 'hoolt' 20,75 (7,5), *kõid* 'koort' 20,5 (5,75); *leib* 'leib' 21 (4,25), *loütVB* 'laulab' 17,75 (4,5), *kasvVB* 'kasvab' 20,5 (3,75), *saitutVB* 'puudutab' 17,75 (5); Kassari *lappsED* 'lapsed' 14, *kučkED* 'kuked' 9,5, *kuñrüd* 'voldid, kurrud' 12,25, *kuñtsüD*

'kortsud' 10, *kiññä_{oD}* 'kingad' 10,5, *laïgä_D* 'laugud' 10,25, *kihñü_D* 'kestad' 12, *tallë_D* 'talled' 11,5, *vařb_{oD}* 'varbad' 7,5, *kirj_{üD}* 'kirjutad' 10,75, *palä_{oD}* 'linad' 10, *kadä_{oD}* 'kadakad' 10,5, *piügä_{oD}* 'pügalad' 8,75, *ogä_{oD}* 'okaspuud' 7,5; *kařdä_B* 'kardab' 9,25.

Reigis on ühesilbiliste sõnade lõpus *D* pikkus keskmiselt 20,75. Sellest langeb hõngusele keskmiselt 6,5. Pärisklusiilosa on seega 14,25. Ainukeses siia kuuluv *B*-näites on pikkus 21 (4,25) pärisklusiilosaga 16,75. Väga lühike on *D* sõnas *kañ_D*, kus klusiilosa on vaid 9,25. Siingi maksab see reegel, millega oleme juba tutvunud ülalpool, et mida pikem on sõna, seda lühem on häälik. Kahe silbilistes sõnades ei ole märgata suurt vahet klusiili pikkuses selle poolest, kas esimene silp on keskpikk või ülipikk. Et aga mingisugune vahe on siiski olemas, võetakse mõlemad rühmad ometi eraldi vaatlusele. Kui esimene silp on keskpikk, on Reigis keskmine klusiili pikkus 16,75 (4,75) puhtklusiilosaga 12. Kassaris on *D* klusiilosa keskmine pikkus 11,25 ja *B* oma 9,25. Kui esimene silp on ülipikk, on Reigis *D* keskmine pikkus 17,5 (4,75) klusiilosaga 12,75. Kassari ainsa näite *D* pikkus on 7,5. *B* keskmine pikkus on Reigis 19 (4,25) klusiilosaga 14,75. Ka kolmesilbilistest sõnadest näeme, et siis on lõppklusiil lühem, kui esimene silp on pikem. Pandagu selleks tähele *teç_{oD}* ja *sait_{oD}*. Esimeses on klusiilosa 13, teises 11,5. Kassaris on kolmesilbiliste keskmine 10. Eraldi tuleb võtta liitsõna *ogä_{oD}* *D* pikkusega 7,5. Reigi näites *sait_{oD}* on *B* klusiilne osa 12,75. — Kokkuvõtlikult võib öelda, et sõnalõpulise leenisklusiili kvantiteet kõigub Reigis 9,25 ja 16,75 ning Kassaris 7,5 ja 11,25 vahel. Kõikuvuse tähtsaks põhjuseks on sõna enese ja selle esimese silbi pikkus. Vt. ka Kettunen KodDial 22.

Fortisklusiilid.

Kõige lühem on sõnalõpuline fortisklusiil siis, kui ta esineb pika helitu konsonantainese järel: Reigi *kařk* 'katk' 27,5 (9), *põšk* 'ree jalaste ülespoole pööratud osa' 21 (6), *kařt* 'kast' 26 (4,5), *uřt* 'ust' 27,5 (5,75). Kahe *k* kohta käiva näite klusiili keskmine pikkus on 24,25 (7,5) klusiilosaga 16,75. *t* keskmine pikkus on 26,75 (5) klusiilosaga 21,75. Seda klusiili võiksime nimetada poolpikaks, kui võrrelda tema kvantiteeti lühikeste klusiilide omaga. Transkriptsiooni lihtsamuse pärast ei ole käesolevas töös seda poolpikkust siiski tähistatud.

Natuke pikem on klusiil siis, kui tema ees on keskpikk vokaal või lühike diftong: Reigi *āk* 'haak' 29,25 (4), *nōk* 'surnu, kodukäija' 30 (2,5), *aik* 'haigutus' 28 (3), *paik* 'paik, lapp' 27,5 (3); *nūt* 'niit' 31,5 (3,25), *tōt* 'toot' 30,25 (4,25); *tōp* 'toop' 33,25 (6,75), *sōp* 'seebipära' 30,5 (4,25); Kassari *kōk* 'kook' 21,75; 21, *kīk* 'kiik' 22, *kōk* 'kook' 19; *pāt* 'suurem paat' 21,5. Näeme siingi, et diftongi järel on klusiil lühem kui pika vokaali järel. Reigis on pika vokaali järel *k* keskmine pikkus umbes 29,75 (3,75) klusiilosaga 26. Diftongi järel on keskmine pikkus 27,75 (3) klusiilosaga 24,75. Samal keelejuhil on *t* keskmine pikkus umb. 30,75 (3,75) klusiilosaga 27. *p* keskmine pikkus on 31,75 (5,5) klusiilosaga 26,25. Kassaris on *k* keskmine pikkus umb. 21 ja *p* oma sõnas *pāt* 21,5. Kassarist on võetud kümograafirullile ka paar liitsõna, mille teise osise lõpus on poolpikk klusiil: *ka,èòcōk* 'kaevukook' 18, *vaēštezēk* 'vaestemaja' 20,25, *ruoirēk* 'rukkirääk' 16,5, *tulēbāk* 'tuletorn' 18,5. Siin on poolpikk klusiil keskmiselt pikk kõigest 18,5. Lühem on *k* ka tervikuna hääldatud lauses *ulē lappse* 'hulk lapsi', kus klusiili pikkus on 15,75.

Lõpuks on jäänud järele pikk klusiil, mis esineb ühesilbilistes sõnades silbi lõpus, kui silbivokaal on lühike: Reigi *puk* 'sokk' 36,5 (5,25), *kok* 'saad' 38,75 (7,5), *suk* 'sukk' 40,75 (6), *luk* 'lukk' 41,25 (5,75), *rok* 'rokk, supp' 37,25 (5), *ak* 'hakk' 47 (6,75); *tai* 'tatt' 43,75 (9,5), *sūt* 'sütt' 45 (6,5), *rot* 'hiir, rott' 43,5 (6), *rut* 'rutt' 41,75 (5,5), *krāt* 'kratt' 43,25 (7,25); *top* 'topp, pühkerätik' 40,25 (10,25), *sep* 'sepp' 44,5 (6,75), *lip* 'lipp' 42 (8,5), *lap* 'lapp' 45,25 (10), *nup* 'nupp' 47 (6,25); 37,75 (4), *nāp* 'näpp' 39,5 (5,5), *trep* 'trepp' 43,5 (8,75); 38,5 (6,25); Kassari *tuk* 'tukk' 25, *tek* 'tekk' 30,5, *tik* 'tikk' 32,75, *tōk* 'tükk' 31,25, *sok* '(jalanõu) sokk' 34,25, *suk* 'sukk' 32. Reigis on *k* keskmine pikkus 40,25 (6), klusiilosaga 33,75. Kassaris on *k* keskmine 31. Reigis on *t* keskmine 43,5 (7) klusiilosaga 36,5. *p* keskmine on Reigis 42 (7,25) klusiilosaga 34,75. Kettunen KodDial 22 on Kodavere pikk klusiil 21,3; Kettunen ULS 6.

Ahtšhäälikud.

s - h ä ä l i k u d.

Hiiu murretes esineb sõnalõpus peamiselt leenis-z, kui sandhi ei ole mõjustamas hääliku helilisust ning intensiivsust. Fortis-s-i

leidub üksnes klusiilide järel. Fortisest on olemas järgmised näited: Reigi *koṗs* 'kops' 18, *uḱs* 'uks' 14,75. Nendes sõnades on *s*-i keskmine pikkus umb. 16,5.

Leenis-*z*-l on pikkus muutuv esijoones selle järgi, kui pikk on sõna. Ühesilbilistest sõnadest on näited: Reigi *pīz* 'pliiit' 21,25, *māz* 'maas' 22,75, *ouz* 'aus' 21,5, *kāiz* 'käis' 17,75, *kōiz* 'köis' 17,25. Pika vokaali eelnes on *z* keskmine pikkus Reigis 22 ja diftongi eelnes 18,75. Siis siingi tuleb esile tõik, et diftongi järel on konsonant lühem. Näib, et ei ole juhuslik, et *ouz*-sõnas on *z* pikem kui kahes muus diftongiga näites, kus sõna alguses on klusiil. Eelnenud peatükis on ka sõnas *ak̄* 'hakk' lõppklusiil pikem kui terves reas klusiiliga algavais sama foneetilisse rühma kuuluvais sõnus.

Kahesilbiliste sõnade lõpus esinev *z* on ootuspäraselt veidi lühem: Reigi *tarāz* 'karjaaias' 17, *nōlāz* 'nōel' 17, *vōrāz* 'vōõras' 15,5, *leigēz* 'kaalikas' 16,25, *vaērāz* 'väeras' 16, *sēnēz* 'seen' 15,25, *pōrāz* 'põrsas' 19,25, *vañnāz* 'vannas' 18, *kaññāz* 'kangas' 20,75; Kassari *vavāz* 'vajus' 10, *sāvāz* 'saabas' 8,5. Kui esimene silp ei ole ülipikk, on Reigis *z* keskmiselt 17,25. Nagu näeb arvudest, on *z* siis pikem, kui esimene silp on täiesti lühikese vokaaliga. Sama osutavad ka Kassari näited. *z* on ka siis pikem, kui esimeses silbis on lühike vokaal ning sellele järgneb lühialguline konsonantühend või geminaat. Viimasel juhul on keskmine pikkus 19,25. Kui esimene silp on ülipikk, siis on sõna lõpus *z* lühem kui praegu vaadeldud rühmas: Reigi *sūrez* 'suures' 10,75; 17,75, *kōriz* 'kooris' 17; 15,25, *ōnez* 'rehetoa ja kambri vahel olevas ruumis' 18,75, *kañppvz* 'kambas, pangas' 16,5, *pañkkvz* 'pangas' 20,75, *lukkuz* 'lukus, lukkus' 16,5; 17,75; Kassari *kittōz* 'kiitus' 7,5, *kuřttsōz* 'kortsus' 10,25, *kořtēz* 'kotis, kottis' 12,5. Reigi näidete keskmine pikkus on umb. 17 ja Kassari omadel 10.

On jäänud esitamata pikemad kui kahesilbilised sõnad: *tarādez* 'karjaaedades' 16,25, *kākkidez* 'kaakides' 13,25, *tōppidez* 'toopides' 13, *kainolvz* 'kaenlas' 16; Kassari *kottēdez* 'kottides' 7,25. Reigi *z* keskmine pikkus on umb. 14,5. Ka siin on lõppkonsonant siis lühem, kui esimene silp on pikem. Viimaks on Kassari liitsõna *kařtiōāz* 'kastikaas', milles *z* pikkus on 10. — Sõnalõpuline *z* on tunduvalt pikem kui sõnasisene. Esimese pikkus kõigub Reigis näiteks 14,5 ja 22 vahel, teise oma 9,5 ja 14,5 vahel. Vt. ka Kettunen KodDial 22.

m, n, r ja l.

Järelejäänud ahtushäälikud on esinemistingimuste poolest sarnased. Sellepärast tuuakse nad üheskoos. *v*-st ei ole vastavaid näiteid. Sõna lõpus on see häälik hiu murretes pealegi võrdlemisi haruldane. Lühikesest pearõhulise ülipika vokaali või pika diftongi järel esinevast lühikesest sõnalõpulisest ahtushäälikust on järgmised näited: Reigi *kél* 'keel' 23,25 (8,25), *kól* 'kool' 17,5 (2,25), *loül* 'laul' 16,5 (2,5); *môr* 'moor' 18,5 (3,5), *sür* 'suur' 18,5 (3), *kôr* 'koor' 17 (3,5), *nâr* 'naer' 17,25 (3,5), *our* 'aur' 17,5 (3), *kòer* 'koer' 14,5 (3), *kaer* 'kaer' 16,75 (3,5). Reigi kohta on toodud taaski kahesugune pikkusarv, nimelt ahtushääliku tõeline pikkus ja klusiilide lõpphõngusele vastav lausk lõpp. Eesti keeles ei lõpe konsonandiga lõppev sõna järsku, vaid pikkamööda. Hääliku lõpposa tuletab meelde lühikest švaavokaali, mis isikuti on arenenudki täieliseks švaaks või koguni iseseisvaks vokaaliks. Hiu murrete suhetest vt. HMM 153. *l*-i keskmine pikkus on 19 (4,25), švaata ehk lausa lõputa 14,75. *r*-i keskmine pikkus on 17,25 (3,25), ilma lausa lõputa 14. Ühesilbilises sõnas pika konsonandi järel esinevast ahtushäälikust on näiteid Kassaris *n*-i kohta, kus see ahtushäälik on õige lühike: *kīn* ~ *kīh* 'kest' 5, *ēn* ~ *ēh* 'hihn, rihm' 3,75. Selle *n*-i keskmine pikkus on umb. 4,5.

Kahesilbilistes sõnades on sõnalõpuline ahtushäälik Reigis: *lehēm* 'lehm' 22,75 (4), *köhēn* 'köhn' 21,5 (3), *nōmmēl* 'kanarbikul' 18 (3); Kassaris: *tulēn* 'tulen' 10, *kaŗān* 'kardan' 7, *pūcā,l* 'pügal' 8,25. Kui arvata maha lausk lõpp, on Reigis *m* 18,75, *n* 18,5 ja *l* 15, keskmise pikkusega 17,5. Kassaris on *n*-i keskmine 8,5 ja üldine keskmine umb. samuti 8,5. Reigist kuulub siia veel perekonnanimi *toŗkman* 'Tonkman' 19,75 (3,75).

Lühikestest sõnalõpulistest ahtushäälikutest on jäänud järele mõni näide kolmesilbiliste sõnade *l*-st: Reigi *kalāvel* 'kaladel' 18,5 (5), *vagāvel* 'vagadel' 21,75 (5), *pulkkvāvel* 'pulkadel' 18,5 (1,75); Kassari *lizīdpl* 'ligidal' 7,75. Reigis on *l*-i keskmine pikkus 19,5 (4) puht-ahlushääliku osaga 15,5.

Pearõhulise silbi lühikese vokaali järel olevast pikast ahtushäälikust on näiteid Reigist: *ām* 'ämm' 40,25 (2,75); 35,25 (3,25), *nōm* 'kanarbik' 37,25 (6); 35 (7); *kon* 'konn' 34,75 (3,25); *naŗ* 'narr' 23,5 (3); *ul* 'hull' 30 (2,25). *pōl* 'pöll' 33,75 (4,75), *keļ* 'kell' 32,5 (3,5), *āl* 'häll' 35 (5,75). Lõpphääliku *m*-i keskmine pikkus on 37 (4,75), ilma lausa lõputa 32,25. Ilma lausa

lõputa on \bar{n} 31,5 ja \bar{r} 20,5. l -i keskmine on 32,75 (4), ilma lausa lõputa 28,75. Kassaris on sõna *kañ* 'kann' 44,5; 37, keskmisega 40,75. Et Reigis on \bar{r} lühike, pole sugugi imestama-panev. Eesti r on üldse väga nõrk häälik. Sageli moodustatakse ta vaid paari keeleotsa võnkega.

Ülevaade sõnalõpulistest konsonantidest.

Sõnalõpulistest konsonantidest pakuvad kõige enam huvi klusiilid. Leenisklusiilid on Reigis pikad 9,25—16,75 ja Kassaris 7,5—11,25. Poolpikkade fortisklusiilide kvantiteet kõigub Reigis 16,75 ja 31,75 vahel, Kassaris 18,5 ja 22 vahel. Reigis on kõikuvuste amplituud sellepärast suurem, et meil on olemas rohkem üksikuid andmeid. Fortisklusiilid on kõige lühemad siis, kui nende ees on klusiil või s . Siin on pikkus peaaegu lühikese fortise piirimail. Kõige pikem on fortis esimese silbi lõpus, kui tema ees on lühike vokaal ning heliline konsonant. See fortis on arvatud poolpikaks. Reigi keelejuhil on ta isegi peaaegu pikk.

Helitu konsonandi järel olev s on umb. nõnda pikk, nagu klusiil samas positsioonis, s. o. Reigis 16,5. Muidu on sõnalõpuline z pikem kui sõnalõpuline leenisklusiil. Ühesilbiliste sõnade lõpus on Reigis z pikkus 18,75—22, kahesilbiliste lõpus 17—19,25, kolme- ja enamsilbiliste lõpus 14,5. Ka muud ahtushäälikud on sõnalõpus hästi pikad, nimelt Reigis l 14,75, r 14, kui need häälikud on esimese silbi lõpus. Teise silbi lõpus on Reigis m , n ja l keskmiselt pikad 17,5, Kassaris küll vaid 8,5. Kolmesilbilistes sõnades on Reigis l 15,5 ja Kassaris 7,75. Pikad \bar{m} , \bar{n} ja l on Reigis 28,75—32,25, \bar{r} on siiski õige lühike. Kassaris on \bar{n} -i keskmine pikkus koguni 40,75.

VOKAALID.

Pearõhuline asend.

Lühikesed vokaalid.

Ühesilbilistes sõnades esineva lühikese vokaali kohta on Reigist ja Kassarist olemas järgmised näited: Reigi *taĭ* 'tatt' 9,25, *laĭp* 'lapp' 7,5, *kaġt* 'kast' 9,5, *naġr* 'narr' 10,25, *aġk* 'hakk' 7,75, *kaġo* 'kand' 6,75, *vaġġt* 'vant, laevakõis' 7, *kaġk* 'katk' 6,5; *koġk* 'heinasaad' 8, *toġp* '(pühke)rätt' 8,25, *roġi* 'hiir, rott' 7,5, *roġk* 'rokk, supp' 5,5, *koġs* 'kops' 6,75, *koġn* 'konn' 9,75, *koġġt* 'kont' 6,75; *puġk* 'sokk' 7,5, *suġk* 'sukk' 8, *luġk* 'lukk' 5,75, *ruġt* 'rutt' 7, *nuġp* 'nupp' 5,75; 6,25, *uġst* 'ust' 10,5, *uġks* 'uks' 5,75, *kuġġt* 'kabi' 7,25, *ul* 'hull' 10,25; *am* 'ämm' 8,25; 6,5, *al* '(lapse)häll' 10, *naġp* 'näpp' 8, *kräi* 'kratt' 6,5; *seġp* 'sepp' 8,25, *treġp* 'trepp' 6,75; 4,5, *peġt* 'pelt' 9, *keġl* 'kell' 10,5; *miġġt* '(taim) münt' 6,75, *liġp* 'lipp' 6,25; *pöġl* 'pöll' 8,25, *nöm* 'kanarbik' 7,25; 7,75, *pöġk* 'reejalaste ülespoole olev osa' 10; *süi* 'sütt' 7,25; Kassari *kaġn* 'kann' 10; 13,75, *tal* 'tall' 18,5, *vaġp* 'vart' 14,25, *kaġs* (*kaġtē*) 'kaks (kasti)' 12; *soġk* '(jalanõu) sokk' 13,5; *tuġk* 'tuletukk' 8,75, *suġk* 'sukk' 11, *ulġk* (*laġpsē*) 'hulk (lapsi)' 13,25; *säġk* 'särk' 14; *teġk* 'tekk' 8,5; *tiġk* 'tikk' 7,75, *kiġn* ~ *kiġy* 'kest' 18,25, *éġn* ~ *éġy* 'hihn, rihm' 11; *töġk* 'tükk' 9.

Vokaalid on toodud kõigepealt eraldi, et saada näha, kas on olemas mingisugust ilmset erinevust nende omapikkuses. Esitatud näidetes on Reigis *a* keskmine pikkus 8, *o* keskmine pikkus on 7,5, *u* oma ka 7,5 (või täpsemalt 7,4), *ä* on 7,75 (või täpsemalt 7,85), *e* — 7,75 (täpsemalt 7,8), *i* — 6,5, *ö* — 8,25 (täpsemalt 8,31) ja *ü* 7,25. Kassaris on *a* keskmine pikkus 13,75 (täpsemalt 13,7), *o* oma 13,5, *u* oma 11, *ä* — 14, *e* — 8,5, *i* — 12,25 (täpsemalt 12.(3)) ja *ö* — 9. Arvud näitavad kõigepealt, et Kassari keelejuhil on vokaalid pikemad kui Reigi omal. Konsonantide puhul olid suhted just vastupidised. Pea'e selle näeb möle-

malt keelejuhilt, et mida madalam on vokaal, seda pikem ta on. Reegli vastu näikse rääkivat vaid Kassari *e*. Selle häälikuga näiteid on meil aga ainult üks, mis võib olla juhusliku iseloomuga, ega suuda seepärast midagi tõestada. Huvitav on Reigi andmete põhjal konstateerida, et *ö* ja *ü* on pikemad kui *e* ja *i*. Hiiu murretes on, nagu mujalgi eesti keeles üldiselt, labialiseeritud häälikud madalamad kui labialiseerimata, sest sel juhul, kui on olemas kaks artikuleerimiskohta, teine neist peab taanduma. Taandub see, kumb on vähem oluline. Seda on *ö* ja *ü* puhul just oraalne artikulatsioonikoht. Vokaalide omapikkuse kohta vt. Jespersen LPh 181, Pallier UQVK 78 jj-d, Laurosela FTEPM 172 jj. Toodud näidete hulgas on sõnu, millede alguses on vokaali ees veel mõni konsonant, või vokaal on absoluutses alguses. Olemasolev aines tik ei luba väita, et ühel või teisel juhul oleks vokaal pikem. Näib, et vokaalil ei ole ilmset tendentsi pikem olla, kui ta on absoluutses alguses. Vokaali pikkusele avaldab aga mõju see, milline on konsonantnaabus. Missugune on järgneva konsonandi mõju, seda osutab järgmine ülevaade. Sõnades, milledes vokaali järel on pikk helitu sulghäälik, on vokaal kõige lühem: Reigi *tāt̄* 'tatt' 9,25, *lāp̄* 'lapp' 7,5, *āk̄* 'hakk' 7,75, *kōk̄* 'heinasaad' 8, *tōp̄* '(pühke)rätt' 8,25, *rōt̄* 'hiir, rott' 7,5, *rōk̄* 'rokk, supp' 5,5, *pūk̄* 'sokk' 7,5, *sūk̄* 'sukk' 8, *lūk̄* 'lukk' 5,75, *rūt̄* 'rutt' 7, *nūp̄* 'nupp' 5,75; 6,25, *nāp̄* 'näpp' 8, *kr̄āt̄* 'kratt' 6,5, *sēp̄* 'sepp' 8,25, *trēp̄* 'trepp' 6,75; 4,5, *līp̄* 'lipp' 6,25, *sǖt̄* 'sütt' 7,25; Kassari *kāks* 'kaks' 12, *sōk̄* 'sokk' 13,5, *tūk̄* 'tukk' 8,75, *sūk̄* 'sukk' 11, *tīk̄* 'tikk' 7,75, *tōk̄* 'tükk' 9, *tēk̄* 'tekk' 8,5. Siin on Reigis vokaal keskmiselt pikk 7. Kassaris on keskmine pikkus 10. Kõige lühem on vokaal siis, kui vokaalile järgnevale pikale klusiilile järgneb veel teine klusiil või mõni muu konsonant, näit. *s*: Reigi *kātk̄* 'katk' 6,5, *kōps* 'kops' 6,75, *ūks* 'uks' 5,75. Niisugusel juhul on Reigis keskmine vokaali pikkus vaid umb. 6,25. Kui vokaali ja poolpika klusiili vahel on lühike heliline ahtushäälik, on vokaal veidi pikem kui praegu käsitletud juhul, nimelt järgmine: Reigi *vānt̄* 'vant' 7, *kōnt̄* 'kont' 6,75, *kūnt̄* 'käbi' 7,25, *pēlt̄* 'pelt' 9, *mīnt̄* '(taim) münt' 6,75; Kassari *vārp̄* 'vart' 14,25, *ūlk̄* 'hulk' 13,25, *sǟrk̄* 'särk' 14. Keskmine pikkus on Reigis 7,25 ja Kassaris 13,75. Tunduvalt pikem on aga vokaal siis, kui talle järgneb pikk heliline ahtushäälik: Reigi *nār̄* 'narr' 10,25, *kōn̄* 'konn' 9, *ūl̄* 'hull' 10,25, *ǟm̄* 'ämm' 8,25; 6,5, *äl̄* '(lapse)häll' 10, *kēl̄* 'kell' 10,5, *pȫl̄* 'pöll' 8,25, *nȫm̄* 'kanarbik' 7,25; 7,75, *kān̄D* 'kand' 6,75; Kassari *kān̄* 'kann' 10;

13,75, *tal* 'tall' 18,5. Reigis on vokaali keskmine pikkus 8,75 ja Kassaris 14. Kõige pikem on vokaal Reigis siis, kui talle järgneb pikk helitu \bar{s} : *kašt* 'kast' 9,5, *ušt* 'ust' 10,5, *pöšk* 'reejalaste ülespoole pööratud osa' 10. Vokaali keskmine pikkus on sel juhul tervelt 10. Reigis on siis vokaali keskmine üldpikkus 6,25—10 ja Kassaris 10—14,5. Lisatagu veel, et ka iga üksik järgnev konsonant näib avaldavat oma mõju eelnevale vokaalile. Reigi näidetes on vokaal *l* ja *r*-i ees nimelt pikem kui nasaalide *m* ja *n*-i ees. Jespersen LPh 182, Lauroseia FTEPM 231, Pallier UQVK 59 jj-d. Vokaali pikkusele võib avaldada mõju ka eelnev konsonant. See tuleb eriti selgelt ilmsiks *s*-i olles sõna alguses: Reigi *luk* 5,75 ja *suk* 8, Kassari *tyk* 8,75 ja *syk* 11. Sulghääliku järel on vokaal pikem kui helilise ahtushääliku järel: Reigi *kok* 8 ja *rok* 5,5; *puk* 7,5 ja *luk* 5,75. Pallier UQVK 50 jj-d.

Kahesilbilistest sõnadest võib eeldada, et neis on vokaal lühem kui ühesilbilistes. Praeguesitatu põhjal võisime lisada, et vokaali pikkusele mõjub ka naabruses olev konsonantaines. Seepärast võetakse siia kuuluv ainestik vaatlusele rühmade viisi. Kõigepealt esitatakse need sõnad, kus esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonant: Reigi *kanà* 'kana' 7,25, *kazù* 'kasu, kasv' 6,5, *kalà* 'kala' 7,5, *pavà* 'pada' 10,5, *radà* 'rada' 9,25, *vagà* 'vaga' 9, *savà* 'sada' 5,75, *tazà* 'tasa' 7, *omà* 'oma' 5,5, *senè* 'selle' 6,5, *merè* 'mere, merre' 8,75, *izù* 'pikne' 9,25, *kizù* 'kisu' 6,75, *vilì* 'vili' 7,5, *pilì* 'pily' 6,75, *pigì* 'pigi' 7,75; Kassari *pavì* 'padi' 17, *vanù* 'vanu' 16,5, *vagù* 'vagu' 16,25, *kanà* 'kana' 17; 13. *kalà* 'kala' 18, *tazà* 'tasa' 17, *pagì* 'tuule- või vihmaail' 19,75, *kazì* (*ärà*) 'mine minema' 11,25, *omà* 'oma' 18, *ogà* 'okas' 15, *kidà* 'keda' 9,5, *kilù* 'kitsetall' 19, *imè* 'ime' 15,75, *kòvò* 'rauk' 14. Toodud näidetes on Reigis *a* keskmine pikkus 7,75, *o* oma ainsas näites 5,5, *e* oma 7,5 ja *i* oma ka 5,5. Äsja konstateeritud vokaalide omapikkus moodustuskoha ja kõrguse järgi ei tule siin küllaldaselt esile. Keskmiselt on vokaal selles asendis pikk 7,5. Kassaris on *a* keskmine pikkus 16,75. Arvestusest on jäetud välja sõna *kazì* pikkusega 11,25, sest see sõna on hääldatud kümograafilhetrisse koos sõnaga *ärà* nõnda, et mõlemad on moodustanud ühe foneetilise terviku. Lühem on vokaal muidugi ka liitsõnades *ruçirèk* 'rukkirääk' 9,25 ja *izùbilì* 'piksepily', kus esimese osise *i* on 14,25 ja teise osise esimese silbi *i* 11,5. *lɔzìperè* 'Laasi pere', mille teise osise *e* on 12,5. Sõnas *kašticáz* 'kastikaas' on *a* siiski

18,5. Samuti ühe foneetilise tervikuna hääldatud lauses *ulk lappsè* 'hulk lapsi' on *u* 11,5. Tagasi üksikhäälikute juurde minnes näeme, et *o* omapikkus on 16,5, *i* oma umb. 14,75 ja *ö* — 14. *i* pikkusele on mõjunud sõna *kindà*, kus see vokaal on eriti lühike. Kahe teise sõna keskmine *i* pikkus on umb. 17,5. Kassari vokaali üldkeskmine on 16,25.

Toomata on jäänud sõnad, millel on teise silbi lõpus veel konsonant: Reigi *kõhèn* 'kõhn' 3,5, *lehèm* 'lehm' 3,75, *taràz* 'karja-aias' 8,5; Kassari *tulèn* 'tulen' 17, *vavüz* 'vajus' 15,75, *kazük* 'kasukas' 15, *pücà.l* 'pügal' 10. Nüüd on Reigis keskmine pikkus 5,25 ja Kassaris umb. 14,5. Näeme siis, et sõna pikenedes konsonandi võrra esimeses silbis olev lühike vokaal kaldub lühenema. Eriti lühike on vokaal *h* järgnedes. HMH on osutatud, et intervokaalne *h* ei takista oma ees ja taga olevat vokaali võtta kokku diftongina. Kvalitatiivselt on ühend vokaal $h +$ vokaal arenenud, nagu vastav diftong. Siin näeme, et ka kvantiteedi poolest *h* ees olev ja talle järgnev vokaal on enam-vähem samades suhetes, nagu diftongid.

Missugune on vokaali pikkus siis, kui sellele järgneb lühialguline konsonantühend või geminaat, osutavad näited: Reigi *katkü* 'katku' 7,5, *añnà* 'anna' 8,25, *vaiññi* 'vangi' 5,5, *kañbà* 'kamba, hulga' 4; 5, *almà* 'Alma' 12, *mañmà* 'mamma' 8, *kašši* 'kassi' 8,75, *tappà* 'tapa' 5,75; 7,75, *taltti* 'tati' 9,5, *kaštì* 'kasti' 12, *koñnà* 'konna' 7,25; 8,75, *toñdi* 'tondi' 8,25, *kokkà* 'heinasao' 7, *toppi* '(pühke)räti' 7, *rokkà* 'roka, supi' 7, *puñbà* 'pumba' 6,5, *ullü* 'hullu' 9,75, *nuřgà* 'nurga' 12,25, *ämmà* 'ämma' 6, *lippu* 'lipu' 6,25, *vaiñnàz* 'vannas' 7,5, *kaññàz* 'kangas' 7, *añgèt* 'hange' 5, *lukküd* 'lukud' 4,75; 6, *keññàd* 'kingad' 3,75, *pöřzàz* 'pörsas' 6, *nöñmèl* 'kanarbikul' 5,5; Kassari *kašši* 'kassi' 16; 17,25, *tappà* 'tapa' 21,5, *kañnù* 'kannu' 15,5, *kaštì* 'kasti' 16,5, *kofti* 'koti' 12,75; 14,5, *säřci* 'särgi' 15,25, *lappšè* 'lapse' 15,5, *lappšèd* 'lapsed' 17, *tallèd* 'talled' 18,5, *kařdà_B* 'kardab' 13,5, *kařdà_n* 'kardan' 12, *kukkèd* 'kuked' 9,75, *kuřrüd* 'kurrud, voldid' 11,5, *kuřtsùd* 'kortsud' 12,75, *kiññà_D* 'kingad' 12,5, *kiñnùd* 'kestad' 18,5. Siis, kui kahe-silbilise sõna lõpus on vokaal, on Reigis esimese silbi lühikese vokaali keskmine pikkus umb. 8. Kõige pikem on vokaal *š*-i ees. Kui teise silbi lõpus on veel konsonant, on pikkus 5,75. Seega siis on pikkus palju lühem, kui sõna lõppedes vokaaliga. Kassaris on vokaaliga lõppeva sõna esimese silbi vokaali pikkus 16. Konsonandi olles sõna lõpus on esimese silbi vokaali pikkus siingi lühem, nimelt 14.

Edasi tulevad need kahe silbilised sõnad, kus esimese ja teise silbi vahel on pikaalguline konsonantühend või pikaalguline geminaat. Alguses võetakse need sõnad, mille lõpus on vokaal. Kõigepealt tulevad juhud, kus pikk ahtushäälik on heliline ja järgnev klusiilaines lühike: Reigi *vařcv* 'varga' 11,5, *kařce* 'kange' 6,25; 3,75, *vañdv* 'vanda' 8,25, *añdmv* 'andma' 9, *vañci* 'vangi' 7,25, *koñnv* 'konna' 9,5; 4,75, *põřzv* 'põrsa' 9,25; Kassari *kainõ* 'kannu' 9,25; 10,75, *talle* 'talle' 17. Reigis on nüüd keskmine lühikese vokaali pikkus 7,75 ja Kassaris 12,75. Järelikult on vokaal natuke lühem kui siis, kui sõna lõpus ei ole konsonanti. Eraldi tuleb esitada Reigi sõnad *pahnv* 'pahna' 11,75 ja *tahmv* 'tahma' 11, kus keskmine vokaali pikkus on 11,25. Näeme taaski, et *h* ees, kui see ei ole intervokaalne, on vokaalil üldse suur piknemise tendents.

On olemas sõnu, kus esimese ja teise silbi vahel olev pikk konsonantaines on lühikese helilise ahtushäälikuga ja pika klusiiliga: Reigi *kañppv* 'kampa, hulka' 4,75, *toñtti* 'tonti' 6,25, *puñppv* 'pumpa' 5,5, *kañppvz* 'kambas, kampas' 4,75, *pañkkvz* 'pangas, pankas' 6,25, *toñkman* 'Tonkman' 5,75, *sõñkmev* 'seatudned' 5,75; Kassari *kařttv* 'karta' 11,75; 12, *kuřtsöz* 'kortsus' 12. Reigis on keskmine pikkus 5,5 ja Kassaris 12. Vokaal on siis veelgi rohkem lühenenud.

Lõpuks tulevad näitesõnad, nagu Reigi *mařmv* 'matma' 7,5, *kařsi* 'kassi' 6,5, *kařvvb* 'kasvab' 7, *luřkuz* 'lukus, lukkus' 6, *luřku* 'lukku' 5,75, *veřtv* 'võtnud' 7,5, *räppv* 'räpna' 5,75; Kassari *tařppv* 'tappa' 19,5, *lařpsv* 'lapsi' 12,5, *kařsè* 'kassi' 14; 15,75, *kořtè* 'kotti' 10,25, *kořtèz* 'kotis, kottis' 11, *kukkv* 'kukke' 9,75. Reigis on keskmine pikkus 6,5 ja Kassaris 13,25. Mõlema keelejuhi näited osutavad, et viimaste suhete puhul on vokaal eelmistest juhtudest natuke pikem.

Kokku võttes esimese silbi lühikese vokaali pikkust kahe silbilistes sõnades, võib öelda, et siin on pikkus Reigis 5,25—11,25 ja Kassaris 12—16,25. Kõige pikem on vokaal kahe silbilistes sõnades siis, kui esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonant või lühialguline konsonantühend või lühialguline geminaat ning teise silbi lõpus ei ole konsonanti. Reigis on siis vokaal 7,5—8 ja Kassaris 16—16,25. Vokaal on tunduvalt lühem, kui samade tingimuste juures teise silbi lõppu lisandub konsonant. Reigis on siis pikkus 5,25—5,75 ja Kassaris 14—14,5. Sellest näeb, kui oluline on esimese silbi vokaali pikkusele teise silbi lahtisus või

kinnisus. Teise silbi lahti olles on vokaal kõige lühem juhul, kui esimese ja teise silbi vahel on pikk konsonantaines: Reigis 6,5—7,75 ja Kassaris 12,75—13,25.

Edasi võetakse vaatlusele kolmesilbilised sõnad samadel alustel, nagu rühmitati kahesilbilised: Reigi *magàmv* 'magama' 6,5, *pagànv* 'pagana' 7,25, *taràde* 'karjaaedade' 9,5, *kalàde* 'kalade' 8, *tahàme* 'tahame' 6,25, *kerèmv* 'Keremaa' 7, *silàv* 'silita' 7, *taràdez* 'karjaaedades' 9,5, *kalàdel* 'kaladel' 6, *vagàdel* 'vagadel' 8, *teàvvd* 'teevad' 6,25; Kassari *kanàle* 'kanale' 15,5, *sigàde* 'sigade' 9,25; 8,75, *kanàgv* 'kadakad' 16,75, *palàgv* 'linad' 15, *liziðv* 'lähedal' 13,5, *püçàlv* 'pügalad' 8,5. Reigis on keskmine pikkus umb. 7,5 ja Kassaris 12,5. Võrreldes Reigi keelejuhi kolmesilbilisi sõnu ühe- ja kahesilbilistega, ei märka kolmesilbilistes erilist vokaali lühenemist, kuigi sõna on pikenenud. Lühenemist märkab aga küll Kassari keelejuhil.

Reigi *akkàme* 'hakkame' 8,5, *aännàme* 'anname' 5,75, *naljattv* 'naljata' 8, *sattuttv* 'puudutab' 6,5; Kassari *kirjüvvd* 'kirjutad' 10,5, *kirjüvvi* 'kirjutatud' 11. Kui esimese ja teise silbi vahel on lühialguline konsonantühend või lühialguline geminaat, on Reigis vokaali pikkus umb. 7 ja Kassaris 10,75. Siingi on vokaal veidi lühenenud, kui võrrelda seda eelmise rühma vokaaliga. Eraldi nimetatagu sõna *küläšse* 'külla, külasse', kus *ü* on 4,25.

Lõpuks on need kolmesilbilised sõnad, millel esimese ja teise silbi vahel on pikaalguline geminaat või konsonantühend: Reigi *kaŋgaze* 'kangasse' 4,75, *sattuvvd* 'puutuvad' 7,5, *makkide* 'vorstide' 8, *kokkvde* 'saadude' 7,75, *lukkude* 'lukkude' 4,25, *ullude* 'hullude' 10, *vařjvmv* 'varjama' 10, *pukkvdel* 'sokkudel' 6, *lippudegv* 'lippudega' 4,5, *kuttsumv* 'kutsuma' 7,25; Kassari *kottède* 'kottide' 14,75, *kottèdez* 'kottides' 14. Reigis on vokaali keskmine pikkus umb. 7 ja Kassaris umb. 14,25. Tüübilt erinevas sõnas *k a ñ p m a ñ ni* 'Kampmanni' on *a* pikkus 3,25.

On jäänud järele neljasilbilised ja veelgi pikemad sõnad: Reigi *vagadele* 'vagadele' 8,25, *kaladele* 'kaladele' 7,5, *taradesse* 'karjaaedadesse' 9,5, *kudiitvvd* 'kõditada' 5,75, *inimene* 'inimene' 5, *sõnalene* 'sõnakas' 2,75; Kassari *kazugv* 'kasukaga' 14, *tegemvttv* 'tegemata' 10, *sigadele* 'sigadele' 10,5, *vigadega* 'vigadega' 11,5. Reigis on käesoleval juhul vokaali keskmine pikkus kõigest 6 (õigemini 6,125) ja Kassaris 11,5. Näeme siingi, et sõna pikkus mõjub kvantiteedile. Kassarist on jäetud arves-

tamata sõna *obuzəgp* 'hobusega', milles sõnaalgulise *o* pikkus on 21. Absoluutses alguses võivad vokaalid vahel olla erakordselt pikad, kui neid moodustatakse eriti intensiivselt.

Reigi *kañnaǎtmv* 'kannatama' 5 (uuem kuju), *kañnadvmv* id. (vanem kuju) 8,25; 3,75, *naljaǎtmv* 'naljatada' 8, *vallaǎtmv* 'vallatada' 8; Kassari *naǎtugeim* 'natuke' 8,25; 11,75. Reigis on pikkus 6,5 ja Kassaris 10. Vokaali lühenemiseks on mõjunud niihästi sõna pikemus kui ka konsonantainese pikemus esimese ja teise silbi vahel. Kassarist on veel sõnad *kottədəgp* 'kottidega' 13; 11,25, *vakkpdegp* 'vakkadega' 16,5, millede esimese silbi vokaali keskmine pikkus on 13,5. Näeme ka siin, et sellel keelejuhil on taaski vokaal pikem, nagu oli lugu kolmesilbiliste sõnadegagi, ehkküll sõna on pikenenud. Pikemuse põhjuseks peab olema kvantiteedi koartikulatsioon, mis avaldub tugeva ning pika konsonantainese mõjul eelnevas vokaalis.

Viiesilbilisi sõnu on Kassarist *kiřjudvmvǎttv* 'kirjutamata', kus *i* pikkus on 11,25.

Võttes kokku kolme- ja enamsilbiliste sõnade esimese silbi lühikese vokaali pikkused, konstateerime, et kolmesilbilistes sõnades on Reigis pikkus 7—7,5 ja Kassaris 10,75—14,25. Neljasilbilistes sõnades on vokaali pikkus Reigis 6—6,5 ja Kassaris 10—13,5. Pikematest sõnadest tuleb veel üldiselt mainida, et neis osutab esimese silbi lühike vokaal eriti suurt kõikuvust. Igasugustes esitatud näidetes on Reigis vokaali pikkus 5,25—11,25 ja Kassaris 10—16,25. — Kodavere murde lühikese vokaali kvantiteedist vt. Kettunen KodDial 33 jj-d, Maarja-Magdaleena murdest EKA 5, 23 jj-d. Laurosela FTEPM 162 jj-d järgi on soome keele lühikesed esimese silbi vokaalid eesti keele omadest natuke pikemad. Donner SMK 33 esinevad karjala vokaalid on pikkuselt eesti vokaalidele lähemal.

Pikad vokaalid.

Ülipikk vokaal.

Kõige pikem on vokaal ühesilbilistes vokaallõpulistest sõnades, nagu Reigi *mâ* 35; 35,25, *tô* 'töö' 36,5, *sô* 'soo' 37, *tê* 'tee' 37,25, *sâ* 'sa' 20,5. Nende sõnade ülipika vokaali keskmine pikkus on ilma sõnata *sâ* — 36,25. Sõna *sâ* on mõnekordsel kordamisel hääl-datud liiga lühikeselt, nõnda et hääl-duskordade keskmine arv on tulnud lühem. Pronoomenid on teatavasti eriti aldis lühenema.

Kõigi diftongide keskmine pikkus on Reigis 22,5. Pikkuse poolest ei erine siis pikk ja lühike diftong teineteisest kuigi palju.

Kõige lühem on diftong, kui talle järgneb pikk konsonant-aines: Reigi *aik* 'haigutus' 14,25, *paik* 'paik, lapp' 16,75, *aikku* 'haigutust' 16,25, *paikku* 'paika, lappi' 15,25, *leikku* 'liiku' 14,25, *leikkiv* 'kaalikaid' 12,25; Kassari *laüppv* 'laupäev' 16, *näitv* 'näidata' 15. Reigis on nüüd keskmine pikkus 14,75 ja Kassari kahe näite oma on 15,5. Kui vaadata näiteks Ak. Ema-keele Seltsi murdekogujate kirjapanekuid, siis näeb mõnelgi korral, et käsitletav diftong on märgitud pikaks. Niisugune märkimisviis on tekkinud sellest, et diftong ja järgnev klusiil kokku moodustavad õige pika esimese silbi, millel on sama tõusev-langev intonatsioon, nagu pikal diftongil. — Eraldi tuleb mainida Reigi sõnad *tuisku* 'tuisku' 19, *kaissu* 'kaissu' 21 ja *koüssi* 'kaussi' 18,25, millede diftongi keskmine pikkus on umb. 19,5. Diftongi pikemus sõltub s-st.

Kaugemal esimest silpi on hiiu murretes diftong haruldane. Seal, kus ühiskeeles on diftong, on hiiu murretes enamasti üksikvokaal (HMH 90). Kolmanda silbi diftongi kohta on Kassari üs näide: *naitugeine* 'natuke', kus diftongi pikkus on 15,5. — Kettunen KodDial 41 jj-d, Mägiste EKA 5, 36, Wittram EKA 134, Pape EKA 120, Laurosela FTEPM 214 jj-d, Donner SMK 33.

Teise silbi vokaal.

Poolpikk vokaal.

Teise silbi vokaali pikkus on eesti keeles omapärane ning ühtlasi ka oluline nähtus. Kui esimene silp ei ole ülipikk, siis on harilikult teise silbi vokaal pikem kui tavaline lühike vokaal. Vokaali pikemus oleneb mitmest tegurist, milledest olulisim on esimese silbi kvantitatiivne iseloom ja teise silbi kinnisus või lahtisus. Teise silbi vokaali pikkus on õige oluline lähtekoht eesti keele keerulise kvantiteedisüsteemi konstruktsioonis. Vt. selle kohta Ariste A Quantitative Language (Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences, Ghent 1938, lk. 276 jj-d); Sõster Teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles (EK 1938, 213 jj-d). — Kõige pikem on teise silbi vokaal kahesilbilistes sõnades, mis lõpevad vokaaliga ja millel on esimese ja teise silbi piiril lühike konsonantaines: Reigi *vanà* 'vana' 19,25, *kalà* 'kala' 16,5, *pavà* 'pada' 21, *radà* 'rada' 21,5, *vacà* 'vaga' 17,25, *tazà*

'tasa' 13,25, *omà* 'oma' 18,5, *kazù* 'kasu, kasv' 17, *kizù* 'kisu' 16,75, *izù* 'pikne' 18, *senè* 'selle' 17,25, *merè* 'mere, merre' 14, *villì* 'vili' 16,75, *pillì* 'pilv' 18,25, *pioi* 'pigi' 18,75; Kassari *kanà*, 'kana' 28,25; 26,25, *kalà*, 'kala' 21,25, *tazà*, 'tasa' 26,75, *omà*, 'oma' 24,5, *kidà*, 'keda' 25,75, *ogà*, 'okas' 21, *kòbò* 'rauk' 22, *killù* 'kitsetall' 21,5, *vaòù* 'vagu' 24; 21, *vanù* 'vanu' 23,25, *imè* 'ime' 21,75, *paòù* 'tuule- või vihmahoog' 25, *pavì* 'padi' 22. Kummaltki keelejuhilt on 15 näitesõnastikku. Reigi keelejuhil on keskmine vokaali pikkus 17,75 ja Kassari omal 23,5. Esimese silbi lühikesed vokaalid olid Reigis keskmiselt 7,5 ja Kassaris 16,75. Teise silbi vokaal on siis Reigis enam kui pool pikem lühikesest, nimelt 10,25 võrra. Kassaris on teise silbi vokaal pikem 6,75 võrra. Samadel tingimustel oli Reigis keskpikk vokaal 22,75 ja Kassaris 20. Tegelikult on siis teise silbi vokaal käesoleval juhul lähemal pika vokaali kvantiteedinüanssidele kui lühikese omadele. Mõnes sõnas on vokaal olnud eriti pikk, nagu Kassari *kanà*, 28,25; 26,25, *tazà*, 26,75 ja *kidà*, 25,75. Viimases sõnas on esimese silbi *i* kõigest 9,5 pikk. Et siin on teise silbi vokaal nõnda palju pikem esimese silbi omast, sõltub eesti keele omapärast sõna rõhutamisest venitada teise silbi vokaali, kui esimene silp ei ole ülipikk. Kui esimene silp on ülipikk, siis venitatakse teda ennast. *kidà*, küsiva pronoomenina on kergesti allunud emfatiseerimisele ja seega siis ka teise silbi venitamisele. HMM-s ja ka käesolevas töös on teise silbi vokaal ikka märgitud poolpikaks, olgugi et pikkus on vahel olnud kas või lähemal ülipikale. Niisugusele märkimisviisile on andnud tuge tõik, et teise silbi vokaal ei ole stabiilse kvantiteediga, vaid kõikumused on palju suuremad kui esimeses silbis. Sõna rõhutamisest, lauserõhust, afektist, emfatiseerimisest jne. olenedes on teise silbi vokaal kord pikem, kord lühem. Üldiselt liigub ta nn. poolpika ja pika vokaali piirides. Mõnes teises murdes ja ühiskeeses võib teise silbi vokaali pikkus olla tunduvalt lühem. Esitatud pikkustest on teise silbi poolpikk vokaal ka hiiu murretes natuke lühem, kui sõna lõpus on veel konsonant: Reigi *taràz* 'karjaaias' 16,25; Kassari *tulèn* 'tulen' 24, *vavùz* 'vajus' 21, *kazùk* 'kasukas' 12,25, *püòàl* 'pügal' 29,25. Kassaris on vokaali keskmine pikkus 21,5. Vokaal on eriti lühike siis, kui talle järgneb poolpikk klusiililaine. Isikuti on siin vokaal nõnda lühike, et teda peab arvama täiesti lühikeseks ning märkima lühikesena, s. o. *kazùk*. Eraldi tuleb mainida Reigi sõnad *kòhèn* 8,25 ja *lehèm* 'lehm' 12, kus teise silbi vokaal on üsna lühike. Ka esimese

silbi vokaal oli neis sõnus lühike, nimelt 3,5 ja 3,75. Ülalpool (45) on juba öeldud, et *h* ei takista eelnevat ning järgnevat vokaali arvama kokku diftongiks. Seepärast on neis sõnus vokaalidel umb. samad pikkussuhted, nagu diftongi osistel. Suurem erinevus teise silbi vokaali pikkuses on siis, kui kahesilbiline sõna on liitsõna osisena. Selle kohta on Kassaris näited *ka.ëògõk* 'kaevukook' 16,5, *ocà.põv* 'okaspuud' 14,75, *rucàrëk* 'rukkirääk' 9,25, *izùbilit* 'piksepilv', millel esimese osise lõpus olev *ù* on 13,5 ja teise osise lõpus olev *ì* 15,25, *lõzìperè* 'Laasi pere', kus *è* on 14,25. Liitsõnades võib esineda ka suhteliselt õige pikk vokaal, nagu näiteks sõnas *tulëbāk* 'tuletorn', mille *è* on 23,75. See sõna on usutavasti hääldatud nõnda, et mõlemal osisel on olnud oma pearõhk.

Esimese silbi lühikesest vokaalist on näidatud, et igal vokaalil on omapikkus. Mida kõrgem on vokaal, seda lühem ta on. Teise silbi poolpikast vokaalist ei saa olemasolevate andmete põhjal öelda, et siingi tuleks omapikkus esile. Reigis näiteks on *à* keskmine pikkus 17,5, *ù* — 17,25, *é* — 15,75, *ì* — 18. Kassaris on *à* 24,75, *ù* — 22, *é* — 21,75, *ì* — 23,5. Omapikkus ei saa juba sellegipärast esile tulla, et teise silbi poolpikk vokaal on ebastabiilse pikkusega.

Sõna pikenedes kolme- või neljasilbiliseks lüheneb ootuspäraselt teise silbi poolpikk vokaal: Reigi *magàmv* 'magama' 15,5, *pagànv* 'pagana' 12, *taràvè* 'karjaaedade' 10,5, *taràvèz* 'karjaaedades' 9, *kalàvèl* 'kaladel' 11,75, *vagàvèl* 'vagadel' 12, *kalàvè* 'kalade' 13,25, *tahàmv* 'tahame' 13,75, *silìv* 'silita' 11,75, *kerèmv* 'Keremaa' 10,75, *tegèvvv* 'teevad' 9; Kassari *sigà.vè* 'sigade' 17, *pügà.lv* 'pügalad' 32,25, *lizìvpl* 'ligidal' 16,25, *sigà.vèl* 'sigadel' 18,5, *kanà.gv* 'kadakad' 17, *palà.gv* 'linad' 19, *kanà.lè* 'kanale' 20,75, *külà.sse* 'külasse' 22. Nüüd on poolpika vokaali keskmine pikkus Reigis 11,75 ja Kassaris 20,5. Kassaris oleks keskmine pikkus natuke väiksem, kui ei oleks sõnas *pügà.lv* hääldatud *à*, eriti pikaks. Kassari näited osutavad muide ilmekalt, kuivõrd kõikuv on teise silbi poolpika vokaali kvantiteet. Kõikuvus on 16,25 ja 32,25 vahel, nõnda et sõnuti on vokaal ainult pikk ja sõnuti isegi ülipikk.

Sõna olles neljasilbiline on teise silbi vokaal veelgi lühem: Reigi *sónalene* 'sõnakas' 10, *taràvèsse* 'karjaaedadesse' 11,25, *kalàvèlè* 'kaladele' 11,25, *kudìttvv* 'kõditada' 10,25, *inimene* 'inimene' 9,75; Kassari *tegèmvltv* 'tegemata' 14, *sigàvèlè* 'sigadele' 12,25, *kazuvov* 'kasukaga' 11, *ovuzàgv* 'hobusega' 13,5, *sigà.vègv*

'sigadega' 13,25. Reigis on vokaal pikk umb. 10 ja Kassaris 12,75. Kassaris on vokaal lühem kui harilik lühike vokaal. Reigis on ta küll pikem kui keskmine lühike vokaal, kuid siiski väga kaugel keskmisest poolpikast vokaalist, mis oli 17,75. Kui taetakse täpselt märkida Reigis esinevat pikkust, võib seda nimetada veerandpikaks ning võtta tarvitusele Äimä poolt (Vir. 1932, 385) soovitatud märkimisviisi *sõna lene, tara desse*; poolpikkuse märk hääliku järel.

Kuidas on teise silbi vokaali pikkus siis, kui esimese ja teise silbi piiril on lühialguline konsonantühend või lühialguline geminaat, näeb järgmistest näidetest: Reigi *tappa* 'tapa' 12; 15, *pukkä* 'soku' 13,25, *koikkä* 'sao' 14,75, *rokkä* 'roka, supi' 14, *nuřcä* 'nurga' 14,5, *añna* 'anna' 13,75, *ämmä* 'amma' 16,5, *kañvä* 'kamba' 12; 11,75, *puñvä* 'pumba' 12,5, *almä* 'Alma' 10,5, *mañmä* 'mamma' 13,75, *koñnä* 'konna' 14; 14, *lippu* 'lipu' 13, *ullu* 'hullu' 17, *toñdi* 'tondi' 13,25, *vañņi* 'vangi' 20,25, *kaštī* 'kasti' 14, *taitti* 'tati' 14,75, *toppi* '(pühke)räti' 14,5, *kašši* 'kassi' 12,75; Kassari *tappä* 'tapa' 23,5, *mettsä* 'metsa' 20,5, *sukkkä* 'suka' 16,5, *kaññü* 'kannu' 24,25, *särgi* 'särgi' 16,75, *kašši* 'kassi' 17,75; 20, *koitti* 'koti' 16,25; 23,75, *lappsē* 'lapse' 13,5. Käesolevatel tingimustel on poolpika vokaali keskmine pikkus Reigis 14,25 ja Kassaris 19,25. Samasugustes suhetes oli Reigis esimese silbi lühikese vokaali keskmine pikkus 8 ja Kassaris 16. Reigis on siis teise silbi vokaal ilmselt pikem kui lühike vokaal, Kassaris on vahe lühikese vokaali ja käesoleva vahel väiksem.

Esimese silbi vokaali vaadeldes on eraldi toodud kujult siia rühma kuuluvad sõnad, mis lõpevad aga klusiiliga. Seepärast tuuakse ka teise silbi vokaali käsitlemisel konsonandiga lõppevad sõnad eraldi: Reigi *lučküü* 'lukud' 12; 10, *vaññaz* 'vannas' 11,75, *kaññaz* 'kangas' 13,25, *keññad* 'kingad' 18, *añcēl* 'hange' 9,25, *nömmēl* 'kanarbikul' 8, *pöřzaz* 'pörsas' 10,25; Kassari *kiññü* 'kestad' 13,75, *tallēv* 'talled' 23,25, *neittsūt* 'neitsi' 10,5, *lappsēv* 'lapsed' 14,25, *kučkēv* 'kuked' 18, *kuřrūd* 'kurrud, volidid' 15,25, *kuřtsūd* 'kortsud' 19,75, *kařdä_B* 'kardab' 17, *kařdä_n* 'kardan' 17,5. Sel juhul on Reigis keskmine vokaali pikkus 11,5 ja Kassaris 16,5. Vokaal on siis lühem kui eelmises pügalas. Esimese silbi lühikesed sõnad olid samades sõnades keskmiselt Reigis 5,75 ja Kassaris 14. Taaski võime konstateerida, et Reigis on õige suur pikkusvahe esimese silbi lühikese ja teise silbi poolpika vokaali vahel. Sama ei saa öelda Kassarist. Siin on

Natuke lühem on vokaal ühesilbilises konsonandiga lõppevas sõnas: Reigi *nâr* 'naer' 30,75, *mâz* 'maas' 29,75, *âm* 'aam' 26,25, *kôn* 'koon, lõug' 26, *môr* 'moor' 31,75, *kôl* 'kool' 32,75, *kôr* 'koor' 29,75, *sûr* 'suur' 32,5, *kêl* 'keel' 31, *pîz* 'pliit' 31,75, *ôlv* 'hoolt' 30, *kôrv* 'koort' 28, *kêlv* 'keelt' 28,75. Keskmine vokaali pikkus on sellel keelejuhul umb. 30.

Kuidas on vokaali pikkus sel juhul, kui sõna on kahesilbiline ning teise silbi lõpus on vokaal, seletavad näited: Reigi *kâni* 'kaani' 31,75, *kôzi* 'koosi, suunda' 25,25, *kôli* 'kooli' 29,25, *môri* 'moori' 33, *sêne* 'seene' 29,25, *kêli* 'keeli' 32,25, *pîzi* 'pliiti' 34,5, *nôlv* 'nõela' 25,5. Keskmine pikkus on nüüd ka 30. Kassari on olemas vaid üks näitesõna *tâle* 'temale', kus *â* pikkus on 32,5.

Kui kahesilbilise sõna lõpus on konsonant, on esimese silbi pikk vokaal lühem. Näited on Reigist *vôrvd* 'võõrad' 29, *pôzvd* 'põõsad' 30,5, *kôriz* 'kooris' 27; 23,75, *vânvD* 'vaagnad' 24,75; 26, *ônez* 'ruumis rehetoa ja kambri vahel' 22,25. Vokaali keskmine pikkus on siin 26,25, seega siis õige lähedane keskpika vokaali omale. Nagu näeb allpool, ei ole piir ülipika ja keskpika vokaali kvantiteedi vahel järsk. Väga sageli ei ole mõlema kvantiteedi erinevuseks oluline mitte suur pikkusvahe, vaid erinevuseks on oluline intonatsioon (HMH 138). Samalt Reigi keelejuhilt on registreeritud sisseütlev *sûrez* 'suures' 23,25; 19, keskmisega 21. See pikkus on tegelikult keskpika vokaali oma. Katsetamisel keelejuhti ka kõrvakuulmisega jälgides on siiski kuulnud ülipikka vokaali, sest kõneleja püsis ülipikka vokaali iseloomustaval tõusev-langeval intonatsioonil. Ka *kôriz*-sõna ei ole teiskordsel katsetusel osutanud tõelist ülipikka vokaali. Liitsõnades on ootuspärane ülipikk vokaal tavaliselt lühenenud keskpikaks. Kassari liitsõnas *ocâvūd* 'okaspuud' on *ū* pikkus kõigest 18.

Fonoloogiliselt ülipikk on vokaal ka järgnevates ühesilbilistes ja kahesilbilistes sõnades: Reigi *âk* 'haak' 23,25, *tôp* 'toop' 21,25, *tôt* 'toot' 26,75, *sôp* 'seebipära' 19,25, *nôk* 'kodukäija, surnu' 25,25, *nūt* 'niit' 14,75; Kassari *pât* 'suurem paat' 32,75, *kôk* 'kook' 26,5. Käesolevate suhete puhul on Reigis keskmine vokaali pikkus 21,75 ja Kassaris umb. 29,5. Reigis on vokaal ilmesti palju lühem kui seda oli ülipikk vokaal, kuid Kassari keelejuhul on ta taas peaaegu ülipikk. See vastuoluline nähtus oleneb peamiselt ka sellest, et Reigi keelejuhul on konsonandid pikemad ning lühendavad seega vokaalide pikkust. Kassari keelejuhul on konsonandid vastuoksa üsna lühikesed.

Kahesilbilistest sõnadest saame järgmised pikkused: Reigi *ākkiz* 'haakis, haagis' 19,5, *tōppi* 'toopi' 20,25, *tōtti* 'tooti' 23,5, *nōkki* 'surnut, kodukäijat' 23, *sōppv* 'seebipära' 19,75, *nitti* 'niitu' 13,75; 14,5; Kassari *pätte* 'paati' 23,75, *kōkkō* 'kooku' 21,25, *kīmp* 'kiitma' 14, *kittōz* 'kiitus' 13,75. Reigis on vokaali keskmine pikkus 19,25 ja Kassaris 18,25. Vokaali keskmise üldpikkuse lühidusele on mõjunud *i* väike kvantiteet. Ülalpool (43) on mainitud, et kõrgematel vokaalidel on pikkus lühem kui madalatel. Pandagu selleks eriti tähele käesoleva pügala Kassari näiteid. Kui sõna on kahesilbiline, ei ole meil enam kahtlustki, et vokaal on keskpikk. Kui panna tähele eesti murdeuurijate märkmeid, siis kohtab märkimisviise, mis tähistavad kõnesoleval juhul kas pikka või ülipikka vokaali. Murdeuurijail võib olla õigus niihästi ühel kui teisel juhul. Murdeti või isikuti võib vokaal olla kas lühem või pikem. Väga sageli võib aga kõrvagagi kuulda, et vokaal on pikkuselt keskpika ja ülipika vahel, s. o. poolteistpikk, mida on tähistatud kujul *tōp̄*, *tōppi*. Ülaltoodust nähtub, et hiiu murretes on isikuti kõnesolev vokaal vaid keskpikk, kuid isikuti ka pikem. Hiiu murde kõneleja peab seda vokaali ülipikaks, sest sel on ülipika vokaali fonoloogiline ülesanne. Seda osutab kõige paremini vokaali kvaliteet. Hiiu murretes on ilmne vahe enamate vokaalide kõrgusastmes selle järgi, kas häälik on kesk- või ülipikk. Käesoleval juhul on vokaalidel ülipika hääliku kvaliteet. Ka intonatsioon on ülipika vokaali oma.

Liitsõnades võib siingi rühmas vokaal olla lühem. Kassari on registreeritud *kaēōcōk̄* 'kaevukook' 14,5; 17, *rucirēk̄* 'rukkirääk' 18, *tulēbāk̄* 'tuletorn' 21, *ōūwēcōk̄* 'õueköök, suvikööök' 17,5, *lap̄psēgik̄* 'lapsekiik' 11,5, *vaēštēzēk̄* 'vaestemaja' 24,25.

K e s k p i k k v o k a a l.

On jäänud järele need sõnad, kus esineb keskpikk vokaal: Reigi *āci* 'haagi' 22,5, *vāgē* 'vaagen' 24, *kāni* 'kaani' 18,75, *kōzi* 'koosi, suuna' 21, *ōnē* 'ruum rehetoa ja kambri vahel' 24, *sōbā* 'seebipära' 19,25, *kōri* 'koori' 22,75; 26, *kōli* 'kooli' 26,5, *mōri* 'moori' 24,75, *tōdi* 'toodi' 23,5, *nōci* 'surnu, kodukäija' 25,5, *tōbi* 'toobi' 20,5, *sūrē* 'suure' 23, *nīdi* 'niidu' 20,75; 20, *pīzi* 'pliidi' 26,25, *kōnūd* 'koonud, lõuad' 19,5, *sēnēz* 'seen' 22,25, *kēlēD* 'keeled' 19,25, *vōrāz* 'võõras' 24,75, *pōzāz* 'põõsas' 26,75; Kassari *krāmā* 'kraami' 15,5, *pādi* 'paadi' 24,75, *kōgō* 'koogu' 20, *kīdā* 'kiida' 16,75, *sābāz* 'saabas' 23,25. Kui sõna on kahesilbiline, on Rei-

gis keskpika vokaali pikkus keskmiselt 22,75 ja Kassaris 20. Viimaselt murdealalt registreeritud liitsõnas *lāziperē* 'Laasi pere' on *ā* pikkus 16.

On jäänud käsitlemata veel mõned üksikud pikemad kui kahe- silbilised sõnad, kus esineb pikk vokaal. Reigist on olemas *nīttideev* 'niitudega' 10,75, *kākkideev* 'kaakides' 15,25 ja *tōppiidez* 'toopides' 16,5, millede pika vokaali keskmine pikkus on umb. 14,25. Fonoloogiliselt on siin vokaal ülipikk, kuid tõeliselt isegi lühem kui keskpikk kahe- silbilistes sõnades. Pikemates sõnades on kõik häälikud lühemad. Säilib aga häälikute omavaheline pikkussuhe ja mis eriti on oluline, ülipikka vokaali iseloomustav intonatsioon. Kassarist on pikematest sõnadest *tōmattp* 'toomata' 15,5 ja *kāzigōsse* 'kaasikusse' 23.

Ülalesitatust nähtub, et ülipikk vokaal on Reigis pikk 26,25—36,25 ja Kassaris umb. 32,5. Poolteistpikk vokaal on Kassaris 18,25—29,5. Reigis on selle pikkusastme asemel keskpikk vokaal pikkusega 19,25—21,75. Keskpikk vokaal on Reigis keskmiselt 22,75 ja Kassaris 20. Andmed on ühe- ja kahe- silbiliste sõnade kohta. Pikemais sõnus on kõik kvantiteedias- tmed lühemad. — Inglis- t EKA 59, Berg- Ariste EKA 60, Jürgen EKA 61, Kettunen KodDial 39 jj-d, Laurosela FTEPM 106 jj-d.

Diftongid.

Selle järgi, kui pikk on diftongi teine osis, on diftongid jagatud pikkadeks ja lühikesteks. Ostsillograafilised uurimused eesti keele kohta on täpselt näidanud, kui pikk on ühel või teisel juhul teine osis ja kui pikk esimene. Nn. pikas diftongis ei ole üksnes teine osis pikk, vaid ka esimene on pikem, kuid esimese osise pikemus ei ole nõnda silmatorkav ega mõõduandev (HMH 167 jj-d). Kümograafilised meetodid ei luba aga enamail juhtudel täpselt vahet teha diftongi osiste vahel ja sellepärast tuuakse siinkohal diftongid tervikuna ning arvestatakse ainult nende üldpikkust. Kõige pikem on diftong ühesilbilistes sõnades, mis lõpevad vokaa- liga. Selle kohta on Reigist *vōi* 'või' 37,25, *kōi* 'koi' 38,25. Kahe sõna diftongi keskmine pikkus on 37,75.

Kui ühesilbilise diftongilise sõna lõpus on veel konsonant, on diftong lühem, samuti nagu niisugusel juhul oli lühem ka pikk üksikvokaal. Näited on Reigist: *ōuz* 'aus' 32,25, *loul* 'laul' 31, *ōur* 'aur' 25,5; *kāiz* 'käis' 33, *tāiv* 'täid' 26,75; *leib* 'leib' 24,75.

sõid 'sõid' 23,75; 23,5, *tõid* 'tõid' 26,5, *kõiz* 'kõis' 32,75; *nüid* 'nüüd' 29; *kaer* 'kaer' 30,25; *kõer* 'koer' 26,75. Diftongi pikkus-tes on kõikuvused õige suured, nimelt 23,5—33. Keskmine pikkus on 28. Ülalpool (44) on nimetatud, et järgnev *s*-häälik mõjub pikendavalt temale eelnevale vokaalile. Seda *s*-i mõju näeme ka siin diftongide puhul.

Kui esimeses silbis on samad tingimused, kuid sõna ise on kahesilbiline, on pikkused järgmised: *Reigi ouzv* 'ausa' 32,25, *ouuru* 'auru' 28,75, *kaerv* 'kaera' 30,25, *kõerv* 'koera' 28,25, *peidu* 'peigmeest' 22, *leibv* 'leiba' 22,75, *loulvb* 'laulab' 24, *vaerid* 'vaeraid' 28,5. Nüüd on keskmine pikkus natuke lühem, s. o. 27.

Kolmel esitatud juhul on meil tegemist pika diftongiga. Peale pikkuse iseloomustab pikka diftongi tõusev-langev intonatsioon, nagu sama intonatsioon iseloomustab ka ülipikka vokaali. Ülipika diftongi pikkuse kõikuvused on suured, olles 22 ja 38,25 vahel keskmistega 27—37,75. Nõnda siis pole pika diftongi määrajaks üksnes tõeline pikkus, ent ka pikkusega kaasaskäiv kindel intonatsioon. — Kui sõna, milles esineb nn. pikk diftong, on pikem kui kahesilbiline, on diftong üldiselt lühidavõitu. Reigist on meil olemas sõnad *loulude* 'laulude' 22 ja *ouzvov* 'ausaga' 26,5 ning *Kassarist* liitsõna *vaēštezēk* 'vaestemaja' 26. Sõnas *kainolv* 'kaenla' on diftong pikk 13,75, sõnas *kainlvz* 'kaenlas' 12 ja *vaindlan* 'vaenlane' 17,25. Viimased näited on Reigist.

Foneetiliselt ning fonoloogiliselt lühike diftong on pikkuselt niisugune: *Reigi kaërä* 'kaera' 25,5, *kaizü* 'kaisu' 24,75, *paizē* 'paise' 27,25, *paigä* 'paiga, lapi' 23, *algü* 'haigutuse' 21,75; *koüzü* 'kausi' 23,25, *loülü* 'laulu' 22, *ouürü* 'auru' 19,25, *koërä* 'koera' 21,75; *tuizü* 'tuisu' 21, *muištä* 'mõista' 25,25, *leigü* 'liigu' 20,75, *leicéz* 'kaalikas' 16,75; *Kassarineiltsit* 'neitsi' 14,75, *päikkē* 'päike' 26. Esilolevad näited osutavad kõigepealt hästi ilmekalt, et need reeglid, mis on püstitatud vokaalide omapikkuste kohta (42), kehtivad ka diftongide puhul. *a*-ga algava diftongi keskmine pikkus on 24,5, *o*-ga algava oma 21,5 ja *u*-ga algava oma 21, kui jätta arvestamata sõna *muištä*. Viimane sõna näitab taas, et *s*-i ees kalduvad diftongidki pikenema. Sõnapaar *leioü* ja *leicéz* võivad osutada seda, et siis, kui teine silp on kinnine, võib diftong lüheneda. Sama osutab ka *Kassarineiltsit*. Pikematest sõnadest on *Reigi* sõnas *ouürüne* 'aurune' diftong 18,25 ja *Kassarineiltsit* sõnas *leioüppkē* 'lõigatakse' 16,75.

lappse 'lapsi' 10,5; 11. Nende näidete varal võime igatahes väita, et vokaal on käesoleval juhul pikem kui siis, kui kahe silbi vahel on ainult pikk klusiilaines. Seda kinnitab ka sõna *külmv* 'kiitma' Kassarist, mille lõppvokaali pikkus on 13,75 (vt. vähe alla-pöole).

Esimeses silbis on lühike vokaal, millele esimese ja teise silbi piiril järgneb ülipikk klusiilaines; teine silp on lahti: Reigi *räpp* 'saunas või rehetoas oleva suitsuaugu' 9, *lukku* 'lukku' 5,75; Kassari *kottē* 'kotti' 12, *kukkō* 'kukke' 13, *tappv* 'tappa' 21. Esimesel murdealal on keskmine pikkus umb. 7,5 ja teisel 15,25. Kassari ebatavaliselt suur pikkus on sõna *tappv* tõttu, mis on hääldatud kuidagi venitades. Ilma selle sõnata on siin keskmine pikkus 12,5, mis on usutavam tõeline keskmine pikkus.

Kus teine silp on suletud, selle kohta on paar näidet: Reigi *lukkuz* 'lukus, lukkus' 6 ja Kassari *kottēz* 'kotis, kottis' 10. Neil juhtudel on teise silbi vokaal muidugi lühem.

Lõpuks on sõnu, kus esimeses silbis on pikk vokaal või diftong. Kõigepealt järgnegu näited pikast vokaalist sõnades, mille teine silp on lahtine: Reigi *tōppi* 'toopi' 12, *tōtti* 'tooti' 9,75, *nitti* 'niitu' 13,25; 12,5, *nōkki* 'surnut, kodukäijat' 9,5, *sōppv* 'seebipära' 10; Kassari *pättē* 'paati' 12, *kōkkō* 'kooku' 13. Reigis on teise silbi vokaali keskmine pikkus 11,25 ja Kassaris 12,5. Kui teine silp on kinnine, on Reigis vokaal tunduvalt lühem: *akkiz* 'haagis, haakis' 8,75. Kassarist on ka vaid üks näide *küttōz* 'kiitus' pikkusega 12,75.

Diftongilisi sõnu on Reigist *leikku* 'liiku' 12,25, *aūkku* 'auku' 10,25, *paikkv* 'lappi, paika' 11, keskmise pikkusega 11; Kassarist *päikke* 'päike' 15,75, *näittp* 'näidata' 12,75, *laūppv* 'laupäev' 17, *laūkkē* 'lauku' 18, keskmisega umb. 15,75.

Kõik senitoodud näited on olnud kahesilbilistest sõnadest. Neis kõigub Reigis teise silbi lühikese vokaali pikkus 7,5 ja 11,5 vahel, kui teine silp on lahtine — 6 ja 8,75 vahel, kui teine silp on suletud. Kassaris on eelmisel juhul vokaali kõikuvus 12 ja 15,75 vahel ja teisel juhul 10 ja 12,75. Teame juba, et Kassari keelejuhil on vokaalid tunduvalt pikemad kui Reigi omal. Temal on absoluutsest pikkusest hoolimata teise silbi lühike vokaal tõeliselt hästi lühike, nimelt lühem kui harilik esimese silbi lühike vokaal. Reigi keelejuhil on ka enamatel juhtudel vokaal lühike, kuid vahel on seda absoluutses lõpus hääldatud pikemana.

Pikemates kui kahesilbilistes sõnades on käsitlusel olevatel tingimustel vokaal ülilühike: Reigi *kaŋgʷzɛ* 'kangasse' 11,25, *kaŋpmaŋni* 'Kampmanni' 4,75, *saŋtuʋʋ* 'puutuvad' 3,5, *kokkʋʋɛ* 'saadude' 4,75, *lukkʋɛ* 'lukkude' 5,5, *makkʋɛ* 'vorstide' 4,5, *pukkʋɛl* 'sokkudel' 4,5, *ullʋɛ* 'hullude' 6,75, *vaŋjʋʋ* 'varjama' 8, *kuttsumʋ* 'kutsuma' 4,5, *kākkʋɛz* 'kaakides' 1,75, *tõppiɛz* 'toopides' 3,25, *ouʋʋɛ* 'ausaga' 6,25, *loʋlʋɛ* 'laulude' 4,75, *vainolʋne* 'vaenlane' 7; *kottʋɛ* 'kottide' 4,5, *kottʋɛz* 'kottides' 4,5. Kolmesilbiliste sõnade teise silbi keskmine pikkus on Reigis 5,75 ja Kassaris 4,5. Neljasilbiliste sõnade teise silbi vokaal on Reigis *lippʋɛɛʋ* 'lippudega' 5, *niitʋɛɛʋ* 'niitudega' 2,25, keskmise pikkusega umb. 3,75; Kassaris *kottʋɛɛʋ* 'kottidega' 4,75; 4,5, *vakkʋɛɛʋ* 'vakkadega' 4,75, keskmise pikkusega umb. 4,75. Kolme- ja neljasilbiliste sõnade teise silbi vokaali pikkust iseloomustab äärmiselt suur kõikumus. Nõnda näit. on Reigis kolmesilbilistes sõnades kõikumus 1,75 ja 11,25 vahel. Teise silbi lühikese vokaali kohta vt. sama kirjandust, mis on toodud poolpika vokaali puhul.

Kolmanda, neljanda ja viienda silbi vokaal.

Kolmanda silbi vokaalist on võrdlemisi ohtrasti näiteid ja sellepärast on võimalik seda vokaali vaatluse alla võtta samadel põhimõtetel, millel vaadeldi teise silbi vokaali. Kui esimene silp on lühikese vokaaliga ning teises silbis on poolpikk vokaal, on kolmanda silbi vokaal järgmiste pikkustega silbi enese lahti olles: Reigi *magamʋ* 'magama' 9, *pagamʋ* 'pagana' 11,25, *tarape* 'karjaaedade' 15,25, *kalape* 'kalade' 12,5, *tahame* 'tahame' 11,5, *silitʋ* 'silita' 12,5, *keremʋ* 'Keremaa' 11,25; Kassari *kulasse* 'külla, külasse' 13,5, *sigape* 'sigade' 8,5; 12,75, *kanape* 'kanale' 13,25. Reigis on keskmine pikkus umb. 12 ja Kassaris ka 12. Viimasel murdealal on meil tegemist kindlasti lühikese vokaaliga, esimesel on aga tegelikult poolpikk vokaal. Poolpikkus ei ole kuidagi fonoloogiline, vaid see oleneb keelejuhi harjumusest "venitada" kõiki sõnalõpul olevaid vokaale, mida Kassari keelejuht ei tee silmatorkavalt palju. Kui teine silp on kinni, on mõlemal keelejuhil vokaal lühike: Reigi *tarapez* 'karjaaedades' 11,75, *kalapel* 'kaladel' 7,75, *vagapel* 'vagadel' 6,75, *teevʋʋ* 'teevad' 7,5; Kassari *pügaleʋʋ* 'pügalad' 7, *ligidʋʋl* 'ligidal' 10, *kadaleʋʋ* 'kadakad' 8, *palaleʋʋ* 'linad, palakad' 7,5, *kirjʋʋʋʋ* 'kirjutad' 7,5, *kirjʋʋʋʋl* 'kirjutatud' 7. Nüüd on Reigis keskmine vokaali pikkus 8 ja Kassaris 7. Lühike on vokaal ka siis, kui tingimused on samad,

kuid sõna ise on pikem kui kolmesilbiline: Reigi *sõnalene* 'sõnakas' 5,75, *taradesse* 'karjaaedadesse' 11,75, *vagadele* 'vagadele' 6,75, *kaladele* 'kaladele' 6,5, *kudittvov* 'kõditada' 5,5, *inimene* 'inimene' 5,5; Kassari *tegempittv* 'tegemata' 8,75, *sigadele* 'sigadele' 21, *kaeagaŕte* 'kajakate' 7, *kazugpov* 'kasukaga' 8,5, *obuzpov* 'hobusega' 11,5, *vigadeev* 'vigadega' 7,75. Reigis on keskmine vokaali pikkus 7 ja Kassaris 10,75. Veelgi pikematest sõnadest on Kassarist *kirjudpmpittv* 'kirjutamata' 7,5. — Pandagu tähele, et siingi on *s*-i ees (sõnas *taradesse*) vokaal pikem kui muudel juhtudel.

Kui esimene silp on pikk, on kolmanda silbi vokaal lühem kui eelmises rühmas. Selle kohta on mõned näited sõnadest, millele kolmas silp lõpeb vokaaliga: Reigi *naljaitv* 'naljata' 9, *aännäme* 'anname' 9,75, *õürüne* 'aurune' 13,5, *sattuŕtvb* 'puudutab' 5, keskmisega 9,25. Kassarist on ainult sõna *tõmaŕtv* 'toomata' 9,25. Edasi on näiteid neljasilbilistest sõnadest: Reigi *naljaitvov* 'naljatada' 4,75, *vallaŕtvov* 'vallatada' 4,75, *kañnavovv* 'kannatama' 7,25; 6,25, *kañnaŕtvovv* 'kannatama' 7, keskmise pikkusega 6. Kassarist on *leŕpovpŕkse* 'lõigatakse' 8,75, *kāziõõsse* 'kaasikusse' 7, keskmisega umb. 7,75.

Lõpuks on sõnu, kus esimene silp on ülipikk: Reigi *kañgove* 'kangasse' 6,75, *kañpmañni* 'Kampmanni' 5,75, *kokkude* 'saadude' 13,75, *lukkude* 'lukkude' 13, *makkide* 'vorstide' 13,75, *ullude* 'hullude' 15,5, *vařpovv* 'varjama' 10, *kuttsumv* 'kutsuma' 12, *õuzpov* 'ausaga' 10,25, *loũlude* 'laulude' 15, *vainõvone* 'vaenlane' 10, keskmisega 11,5. Kassarist on taas vaid üks sõna *kõttēde* 'kottide' pikkusega 12. Kui silp on kinnine, on Reigis pikkused järgmised: *sattuovv* 'puutuvad' 6,25, *pukkudel* 'sokkudel' 7,25, *kākkidez* 'kaakides' 8,5, *tõppidez* 'toopides' 10. Keskmine on 8. Kassari *kõttēdez* 'kottides' 7,25. Veelgi lühem on vokaal, kui sõna on pikem kui kolmesilbiline: Reigi *lippudeev* 'lippudega' 3,25, *nittideev* 'niitudega' 5,75, keskmisega 4,5. Kassari *kõttēdeev* 'kottidega' 13; 11,25, *vakkadeev* 'vakkadega' 10,25, vokaali keskmise pikkusega 11,5.

Kõiki kolmanda silbi vokaale kokku võttes, võime öelda, et Reigis on lahtise silbi puhul keskmine pikkus 9,25—12 ja kinnise silbi puhul 8. Kui sõna on neljasilbiline, on kolmanda silbi vokaal pikk keskmiselt 4,5—7. Kassaris on lahtises silbis keskmine pikkus samuti 9,25—12, kinnises silbis aga 7,25—7 ja pikemais sõnus 7,75—11,5. Kolmanda silbi vokaali pikkus oleneb suurel määral siis sellest, missugune on esimene silp ja kas kolmas

silp ise on lahtine või kinnine. Nagu osutavad näited, ei näi pikkuseks kaasa mõjuvat asjaolu, kas kolmas silp on rõhuline või rõhutu.

Umbes samapikkune on lõppvokaal neljandas silbis. Siingi näeme, et vokaali pikkusele avaldab mõju esimese silbi pikkus. Kui esimene silp on lühike, on neljanda silbi vokaal järgmiste pikkustega: Reigi sõnalene 'sõnakas' 8, *taradessē* 'karjaaedadesse' 13,5, *vagadele* 'vagadele' 12,25, *kaladele* 'kaladele' 11,5, *kuiditavv* 'kõditada' 9,5, *inimene* 'inimene' 9,5. Keskmise vokaali pikkus on 10,75. Kassaris on *tegemaitv* 'tegemata' 5,5, *sigadele* 'sigadele' 3, *kaēacaitte* 'kajakate' 10,5, *kazucovv* 'kasukaga' 7,75, *obuzacv* 'hobusega' 9, *vigadecv* 'vigadega' 10,5, keskmise pikkusega 7,75.

Kui esimene silp on pikem, on Reigis neljanda silbi vokaal lühem: *kañnatvmmv* 'kannatama' 8,75, *naljaitvmmv* 'naljatada' 10, *vallaitvmmv* 'vallatada' 10,75, *kañnavmmv* 'kannatama' 9; 8,5, keskmise pikkusega umb. 9,75. Kassaris ei märka siin vokaali lühenemist, vaid olemasolevais näiteis on just vastupidi vokaal pikem: *kazicōsse* 'kaasikusse' 11,5, *nañtugeine* 'natuke' 15,75; 12,5, *leicvppkse* 'lõigatakse' 14, keskmisega 12,5. Viiesilbilises sõnas *kirjudvmpitv* 'kirjutamata' on neljanda silbi vokaali pikkus 7,5.

Lõpuks on näiteid sellest, kus esimene silp on ülipikk: Reigi *lippudecv* 'lippudega' 9, *niñtudecv* 'niitudega' 5, keskmisega 7. Kassari *kottidecv* 'kottidega' 9,75; 10,5, *vakkpdecv* 'vakkadega' 12, keskmisega 10,75.

Viienda silbi lõpus olevaist vokaalidest on olemas vaid üks näide Kassaris *kirjudvmpitv* 'kirjutamata', kus sõnalõpulise *v* pikkus on 6,25.

Hiiu murretele on iseloomustavaks jooneks tugev reduktsioon (HMH 138 jj-d). Reduktsioon tuleb eriti ilmekalt esile rõhututes järgsilpides. Eeltoodud käsitluses oleme näinud, et redutseeritud häälik ei tarvitse alati olla ka tingimata hästi lühike, vaid vahel ta on koguni pikem kui taandamata häälik. Reduktsioon oleneb siis hiiu murretes täiel määral hääldusintensiiteedi lõtvumisest ja vastavate hääldusorganite loiust tegevusest. Lõtv artikulatsioon võib aga ajaliselt kesta üsna pikka aega.

Sõnalõpuline vokaal ei lõpe alati otsekohe, vaid peale tegelikku vokaali moodustamist kuuleb veel nõrka *h*- või *ç*-häälikut. Mõnedel eestlastel on sõnalõpus oleva vokaali hõngamine eriti üldine ning hästi tugev. Käesolevaks tööks kasutada olnud keelejuhitudest on Reigi omal mõnigi kord lõpphõngus olnud selgesti kuul-

mõlemate silpide vokaalid peaaegu samapikkused, kuigi teise silbi vokaal on natuke pikem. — Liitsõnades on vokaal muidugi lühem, näit. Kassari sõnas *kaštigáz* 'kastikaas', kus *i* on 10,5.

Lühem on teise silbi vokaal ka pikemates kui kolmesilbilistes sõnades: Reigi *aännäme* 'anname' 12, *naljaitv* 'naljata' 6,5, *saitutv* 'puudutab' 6; Kassari *kirjüvvt* 'kirjutad' 14, *kirjüvvti* 'kirjutatud' 12,75. Reigis on keskmine pikkus umb. 8 ja Kassaris 13,25. Poolpikk on vokaal tegelikult ainult Reigi esimeses näites, kuna mujal ta on lühike.

Täiesti lühike on vokaal ka neljasilbilistes ja pikemates sõnades: Reigi *kainnaitvmv* 'kannatama' 8,25, *kainnavvmv* 'kannatama (vanem kuju)' 8,25; 6, *vallaitvov* 'vallatada' 8, *naljaitvov* 'naljatada' 5,75; Kassari *naitugeine* 'natuke' 4,25; 4,5, *kirjüvvtv* 'kirjutamata' 6,5. Saame Reigist keskmise pikkuse 7,25 ja Kassarist 5.

Vaatlemata on veel need sõnad, kus esimeses silbis on pikk vokaal või lühike diftong: Reigi *sõbà* 'seebipära' 15,5, *vàgè* 'vaagen' 16,5, *sürè* 'suure' 16, *kõzì* 'koosi, suuna' 12,5, *kõlì* 'kooli' 19, *mõri* 'moori' 13,75, *pizi* 'pliidi' 21,25, *kõri* 'koori' 14; 15,5, *tõbi* 'toobi' 17,75, *agi* 'haagi' 13,75, *tõdi* 'toodi' 15,75, *nivi* 'niidu' 20,75; 19,75, *nõgi* 'surnu, kodukäija' 14,75, *kāni* 'kaani' 12; Kassari *kiidà*, 'kiida' 22,75, *krāmà*, 'kraami' 29, *kõgò* 'koogu' 19,25, *põdi* 'paadi' 20. Käesoleval juhul on Reigis pikkus keskmiselt 15,5 ja Kassaris 22,75.

Kui teise silbi lõpus on veel konsonant, on teise silbi vokaal natuke lühem, nagu osutavad Reigi näited: *nõláz* 'nõel' 13,75, *kõlèd* 'keeled' 11, *võràz* 'võõras' 13,75, *põzáz* 'põõsas' 16,75, *kõnùv* 'koonud' 10,25, *sēnèz* 'seen' 11,75, *õnèz* 'ruum rehetoa ja kambri vahel' 11,75. Nende sõnade vokaali keskmine pikkus on 12,75. Kassarist on vaid üks sõna *sõbàz* 'saabas' pikkusega 24,5.

Kui viimastes rühmades saadud teise silbi vokaali pikkusi võrdleme samade sõnade esimese silbi vokaali pikkustega, näeme, et mõlemad pikkused on üsna lähedal teineteisele. Reigis oli keskpika vokaali pikkus keskmiselt 22,75 ja Kassaris 20. Reigis on siis teises silbis tõeline poolpikk vokaal, kuid Kassaris on teise silbi vokaal esimese silbi omast keskmiselt veelgi pikem, seega ka vähemalt keskpikk. Lisatagu siingi juhud pikemate sõnadega. Kassarist on sõnad *tõmatv* 'toomata' teise silbi vokaali pikkusega 18 ja *kāzigõsse*, kus *i* on ülilühike, nimelt vaid 6.

Lõpuks on esitada sõnad, kus esimeses silbis on lühike diftong: Reigi *paicà* 'lapi, paiga' 15, *kaerà* 'kaera' 11,25, *koerà* 'koera' 14,5, *muištà* 'mõista' 16, *peioù* 'peidu' 14,75, *leioù* 'liigu' 16,25, *loùlù* 'laulu' 17,25, *oürù* 'auru' 16, *aicà* 'haigutuse' 16,75, *tuizù* 'tuisu' 13,5, *kaizù* 'kaisu' 15,75, *paizè* 'paise' 16, *koüzì* 'kausi' 15,5, *vaèràz* 'vaeras' 10, *leigèz* 'kaalikas' 13,5; Kassari *nàitò*, 'näita' 29, *laüçò* 'laugud' 21. Diftongilistes sõnades on teise silbi vokaali pikkus Reigis 14,75 ja Kassaris 25. Selles rühmas on teise silbi vokaal natuke pikem kui ta oli eelmises. Kui jätta keskmise arvestusest välja konsonandiga lõppevad näited, saab veelgi pikema vokaali, nimelt keskmisega 15,25. Konsonandiga lõppevate sõnade keskmine on 11,75. Viimased andmed on Reigi kohta. Toodagu siin ka paar näidet pikematest sõnadest, kus vokaal on lühem: Reigi *oürüne* 'aurune' *ù* pikkusega 10,25 ja Kassari *leioappkè* 'lõigatakse', kus teise silbi *a* on kõigest 8,25.

Eeltoodust oleme näinud, et siis, kui esimene silp ei ole üli-pikk, on kahe- ja kolmesilbilistes sõnades teise silbi vokaal harilikult pikem, mida käesolevaski töös on tavakohaselt nimetatud poolpikaks. Kahesilbilistes sõnades on poolpikk vokaal pikem kui kolmesilbilistes. Samade suhete valitsedes oli näiteks kahesilbiliste sõnade poolpikk vokaal Reigis 17,75 ja Kassaris 23,5 ning kolmesilbiliste oma Reigis 11,75 ja Kassaris 20,5. Poolpikaks nimetatud vokaali pikkus on õige kõikuv. Reigis on see 11,5 ja 17,5 vahel ja Kassaris 16,5 ja 25 vahel. Kõikuvus oleneb suurelt osalt sellest, kuidas sõna on rõhutatud. See tõsiasi tuleb eriti lauses esile. Lauserõhulises asendis on vokaal vahel venitatud isäranis pikaks ja lauserõhutus ta võib olla päris lühike. Peale selle sõltub pikkus esimese silbi iseloomust ning konsonantainese pikkusest esimese ja teise silbi vahel. Ka on väga oluline see, kas teine silp on lahtine või kinnine. Näeme siis, et teise silbi poolpikk vokaal on tihedasti seotud eesti keele üldise kvantiteedisüsteemiga, kuigi teine silp ise on keskne tegur mitmete kvantiteedinähtuste esinemisel ja reguleerimisel. Kuidas eesti keele tsentralisatsioon oleneb suurel määral just teisest silbist, selle kohta vt. HMM 29 jj-d. Mõnes eesti murdes on enam tendentsi "venitada" teist silpi kui mõnes teises. Kahjuks on meil olemas ainult üsna puudulikke ülevaateid paari üksiku murdeala ja osalt ka ühiskeele kohta. Ühiskeelest on meil kõigepealt Sõster Teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles (EK 1938, 213—223). Autori 7 katsealusest hangitud andmed on lähedased hiu murrete omadele. Ket-

tunen KodDial 34 jj-d on ohtrasti näiteid Kodavere murde teise silbi vokaalist. Sellel murdealal on aga vokaal lühem kui Hiius, kuigi mitte väga palju. Umbes võrdse pildi hiiu murretega pakuvad ka käsikirjalised uurimused ühiskeelest: Mägiste EKA 5. 23 jj-d. Unt EKA 102 ja Ilves EKA 153, eriti lk. 27. Allakirjutanule on jäänud Tartu Ülikooli Foneetikalaboratooriumis tehtud katsetusist niisugune üldmulje, et idapoolsel eesti keelealal ei ole teise silbi vokaal nõnda pikk kui läänes. Eriti pikk näib silp olevat saartel ja kõige lühem rannamurretes, kus on üldse erilised kvantiteedisuhted. Lauses võib Hiiu naistel teine silp olla sageli äärmiselt pikk, nii et muu osa sõnast taandub niihästi kvantiteedi kui ka kvaliteedi poolest. Ühiskeele seisukohalt ebatavalist teise silbi venitamist kuuleb veel muudelgi saartel.

Lühike vokaal.

Teine silp ei ole enam nii pikk, kui esimene silp on ülipikk. Ka siin peab eraldi tähele panema juhte eri kvantiteedisuhetega. Kui esimeses silbis on ülipikk vokaalaines ning esimese ja teise silbi vahel on lühike konsonantaines ja sõna lõpeb vokaaliga, on lühike vokaal kõige pikem: Reigi *nõlv* 'nõela' 12,25, *kõli* 'kooli' 14,25, *mõri* 'moori' 9, *põzi* 'pliiti' 16,5, *kõli* 'keeli' 13,75, *kâni* 'kaani' 8,5, *sõne* 'seene' 9, *kõzi* 'koosi, suunda' 8,25; Kassari *tâle* 'temale' 12,25. Reigis on keskmine pikkus 11,5.

Kui tingimused on samad, sõna esimeses silbis on aga pikk diftong, on teise silbi vokaal natuke lühem kui eelmises pügalas toodud juhtudel: Reigi *leiv* 'leiba' 8,25, *õuzv* 'ausa' 13,25, *õuru* 'auru' 11, *kõerv* 'koera' 8,75, *kaerv* 'kaera' 9,25. Nende sõnade teise silbi vokaali keskmine pikkus on 10.

Veelgi lühem on teise silbi vokaal, kui teine silp on suletud: Reigi *võrv* 'võõrad' 5,75, *põzvd* 'põõsad' 9, *kõriz* 'kooris' 6,5; 8,75, *vâvvd* 'vaagnad' 6; 5,5, *õnez* 'ruumis rehetoa ja kambri vahel' 9, *sûrez* 'suures' 6,75; 10,25, *lõlvb* 'laulab' 9,5, *kâizvd* 'käised' 6,75, *vaeriv* 'vaeraid' 3,25. Ülipikavokaalilistes sõnades on keskmine pikkus 8,5 ja diftongilistes 6,5.

Tõeliselt lühike on vokaal ka Reigis siis, kui sõna lõpus on konsonant. Kui sõna lõpeb vokaaliga, on selle murdeala keelejuhil vokaal lähemal poolpikale kui lühikesele. Lühikese vokaali keskmine pikkus oli Reigis nimelt 7,5 vastavate naabrussuhete puhul. Kassari ainsas näites on käesoleval juhul teise silbi vokaal lühemgi kui harilik lühike vokaal samal keelejuhil. Et Reigi

keelejuhil on vokaal siis üsna pikk, kui teise silbi lõpus ei ole konsonanti, ei ole sugugi üllatuslik nähtus, sest sageli on kõnelejal uususeks hääldada pikemalt igasugust sõnalõpulist lühikest vokaali, olgu see mis tahes silbi lõpus. Seda konstateerivad ka eelmises pügalas mainitud käsikirjalised uurimused.

Esimeses silbis on lühike vokaal, millele järgneb ülipikk ahtushäälik või ahtushäälikute ühend, kus esimene osis on pikk ja teine lühike: Reigi *põrv* 'põrsa' 10,75, *pañv* 'pahna' 9; 8,75, *tahmv* 'tahma' 7,5, *koñv* 'konna' 11; 8,75, *kašši* 'kassi' 8,75 ja *kašvov* 'kasvab' 9,25; Kassari *kaino* 'kannu' 20,75; 13,5, *kaššé* 'kassi' 15; 13, *talte* 'talle' 6,5. Reigis on keskmine pikkus 9,25 ja Kassaris 13,75.

Kui esimeses silbis on diftong ja sellele järgneb ülipikk konsonantaines, on teise silbi vokaal s-i naabruses järgmiste suhetega: Reigi *kašsu* 'kaissu' 12,25, *košši* 'kaussi' 10. millede keskmine on 11. Lõppvokaal on sellepärast ootusvastaselt pikk, et ta järgneb s-le. Selle hääliku naabruses on tavaliselt kõik vokaalid pikemad, nagu on juba mainitud mitmele korrale ülalpool (44).

Esimeses silbis on lühike vokaal. Sellele järgneb pikk ahtushäälik ja lühike sulghäälik: Reigi *kañce* 'kange' 13,75; 10,25, *vañdv* 'vanda' 9, *vañci* 'vangi' 12,25, *vařcv* 'varga' 13,75, *añdmv* 'andma' 9,75; keskmine pikkus on 11,5. Kassarist on näide *vařvov* 'varbad' 13,5.

Reigist on paar näidet niisugustest sõnadest, kus esimeses silbis on diftong ja sellele järgneb konsonantühend: *kainolv* 'kaenla' 9,75, *kainolvz* 'kaenlas' 9,5, *muštv* 'mõista' 10,75, *tuišku* 'tuisku' 11. Kahe esimese näite vokaali keskmine pikkus on 9,5 ja kahe viimase 10,75. Siingi tuleb esile s-i vokaalipikendav mõju.

Kui esimeses silbis on lühike vokaal ja sellele järgneb lühike ahtushäälik ning pikk sulghäälik, on teise silbi vokaal lühike isegi teise silbi lahti olles: Reigi *toñtti* 'tonti' 8,75, *kañppv* 'kampa' 10,25, *puñppv* 'pumpa' 10,25, keskmise pikkusega 9,75; Kassari *kařttv* 'karta' 11,5; 12,5, keskmisega 12.

Kui teise silbi lõpus on konsonant, on teise silbi vokaal veelgi lühem: Reigi *kañppvz* 'kambas, kampas' 13,5, *pañkkvz* 'pangas, pankas' 10,25, *toñkman* 'Tonkman' 4,5, *söñkmed* 'seatuhned' 6,5, keskmise pikkusega 8,75; Kassari *kuřtsöz* 'kortsus' 12,25.

Edasi on mõningaid näitesõnu sellest, kus esimeses silbis on lühike vokaal, millele järgneb pikk klusilaines ja lühike ahtushäälik: Reigi *mañmv* 'matma' 9; Kassari *meřtv* 'metsa' 13,5,

dav ning ka kümograaf on seda registreerinud. Toodagu siin kõik juhud, kus lõpphõngust on tähele pundud: *sôχ* 3,25, *têχ* 4,25, *koîχ* 5,5, *kôriχ* 'koori' 3,5, *tôbiχ* 'toobi' 2, *aoîχ* 'haagi' 4, *tôdiχ* 'toodi' 4, *paigàχ* 'paiga' 5,5, *koeràχ* 'koera' 3,25, *kaeràχ* 'kaera' 2,75, *taipàχ* 'tapa' 1,5, *lukkuχ* 'lukku' 2, *râppeχ* 'suitsuaugu rehetoa või saunas' 3,5, *nôkkiχ* 'surnut, kodukäijat' 2,5, *nittiχ* 'niitu' 3, *tôttiχ* 'tooti' 3, *tôppiχ* 'toopi' 4,5, *môriχ* 'moori' 3,25, *tahàmex* 'tahame' 2, *kalàdex* 'kalade' 2,5, *taràdex* 'karjaaedade' 3,5, *vagadex* 'vagadele' 2,25, *kaladex* 'kaladele' 3,25. Siin on esitatud need juhud, kus lühike *χ* on esinenud kõigis näiteis, nõnda et on olnud võimalik esitada keskmist. Peale selle on lõpphõngus tulnud üksikuil kordadel esile ka muude sõnade puhul. Kõige tavalisem on lõpphõngus stakaatolises kõnes või järsus käskluses. Eesti keeles esinevat lõpphõngust ei saa nimetada järsuks lõpuks, sest järsk lõpp eeldab, et tema ees olev vokaal peab olema lühike. Eesti lõpphõngus võib esineda aga isegi ülipika vokaali järel. Peale selle võib eesti lõpphõngus olla oraalselt moodustatud. Tavaline järsu lõpu moodustuskoht on aga kõris. Kriipsutatagu veel alla, et siin *χ*-ga märgitud lõpphõngus tähistab väga nõrka velaaralataalset ahtushäälikut.

Oma uurimuses "Hiiu murrete häälikud" on allakirjutanu võinud näidata, kuivõrd huvitav ning omapäraselt arenenud on hiiu murderühm häälikute kvaliteedi poolest. Sama ei saa öelda häälikute kvantiteedistki. Kvantiteedi suhtes esindavad hiiu murded peajoontes üldist põhja-eestilist tüüpi, mis valitseb ka ühiskeeles. Kvantiteedi suhtes on hiiu murded siiski tähelepandavad selle poolest, et neis allub kvantiteet lausefoneetikale palju tugevamini kui mõnes teises murdes (HMH 138 jj-d). Teiseks on Hiius eriti arenenud teise poolpika silbi venitamine, mis omapärase intonatsiooni kõrval annab murdele erilise laulva tooni. Hiiu murretes tuleb selgemini kui mujal eesti keelealal esile nähtus, et lühikesed häälikud on konstantsema kvantiteediga kui pikad. Lauses võivad pikad ja ülipikad häälikud muutuda palju enam kvantiteedi poolest kui lühikesed. Kõige enam võib muutuda teise silbi poolpikk vokaal. Hiiu murded on oma fonoloogilise struktuuri poolest lähedal germaani keeltele, mis nähtus ei pea aga siiski seda väitma, et hiiu murded oleksid tugevasti germaniseerunud. Nagu läänegermaani keeltes (saksa, hollandi, inglise), nõnda Hiiu-

maalgi on väga oluliseks kvantiteediga kaasaskäivaks nähtuseks nn. "silbilõikekorrelatsioon" (Silbenschnittkorrelation). Vahe hiu murrete ja germaani keelte vahele on vaid selles, et germaani keelis võivad pikeneda "täis"-vokaalid, kuna redutseeritud ei pikene. Hiiu murretes on pikemad vokaalid ikka "täis"-vokaalid, ent lühemad võivad redutseeruda. Seega siis on arenemiskäik eri keeliselisuuunaline. Hiiu murretes, muis murdeis ning ühiskeeles käib kvantiteedi suurenemisega käsikäes artikulatsiooni intensiivsuse suurenemine. Seega on pikemad ja lühemad häälikud omavahel ka intensiivsusekorrelatsioonis.

N. Trubetzkoy arvab oma artiklis "Die phonologischen Grundlagen der sogenannten "Quantität" in den verschiedenen Sprachen" (Scritti in onore di Alfredo Trombetti, Milano 1938, lk. 155 jj-d), et foneetilise ja fonoloogilise kvantiteedi vahel on suur vahe. Fonoloogias tuleb arvesse ainult sisemiselt määratud kvantiteet. Eesti keele kvantiteet on üldiselt sisemiselt määratud ning seega siis ka täiel määral fonoloogiline. Lk. 157 arvab Trubetzkoy, et eesti keeles on vaid kaks tõelist kvantiteediaset, kuna kolmas aste oleks fiktiivne, olenedes intonatsioonist. On juba öeldud, et eesti keeles ja eriti just hiiu murretes on intonatsioonil tõesti teatud ülesanne teise ja kolmanda kvantiteediaseme eraldamisel (lk. 52), kuid intonatsioon on siiski sekundaarne nähtus, mis võib ka ära jääda. Fonoloogide arvates ei ole häälikutel iseseisvaid, mõõdetavaid pikkusi, mis oleksid häälikute venitamise põhjuseks, vaid häälikut venitavad peamiselt muud tegurid, nagu intensiivsus, intonatsioon, "Silbenschnittkorrelation", geminatsioon jne., sest "das Sprachgebilde als solches ist ja zeitlos" (Trubetzkoy l. c. 173). On tõsi, et eestlane kõneldes ei mõtle iga üksiku hääliku absoluutsele pikkusele, kuid kvantiteedisuhetest peetakse siiski teadlikult kinni, et keele leksikaalne ja morfoloogiline külg ei kannataks. Eesti keeles on lühike, keskpikk ja ülipikk häälik omavahel korrelatsioonis: *vaga, vaka, vakka; kalu, kaalu, (kaks) kaalu*. Kuigi pikkusega käib kaasas intensiivsus ja teatud intonatsioon, ei ole need kaastegurid siiski primaarsed nähtused, vaid nad kõik olenevad kvantiteedist. Hiiu murretes on vahest intonatsioon ainukeseks nähtuseks, mis hakkab arenema iseseisvaks leksikaalseks ja morfoloogiliseks teguriks. Võib ehk tulla aeg, kus see tegur on primaarne ja kvantiteet tema kaasnähtuseks. Praegu ta veel seda ei ole.

Eesti keele kvantiteedisüsteemi areng peab olema vana. Selle alged peavad osalt ulatuma isegi aega, kus eesti keel ja Edela-Soome murded olid veel kokkupuuteis, sest Soome siirdlaste järeltulijail on eestiga ühiseid kvantiteedijooni, nagu teine poolpikk silp (Ikola ASMÄH II 34 jj-d, Kettunen SM II, eriti 1—28). Ohtrasti ühist arengut on ka liivi keelega (Kettunen LW sissejuhatus, eriti XXXIII jj-d). HMH 143 jj-d on lühidalt näidatud, et eesti kvantiteedisüsteemi areng on igatahes vanem kui sise- ja lõppkadu.

Kümogrammid loend.

Reigi:

puk 'sokk' 19:7,5:36,5 = 63,5; *kok* 'heinasaad' 19:8:38,75 = 66; *top* 'topp, pühkerätt' 19,5:8,25:40,25 = 68; *tai* 'tatt' 25:9,25:43,75 = 78; *suk* 'sukk' 15,5:8:40,75 = 64,25; *sep* 'sepp' 17,75:8,25:44,5 = 70,75; *süt* 'sütt' 18,25:7,25:45 = 70,5; *lip* 'lipp' 10:6,25:42 = 58,25; *lap* 'lapp, paik' 12,25:7,5:45,25 = 65; *luk* 'lukk' 12,25:5,75:41,25 = 59,25; *rot* 'hiir, rott' 12,75:7,5:43,5 = 63,75; *rut* 'rutt' 11:7:41,75 = 59,75; *rok* 'rokk, supp' 13,75:5,5:37,25 = 56,5; *nup* 'nupp' —:5,75:41,25 = 47; *näp* 'näpp' 21:8:39,5 = 68,5; *krät* 'kratt' 28,5:5,75:6,5:43,25 = 84; *trep* 'trepp' 25,75:6,5:6,75:43,5 = 82,5; *trep* id. 25,5:6,75:4,5:38,5 = 75,25; *kast* 'kast' 35:9,5:13,5:26 = 84; *ust* 'ust' 10,5:13,5:27,5 = 51,5; *pell* 'pelt, kriiska' —:9:9,5:36,25 = 54,75; *kops* 'kops' 24:6,75:21,15:18 = 70,5; *uks* 'uks' 5,75:23:14,75 = 43,5; *katk* 'katk' 25:6,5:20:27,5 = 79; *pösk* 'reejalaste ülespoole pööratud osa' 27,75:10:14,25:21 = 73; *kuřt* 'käbi' 26,5:7,25:7,75:44 = 85,5; *nar* 'narr' —:10,25:23,5 = 33,75; *ul* 'hull' 10,25:30 = 40,25; *pöl* 'pöll' —:8,25:33,75 = 42; *kel* 'kell' 25:10,5:32,5 = 68; *äl* 'häll' 10:35 = 45; *ak* 'hakk' 7,75:47 = 54,75; *pukkä* 'soku' 23,25:7,25:18,25:13,25 = 62; *kokkä* 'sao' —:7:21:14,75 = 42,75; *toppi* 'topi, pühkeräti' 27,25:7:23,25:14,5 = 72; *tätti* 'tati' —:9,5:21:14,75 = 45,25; *lippü* 'lipu' 9,25:6,25:19,25:13 = 47,75; *rokkä* 'roka, supi' 18,75:7:22,75:14 = 62,5; *kařti* 'kasti' 29:12:8,5:15,5:14 = 79; *ullü* 'hullu' 9,75:17,75:17 = 44,5; *nuřcä* 'nurga' 15:12,25:8:11,25:14,5 = 61; *vařcv* 'varga' 9,25:11,5:15,25:11,5:13,75 = 61,25; *katkü* 'katku' 23,25:7,5:15,5:10,75:18,25 = 75,25; *pukkvudel* 'sokkudel' 26,75:6:26,25:4,5:7,75:7,25:18,5 = 97; *ullude* 'hullude' 10:21:6,75:8,25:15,5 = 61,5; *lippudegv* 'lippudega' 8,75:4,5:25,5:5:7:3,25:12:9,75 = 75,75; *vařjmv* 'varjama' 15,75:10:

17,5:7:8:8,25:10 = 76,5; *radà* 'rada' 20,75:9,25:12,5:21,5 = 64;
padà 'pada' 41,5:10,5:10:21 = 83; *kalà* 'kala' 33,25:7,5:9:16,5 =
 66,25; *pilì* 'pilv' 41,75:6,75:9,25:18,25 = 76; *merè* 'mere, merre'
 24,5:8,75:13:14 = 60,25; *villì* 'vili' 16,25:7,5:10,75:16,75 = 51,25;
lučkùv 'lukud' 8:6:17,5:12:15 = 58,5; *taǵpà* 'tapa' 21,75:5,75:
 17,5:12 = 57; *pigi* 'pigi' 30,5:7,75:12,25:18,75 = 69,25; *vacà*
 'vaga' 15,5:9:13:17,25 = 54,75; *kuttsumv* 'kutsuma' 19,25:7,25:
 (tts) 25:4,5:5,5:12 = 73,5; *pacànv* 'pagana' 25,25:7,25:10,5:12:
 8,75:11,25 = 75; *akkàmè* 'hakkame' 8,5:17,5:9,5:11:11 = 57,5;
teòèvvv 'teevad' 34:6,25:8,25:9:6:7,5:16,5 = 87,5; *kerèmv*
 'Keremaa' 28:7:9:10,75:10,75:11,25 = 76,75; *sillòv* 'silita' 20,5:
 7:7,75:11,75:9,25:12,5 = 68,75; *tahàmè* 'tahame' 28,25:6,25:7,25:
 13,75:8,75:11,5 = 75,75; *kalàvè* 'kalade' —:8:8,5:13,25:9,5:12,5 =
 51,75; *vacàvel* 'vagadel' 17,75:8:11,5:12:9,75:6,75:21,75 = 87,5;
vacàvèlè 'vagadele' 18,5:8,25:10,25:11,25:9,75:6,75:10,25:12,25 =
 87; *kalàvèlè* 'kaladele' 36,25:7,5:6,5:11,25:8,5:6,5:9:11,5 = 97;
kalàvel 'kaladel' 29,75:6:6,75:11,75:9,25:7,75:18,5 = 89,75; *taràz*
 'karjaaias' 33,5:8,5:9,5:16,25:17 = 84,75; *taràvèz* 'karjaaedades'
 34,5:9,5:8,5:9:10,75:10,25:16,25 = 98,75; *taràvè* 'karjaaedade'
 43:9,5:10,75:10,5:10,25:15,25 = 99,25; *taràvèssè* 'karjaaedadesse'
 29,5:9,5:10,5:11,25:8:11,75:21:13,5 = 115; *lučkuz* 'lukus, luk-
 kus' 8,5:6:27:11,75:17,75 = 71; *lučku* 'lukku' 10,5:5,75:33,75:
 12,5 = 62,5; *kêl* 'keel' 26,5:31:23,25 = 80,75; *kêlèv* 'keeled'
 28,5:19,25:9,5:11:22,25 = 90,5; *lučkùv* 'lukud' 8,5:4,75:19,25:
 10:17 = 59,5; *taǵpà* 'tapa' 28,25:7,75:18,25:15 = 69,25; *nòláz*
 'nòel' 14,75:18,75:7,75:13,75:17 = 72; *nòlv* 'nòela' 13,75:25,5:
 8,5:12,25 = 60; *mòr* 'moor' 16:31,75:18,5 = 66,25; *pìz* 'pliit'
 47,25:31,75:21,25 = 100,25; *kòlì* 'kooli' 32,75:26,5:7:19 = 85,25;
sùr 'suur' 19:32,5:18,5 = 70; *mòri* 'moori' 21,75:24,75:14,5:13,75 =
 74,75; *pìzi* 'pliidi' 47,5:26,25:13:21,25 = 108; *kòlì* 'kooli' 35,25:
 29,25:8,75:14,25 = 87,5; *sūrè* 'suure' 18,5:23:13,75:16 = 71,25;
mòri 'moori' 16,5:33:13,25:9 = 71,75; *pìzi* 'pliiti' 43,25:34,5:
 10,25:16,5 = 104,5; *kòl* 'kool' 37,25:32,5:17,5 = 87,25; *sūrez* 'suu-
 res' 18,5:23,25:13,5:6,75:17,75 = 79,75; *vòràz* 'vòoras' —:24,75:
 9,75:13,75:15,5 = 63,75; *vòrvv* 'vòorad' 12,5:29:10,25:5,75:19 =
 76,5; *pòzàz* 'pòõsas' 36,5:26,75:9,25:16,75:16,75 = 106; *pòzv*
 'pòõsad' 30,75:30,5:7,25:9:19,25 = 96,75; *kêlì* 'keeli' 36,25:32,25:
 9,25:13,75 = 91,5; *kòriz* 'koooris' 31:27:11,25:6,5:15,25 = 91;
tòppi 'toopi' 34,25:20,25:30,25:12 = 96,75; *àkkiz* 'haagis, haakis'
 19,5:17,25:8,75:14 = 59,5; *kòri* 'kooori' 33,25:26:13,75:14 = 87;

tõp 'toop' 41:21,25:33,25 = 95,5; *tõbi* 'toobi' 32,5:20,5:15,5:17,75 = 86,25; *aci* 'haagi' 22,5:13,75:13,25 = 49,5; *kõr* 'koor' 32,75:29,75:17 = 79,5; *ak* 'haak' 23,25:29,25 = 52,5; *tõt* 'toot' 29,5:26,75:30,25 = 86,5; *kêld* 'keelt' 33,5:28,75:11,25:19,75 = 93,25; *tõtti* 'tooti' 33,75:23,5:23,5:9,75 = 90,5; *tõdi* 'toodi' 28:23,5:12:15,75 = 79,25; *nitti* 'niitu' 13:14,5:34:13,25 = 74,75; *nidi* 'niidu' 10,25:20,75:13,75:20,75 = 65,5; *õld* 'hoolt' 30:12,25:20,75 = 63; *kõrd* 'koort' 31,5:28:10,5:20,5 = 90,5; *nit* 'niit' —:14,75:31,5 = 46,25; *nõk* 'surnu, kodukäija' 12,5:25,5:30 = 67,75; *nittideg* 'niitudega' 13:10,5:16,5:2,25:10:5,75:10,5:5 = 73,5; *nõkki* 'surnut, kodukäijat' 19,75:23:24:9,5 = 76,25; *kakkidez* 'kaakides' 33,75:15,25:15:1,75:9,5:8,5:13,25 = 97; *tõppidez* 'toopides' 33,75:16,5:18,25:3,25:7,25:10:13 = 102; *nõgi* 'surnu, kodukäija' 19:25,5:13:14,75 = 72,25; *mâ* 'maa' 14:36 = 50; *tõ* 'töö' 34:36,5 = 70,5; *sõ* 'soo' 20,75:37 = 57,75; *tē* 'tee' 39,75:37,25 = 77; *või* 'või' 11,25:(õi) 37,25 = 48,5; *koi* 'koi' 35,25:(oi) 38,25 = 73,5; *leib* 'leib' 11,25:(ei) 24,75:21 = 57; *leikku* 'liiku' 10,5:(ei) 14,25:26,75:12,25 = 63,75; *peidu* 'peigmeest' —:(ei) 22:11,75:14,75 = 48,5; *leibu* 'leiba' 10,5:(ei) 22,75:11,75:8,25 = 53,25; *leigu* 'liigu' 11:(ei) 20,75:15,5:16,25 = 63,5; *õuz* 'aus' (ou) 32,25:21,5 = 53,75; *loul* 'laul' 11:(ou) 31:16,5 = 58,5; *kõiz* 'kõis' 29,75:(õi) 32,75:17,25 = 79,75; *õuzv* 'ausa' (ou) 32,25:11,5:13,25 = 57; *loulvb* 'laulab' 11,25:(ou) 24:7,75:9,5:17,75 = 70,25; *leigèz* 'kaalikas' 13:(ei) 16,75:11:13,5:16,25 = 70,5; *leikkid* 'kaalikaid' 10,25:(ei) 12,25:22:6:17,75 = 68,25; *õuru* 'auru' (ou) 28,75:11,25:11 = 51; *käiz* 'käis' —:(äi) 33:17,75 = 50,75; *käized* 'käised' 32,75:(äi) 26,5:9,25:6,75:17,25 = 92,5; *õur* 'aur' (ou) 25,5:17,5 = 43; *täid* 'täid' 36,75:(äi) 26,75:17,5 = 81; *sõid* 'sõid' 16,25:(õi) 23,75:18,75 = 58,75; *tõid* 'tõid' 35,5:(õi) 26,25:18,5 = 80,25; *õuzvov* 'ausaga' (ou) 26,5:9,5:6,25:9,75:10,25 = 62,25; *loulvde* 'laulude' 10:(ou) 22:9,75:4,75:10,25:15 = 71,75; *koõzi* 'kausi' —:(õü) 23,25:13,25:15,5 = 52; *loülü* 'laulu' 10,75:(õü) 22:9:17,25 = 59; *õürü* 'auru' (õü) 19,25:10,25:16 = 45,5; *õürüne* 'aurune' (õü) 18,25:10,25:10,25:9:13,5 = 61,25; *aik* 'haigutus' (ai) 14,25:28 = 42,25; *aicü* 'haigutuse' (ai) 21,75:13:16,75 = 51,5; *paik* 'lapp, paik' 35,25:(ai) 16,75:27,5 = 79,5; *aikku* 'haigutust' (ai) 16,25:25:10,25 = 51,5; *paikkv* 'lappi, paika' 29,75:(ai) 15,25:23,25:11 = 79,25; *vaeraz* 'vaeras' —:(aë) —:10,5:10:16 = 36,5; *paicä* 'lapi, paiga' 45,5:(ai) 23:12,5:15 = 96; *vaerid* 'vaeraid' 13,25:(aë) 28,5:8,25:3,25:16,75 = 70; *kõer* 'koer' 25,75:(õè) 26,5:14,5 = 66,75; *muisiä* 'mäleta' —:(ui) 25,25:5:8:

16 = 54,25; *tuizù* 'tuisu' 37,25: (uì) 21:12,75:13,5 = 84,5; *koërà*
 'koera' 30: (oë) 21,75:9,25:14,5 = 75,5; *sürsz* 'suures' 17,5:19:8,5:
 10,25:10,75 = 66; *kõriz* 'kooris' 36:23,75:9,75:8,75:17 = 95,25;
kõri 'koori' —:22,75:11,75:15,5 = 50; *sõppv* 'seebipära' 21,75:
 19,75:26,25:10 = 77,75; *sõvã* 'seebipära' 18,5:19,25:11,25:15,5 =
 64,5; *nitti* 'niitu' —:13,75:30:12,5 = 56,25; *kañnatvmv* 'kanna-
 tama' 28,25:5:15:8,25:17,5:7:8,25:8,75 = 98,5; *nõvi* 'niidu' 16:
 20:11,75:19,75 = 67,5; *sõp* 'seebipära' 19,75:19,25:30,5 = 69,5;
kokkvdë 'saadude' 28,75:7,75:31,25:4,75:8:13,75 = 94,25; *lukkvdë*
 'lukkude' 10,5:4,25:32,5:5,5:5,5:13 = 71,5; *makkvdë* 'vorstide'
 14:8:34,75:4,5:8:13,75 = 83; *rãppe* 'suitsuangu saunas või rehe-
 toas' 25:5,75:38,25:9 = 78; *sãttvrvv* 'puutuvad' 16:7,5:28,75:
 3,5:6,5:6,25:13,25 = 81,75; *sãttuãtv* 'puudutab' 16,25:6,5:13,25:
 6:7,5:5:17,75 = 72,25; *kuvãttvva* 'kõditada' —:5,75:7,75:10,25:
 22,25:5,5:5,75:9,5 = 66,75; *naljãttvrv* 'naljatada' —:8:11,5:5,75:
 5,75:17:4,75:6:10 = 68,75; *naljãttv* 'naljata' —:8:13,75:5,75:
 6,5:24:9 = 67; *muãstv* 'mõista' —: (uì) 14,75:11,25:15:10,75 =
 51,75; *kõërv* 'koera' 28,5: (oë) 28,25:7,75:8,75 = 73,25; *tuisku*
 'tuisku' 39,75: (uì) 19:16,5:14,75:11 = 101; *sõiv* 'sõid' 20,5: (õi)
 23,5:20,75 = 64,75; *kaër* 'kaer' 34: (aë) 30,25:16,75 = 81; *kaërv*
 'kaera' —: (aë) 30,25:5,75:9,25 = 45,25; *kaërà* 'kaera' —: (aë)
 25,5:9,25:11,25 = 46; *kaizù* 'kaisu' —: (aì) 24,75:8,5:15,75 = 49;
kaissu 'kaissu' 32,25: (aì) 21:21,25:12,25 = 86,75; *paizè* 'paise'
 —: (aì) 27,25:12,25:16 = 55,5; *vallãttvrv* 'vallatada' —:8:11,75:
 8:22,75:4,25:7:10,75 = 72,5; *miãt* '(taim) münt' —:6,75:9,5:
 37,5 = 53,75; *koñt* 'kont, luv' 31,75:6,75:10,5:32 = 81; *vañl* 'vant'
 —:7:11,25:34,25 = 52,5; *ãm* 'ämm' 8,25:40,25 = 48,5; *ãmã*
 'amma' 6:23:16,5 = 45,75; *ãm* 'ämm' 6,5:35,25 = 41,75; *nõmmël*
 'kanarbikul' 6,25:5,5:2)5:8:18 = 67,25; *nõm* 'kanarbik' —:7,25:
 37,25 = 44,5; *koñnã* 'konna' 29,25:8,75:21:14 = 73; *kanã* 'kana'
 30,25:7,25:8:19,25 = 64,75; *koñ* 'konn' 27,25:9,75:34,75 = 71,75;
koñnv 'konna' 26,25:9,5:29:11 = 75,75; *koñvv* 'konna' 26,25:4,75:
 35,5:8,75 = 75,25; *mañmã* 'mamma' 13,5:8:24:13,75 = 59,25;
senè 'selle' 19,25:6,5:11,25:17,25 = 54,25; *añnãme* 'anname' 5,75:
 17,75:12:11:9,75 = 56,25; *kãni* 'kaani' 27:31,75:10:8,5 = 77,25;
sënez 'seen' 19,25:22,25:9,25:11,75:15,25 = 77,75; *añnã* 'anna'
 8,25:17:13,75 = 39; *kãni* 'kaani' 30,75:18,75:15,25:12 = 76,75;
sënev 'seene' 23,25:29,25:10,75:9; *kañnavvmv* 'kannatama' 30,25:
 8,25:18:8,25:7,25:7,25:8,5:9 = 97,75; *mã* 'maa' —:35,25 = 35,25;
kañgë 'kange' 25,75:6,25:16,25:14,5:13,75 = 76,5; *vaññi* 'vangi'

—: 5,5:18:20,25 = 43,75; *paŋkkvz* 'pangas, pankas' —: 6,25:11,5:20,25:10,25:20,75 = 69; *vaŋŋi* 'vangi' (valesti n.-ö. ülikorrektsest hääldatud sõna) —: 7,25:31,5:12,25 = 51; *sõŋkmɛD* 'seatuhned' 18,25:5,75:11,5:22,75:6,25:6,5:14,5 = 85,5; *kaŋppv* 'kampa, hulka' —: 4,75:9,5:28,5:10,25 = 53,25; *kaŋD* 'kand' —: 6,75:21,25:12,5 = 40,5; *kaŋvã* 'kamba, hulga' —: 4:14,5:7,75:12 = 38,25; *nãr* 'naer' —: 30,75:17,25 = 48; *kaŋppvz* 'kambas, kampas' —: 4,75:11,75:17,75:13,5:16,5 = 64,25; *sõnalens* 'sõnakas' 23,25:2,75:11:10:12:5,75:9,75:8 = 82,5; *nüüD* 'nüüd' 18,25: (üi) 29:25,75 = 54,75; *macãmv* 'magama' —: 6,5:12:15,5:10:9 = 53; *nõm* 'kanarbik' 8:7,25:35 = 50,25; *koŋnã* 'konna' 32,5:7,25:25,5:14 = 79,25; *maŋmv* 'matma, katma' 19:7,5:28:10,25:9 = 73,5; *aŋDmv* 'andma' 9:12:14,5:10:9,75 = 55,25; *paŋv* 'pahna' —: 11,75:13,75:13,5:9 = 48; *lehẽm* 'lehm' 9,5:3,75:12,75:12:22,75 = 60,75; *kõhẽn* 'kõhn' 34,25:3,5:16,25:8,25:21,5 = 83,75; *ãm* 'aam' 26,25:24 = 50,25; *õnẽ* 'ruum rehetoa ja kambri vahel' 24:9,5:11,75 = 45,25; *inimens* 'inimene' 5:8,75:9,75:9:5,5:6,25:9,5 = 53,75; *paŋv* 'pahna' —: 11:14,75:12,5:8,75 = 47; *taŋmv* 'tahma' —: 11:13:12,25:7,5 = 43,75; *kaŋDlv* 'kaenla' —: (aĩ) 13,75:15,25:7:5,75:9,75 = 51,5; *vãŋDlvns* 'vaenlane' —: (aĩ) 17,25:8,25:7,75:6,75:7:8,5:10 = 65,5; *ãl mã* 'Alma' 12:14:11,5:10,5 = 48; *kaŋŋãz* 'kangas' 28,5:7:19:13,25:20,75 = 88,5; *veĩnD* 'võtnud' 4,75:7,5:23:14,25:16,25 = 65,75; *kaŋgãz* 'kangasse' 27,5:4,75:25,5:11,25:23,25:6,75 = 99; *õnẽz* 'ruumis rehetoa ja kambri vahel' 22,25:9,25:9:18,75 = 59,25; *kaŋnãDmv* 'kannatama' 29,5:3,75:12,75:6:7,25:6,25:8,25:8,5 = 82,25; *kaŋgã* 'kange' —: 3,75: (ŋc) 29,5:10,25 = 43,5; *omã* 'oma' 5,5:12,25:18,5 = 35,25; *vãgẽ* 'vaagen' —: 24:13,25:11,5 = 48,75; *vãŋvD* 'vaagnad' 6,25:26:9,25:5,5:19 = 76; *vãŋnãz* 'vannas' : 7,5:18,75:11,75:18 = 56; *vãŋDv* 'vanda' 9,75:8,25:13,5:12:9 = 52,5; *kõn* 'koon, lõug' —: 26:18 = 44; *kaŋDlvz* 'kaenlas' 30,25: (aĩ) 12:10,25:6:5,25:9,5:16 = 89,25; *kõnũD* 'koonud, lõuad' 34:19,5:9:10,25:15,75 = 88,5; *vãŋvD* 'vaagnad' —: 24,75:9:6:16,75 = 56,5; *kaŋvã* 'kamba, hulga' 28,25:5:13,25:9,25:11,75 = 67,5; *toŋDĩ* 'tondi' 37,5:8,25:14,5:9,5:13,25 = 83; *puŋppv* 'pumpa' 36:5,5:10,75:27,25:10,25 = 89,75; *kaŋ p-m aŋni* 'Kampmanni' 18,75:3,25:5,5:17,75:5,75:4,75:16:5,75 = 77,5; *toŋtti* 'tonti' 31:6,25:11:23,75:8,75 = 80,75; *puŋvã* 'pumba' 37,25:6,5:14:7,25:12,5 = 77,5; *keŋŋãD* 'kingad' —: 3,75:23:18:18,75 = 63,5; *toŋkman* 'Tonkman' 38,75:5,75:8,25:20,25:7,5:4,5:19,75 = 104,75; *aŋgãĩ* 'hange' 5:15,25:5,25:9,25:27 = 61,75;

kazù 'kasu, kasv' —: 6,5:13,25:17 = 36,75; *mâz* 'maas' —: 29,75:22,75 = 52,5; *sâ* 'sa' 13,5:20,5 = 34; *põrzv* 'põrsa' —: 9,25:10,25:14,5:10,75 = 44,75; *kõzi* 'koosi, suunda' 33,75:25,25:13,25:8,25 = 80,5; *kašši* 'kassi' 26:8,75:20,75:12,25 = 67,75; *kizù* 'kisu' —: 6,75:11:16,75 = 34,5; *kõzi* 'koosi, suuna' —: 21:15,5:12,5 = 49; *kaš-vaB* 'kasvab' 25,75:7:18,25:7,5:9,25:20,5 = 88,25; *izù* 'pikne' 9,25:10,75:18 = 38; *sadà* 'sada' 15,5:5,75:12,75:14,75 = 48,25; *kašši* 'kassi' —: 6,5:28,25:8,75 = 43,5; *tazà* 'tasa' 43:7:10,75:13,25 = 74; *põržàz* 'põrsas' —: 6:5,25:14,75:10,25:19,25 = 55,5; *košši* 'kaussi' 42,25: (oü) 18,25:20,75:10 = 91,25.

Kassari.

košši 'koti' 13,75:12,75:20,75:16,25 = 63,5; *kottè* 'kotti' 13,25:10,25:27,75:12 = 63,25; *tuk* 'tukk' 16,25:8,75:25 = 50; *tekk* 'tekk' 14,5:8,5:30,5 = 53,5; *tikk* 'tikk' 14,5:7,75:32,75 = 55; *tõk* 'tökk' 16:9:31,25 = 56,25; *padì* 'padi' 17,5:17:8,75:22 = 65,25; *kazi_ärà* 'kasi ära' 16,75:11,25:6,75:15:5,5:17 = 72,25; *vanù* 'vanu' 7:16,5:5,25:23,5 = 52,25; *vacù* 'vagu' 7,5:16,25:9,75:21 = 54,5; *kanà* 'kana' 22,5:17:6,5:28,25 = 74,25; *kanà* 'kana' 19:13:8,25:26,25 = 66,5; *kalà* 'kala' 18,5:18:4,5:21,25 = 62,25; *tazà* 'tasa' 18,75:17:9:26,75 = 71,5; *vacù* 'vagu' (*va*) —: 9,5:24 = 33,5; *pagì* 'hoog, iil' 25,75:19,75:9,5:25 = 80; *kidà* 'keda' 16,75:9,5:9,5:25,75 = 61,5; *kilù* 'kitsetall' 14,5:19:3,75:21,5 = 58,75; *imè* 'ime' 15,75:5,75:21,75 = 43,25; *omà* 'oma' 18:7,5:24,5 = 50; *kõdò* 'rauklik, vilets' 14,75:14:9:22 = 59,75; *tulèn* 'tulen' 19,75:17:4:24:10 = 74,75; *vapùz* 'vajus' 7,25:15,75:8,5:21:10 = 62,5; *kañ* 'kann' 20:10:44,5 = 74,5; *sok* '(jalavari) sokk' 26,5:13,75:34,5 = 74,75; *suk* 'sukk' 21:11:32 = 64; *pāt* 'paat' 20:32,75:21,75 = 74,5; *pāni* 'paadi' 15,25:24,75:9,75:20 = 69,75; *pātte* 'paati' 18,25:23,75:19,5:12 = 73,5; *kõk* 'kook' 17,5:26,5:21,75 = 65,75; *kõcò* 'koogu' 12,5:20:8,5:19,25 = 60,25; *kõkkò* 'kooku' 15,75:21,25:16,25:13 = 66,25; *ka_èòòõk* 'kaevukook' 12,75:11,25:3,75:16,5:5,75:14,5:18 = 82,5; *leigavpksè* 'lõigatakse' 10: (eï) 16,75:4,75:8,25:8,75:6,25:7,75:14 = 81,5; *tõmatp* 'toomata' 14,25:15,5:6,5:18:17:9,25 = 80,5; *kiřjudpmpitp* 'kirjutamata' 17,25:11,25:7,25:2,5:6,5:6,5:7,5:2,75:7,5:17,75:6,25 = 93; *kašši* 'kassi' 13,25:16:17:20 = 66,25; *kaššè* 'kassi' 15:14:24,5:15 = 68,5; *kivà* 'kiida' 16,25:16,75:9,25:22,75 = 65; *kittòz* 'kiitus' 13,25:13,75:22,5:12,75:7,75 = 70; *kĩtmv* 'kiitma' 13:14:17,25:4:13,75 = 62; *s_õbà_z* 'saabas' 18,25:23,25:5:24,5:8,5 = 79,5; *kannò* 'kannu' 16,5:9,25:27:20,75 = 73,5;

kiřjüdyd 'kirjutad' 14,5:10,5:9:3,75:14,25:8:7,5:10,75 = 78,25;
kiřjüdyt 'kirjutatud' 14:11:8:3,75:12,75:8:7:20,25 = 84,75;
kihŋ ~ *kiHN* 'kest' 14,75:18,25:9,5:5 = 47,5; *kihñud* 'kestad' 15,5:
 18,5:5,25:6:13,75:12 = 71; *ēhŋ* ~ *ēHN* 'hihn, rihm' 11:11,75:
 3,75 = 26,5; *täle* 'temale' 12,75:32,25:6,5:12,25 = 63,75; *tal* 'tall'
 19:18,5:31,5 = 69; *tallēd* 'talled' 14,25:18,75:10,75:23,25:11,5 =
 78,5; *tallə* 'talle' 14,5:17:24:6,5 = 62; *vařbyd* 'varbad' 5:13,75:
 23:8,75:13,5:7,5 = 71,5; *vařp* 'vart' 5,5:14,25:9,75:18,5 = 48;
neittsīt 'neitsi' 3,5:(ei)14,75:13:3:10,5:18,75 = 63,5; *lařpsē*
 'lapse' 8,75:15,5:19,25:4,5:13,5 = 61,5; *lařpsēd* 'lapsed' 8,5:17:
 15,25:5:14,25:14 = 74; *kaks* *kaštē* 'kaks kasti' 11,5:12:12:4,75:
 9:13:12:11,75:9,75 = 95,75; *kaššē* 'kassi' 12:15,75:23,75:13 =
 64,5; *kašsi* 'kassi' 13,5:17,25:16,5:17,75 = 65; *ogə*, 'okas' 15:
 10,5:21 = 46,5; *ogə*, *būd* 'okaspuud' 11:8,5:14,75:7:18:7,5 =
 66,75; *kučkēd* 'kuked' 16,75:9,75:16,5:18:9,5 = 70,5; *kučkə*
 'kukke' 14,5:9,75:25,5:13 = 62,75; *kannō* 'kannu' 21,25:10,75:
 27,75:13,75 = 73,5; *kañ* 'kann' 20,75:13,75:37 = 71,5; *tařpə*,
 'tapa' 22:21,5:20,75:23,5 = 87,75; *tařpy* 'tappa' 20,5:19,5:18,5:
 21 = 79,5; *päikkə* 'päike' 14,5:(äi)26:23,75:15,75 = 80; *näittv*
 'näidata' 7:(äi)15:24:12,75 = 58,75; *lařppy* 'laupäev' 8:(aü)16:
 20,5:17 = 61,5; *kottēdegy* 'kottidega' 19,75:13:16,5:4,75:7:13:
 7,5:9,75 = 91,25; *nařtuceins* 'natuke' 12,25:8,25:11:4,25:6,5:(ei)
 9,5:5:15,75 = 72,5; *vaēštezēk* 'vaestemaja' 9:(aē)26:6:7,25:7,25:
 5,5:24,5:20,25 = 105,75; *ručirēk* 'rukkirääk' 14,5:9,25:7,25:9,25:
 6:18:16,5 = 80,75; *kuřtsōz* 'kortsus' 13:12:4,5:21,5:12,25:
 10,25 = 73,5; *kuřrūd* 'kurrud, voldid' 20,5:11,5:16,5:15,25:12,25 =
 76; *kuřtsūd* 'kortsud' 13,5:12,75:6:4,5:10:19,75:10 = 76,5;
nařtuceins 'natuke' 4:11,75:14,75:4,5:7,5:(ei)15,5:4:12,5 = 74,5;
kottēdegy 'kottidega' 21:11,25:16,5:4,5:7,25:11,25:7:10,5 =
 89,25; *kottī* 'koti' 14,5:14,5:21,75:23,75 = 74,5; *(lařpsē)gik*
 '(lapse)kiik' 7:11,5:22 = 40,5; *(ka,ēō)kōk* '(kaevu)kook' 6,5:17:
 21 = 44,5; *tulēbāk* 'tuletorn' 14:4,25:4,5:23,75:6,5:21:18,5 =
 92,5; *(oüwē)cōk* '(ōue)kōök' 6,75:17,5:19 = 43,25; *sāřk* 'särk'
 4,5:14:4,25:22 = 44,75; *sāřgī* 'särgi' 5:15,25:7:9,25:16,75 =
 53,25; *kařdā*, *β* 'kardab' 11:13,5:7:10:17:9,25 = 67,75; *kařttv*
 'karta' 12:11,75:5,5:21,75:11,5 = 62,5; *külə*, *ssē* 'külasse, külla'
 17:4,25:4:22:16,25:13,5 = 77; *kāziōssē* 'kaasikusse' 10,75:23:
 6:6:6,5:7:12,25:11,5 = 82,75; *kařdā*, *n* 'kardan' 12,25:12:7,75:
 8,5:17,5:7 = 65; *kařttv* 'karta' 11,75:12:5:24,25:12,5 = 65,5;
sukkā, 'suka' 17:10,25:16:16,5 = 59,75; *kāñnū* 'kannu' 18:15,5:

18:24,25 = 75,75; *kottède* 'kottide' 17:14,75:25,5:4,5:9,5:12 = 83,25; *kottéz* 'kotis, kottis' 34:11:28,5:10:12,5 = 96; *kottèdez* 'kottides' 21,5:14:20,25:4,5:7,5:14:7,25 = 89; *mełtsà*, 'metsa' (*me*)—:20,75:20,5 = 41,25; *mełtsp* 'metsa' (*me*)—:30,5:13,5 = 44; *kiñà_D* 'kingad' 35,25:12,5:11,75:14,5:10,5 = 84,5; *lappsé* 'lapsi' 3,25:12,5:13,75:10:10,5 = 50; *ul̄k_Llappsé* 'hulk lapsi' 13,25:3,5:15,75:4,25:11,5:10,75:9,5:11 = 79,5; *vak̄k̄p_{DECP}* 'vak-kadega' 6:16,5:14,5:4,75:5,5:10,25:7,5:12 = 77; *kr̄mā_o*, 'kraami' 21,5:11,5:15,5:6,5:29 = 84; *kaštì* 'kasti' 14,75:16,5:18,5:16 = 65,75; *kaštìcāz* 'kastikaas' 13,25:18,5:(*št*)17,25:10,5:6,75:23,5:10 = 99,75; *nāidā_o*, 'näita' (*nāi*)—:9:29 = 38; *laūgìo* 'laugud' (*laū*)—:8:21:10,25 = 39,25; *laūkkè* 'lauku' (*laū*)—:25,25:18 = 43,25; *kazùk* 'kasukas' 14:15:5,25:12,25:18 = 64,5; *izùbill* 'pikse-pilv' 14,25:6,5:13,5:7,25:11,5:6:15,25 = 74,25; *sigā_{DE}* 'sigade' 18,25:8,75:6,5:17:6,75:8,5 = 65,75; *tegemv̄l̄t̄p* 'tegemata' 14,25:10:5,5:14:3:8,75:25:5,5 = 82; *pügā_L* 'pügal' 16:10:8:29,25:8,25 = 71,5; *pügā_{LVD}* 'pügalad' 15,75:8,5:6,5:32,25:3:7:8,75 = 81,75; *sigā_{DELE}* 'sigadele' 15:10,5:6,25:12,25:5,75:21:9,5:3 = 83,25; *l̄z̄l̄perè* 'Laasi pere' 6,75:16:4,5:8,5:7,5:12,5:6,75:14,25 = 76,75; *liz̄l̄vpl* 'ligidal' 9,25:13,5:6,75:16,25:8,5:10:7,75 = 72; *sigā_{DE}* 'sigade' 16,5:9,25:9,5:18,5:9,5:12,75 = 76; *ka_{èà}gaitte* 'kajakate' 17,25:(*a_{èà}*)29:15:7:16,25:10,5 = 95; *kazuc̄p̄p* 'kasukaga' 17,5:14:4,25:11:5,75:8,5:6,25:7,75 = 75; *obuz̄c̄p̄p* 'hobusega' 21:3,5:13,5:3,25:11,5:6:9 = 67,75; *vigā_{DECP}* 'vigadega' 10,5:11,5:7,75:13,25:5,5:7,75:6:10,5 = 72,75; *kadā_{GPD}* 'kadakad' 19:15:8,75:17:7,5:8:10,5 = 85,75; *palā_{GPD}* 'palakad, linad' 22:16,75:4,25:19:7,5:7,5:10 = 87; *kanā_{LE}* 'kanale' 20:15,5:6,5:20,75:3,75:13,25 = 79,75.

Kümogrammide on toodud selles järjekorras, nagu nad on võetud trasseedele. Näitesõnade järel olevad arvud osutavad trasseedel leiduvate sõnade keskmisi pikkusi. Iga hääliku pikkusarvu vahele on asetatud eralduseks märk :. Kui mõne hääliku pikkuse asemel on —, osutab see, et kümogrammil pole olnud võimalik häälikut mõõta. Pikkuse ette sulgudesse asetatud häälikud näitavad taas seda, et esitatud pikkus käib nende häälikute kohta kokku, sest mõõtmisel pole olnud võimalik eraldada üksikuid häälikuid.

Loendis on toodud vaid need kümogrammide, kus terve sõna on olnud mõõdetav.

REFERAT.

Über die Quantität der Laute in den Dialekten von Hiiumaa.

Die vorliegende Arbeit ist eigentlich eine Fortsetzung der experimentalphonetischen Untersuchungen über die Laute der estnischen Mundarten auf Hiiumaa (Dagö), die Verf. im Jahre 1939 publiziert hat ("Hiiu murrete häälikud", Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XLVII. 1). Die Quantität hat im Estnischen sehr wichtige lexikalische und morphologische Funktionen. Die Quantität des Estnischen kennt drei phonologische Stufen der Vokale und Konsonanten. Ausserdem gibt es mehrere phonetische Stufen, die teils gewisse Funktionen haben, teils nur kombinatorisch sind. Vom besonderen Interesse sind die Quantitätsverhältnisse in den Inseldialekten, weil hier die Satzbetonung grosse Veränderungen hervorrufen kann.

Auf Grund der kymographischen Messungen, die in den phonetischen Laboratorien an den Universitäten zu Helsinki und Tartu vorgenommen worden sind, zeigt Verf., dass die anlautenden Konsonanten keine Eigendauer kennen. Die Quantität der anlautenden Konsonanten hängt von der Quantität des folgenden Vokals und der Länge des ganzen Wortes ab. Die Einzelheiten der Länge der anlautenden Konsonanten werden S. 15 zusammenfassend behandelt.

Die Quantität der inlautenden Konsonanten ist phonetisch und phonologisch ziemlich stabil. Mancherlei kleinere Abweichungen hängen von der Quantität der folgenden Vokale ab. Je länger der folgende Vokal ist, desto kürzer ist der vorangehende Einzel- oder geminierte Konsonant, oder die Konsonantenverbindung. Die sehr komplizierten Längen der Laute sind auf S. 33 ff. zu finden.

Die Quantität der auslautenden Konsonanten ist phonetisch und phonologisch fest. Es können aber sogar grössere Variierungen, die von der Wort- und Satzbetonung abhängen, vorkommen (S. 41).

Die Vokale haben ebenso drei phonologische und mehrere phonetische Längestufen. Von den phonetischen Längen ist besonders wichtig die zweite halblange Silbe, die auf das Wort zentralisierend wirkt. Die Länge der Quantitätsstufen der Vokale in der ersten Silbe ist vom Umfang des ganzen Wortes und von der Quantität des folgenden Konsonanten abhängig.

Wenn die erste Silbe nicht überlang ist, ist der Vokal der zweiten Silbe halblang oder sogar lang (S. 53 ff.). Wenn aber die erste Silbe überlang ist, ist die zweite Silbe sehr kurz (S. 59 ff.). Die Quantität der Vokale der dritten, vierten und fünften Silbe ist stark schwankend. Dieses Schwanken verursachen die Satzbetonung und die Emphasisierung des Wortes. Wenn das Wort auf einen Vokal auslautet, kann der auslautende Vokal ziemlich frei gedehnt werden. Es werden jedoch kurze und lange Laute deutlich auseinandergehalten.

Tarvitatud allikaid:

- ASMÄH = Niilo Ikola, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria. I—II. Turku 1925—1931.
- EK = Eesti Keel. Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu. I (1922) —.
- EKA 5 = Julius Mägiste, Eesti häälikute relatiivsest pikkusest eksperimentaalfonetika valguses. 1923. Magistritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 59 = J. Inglis, Pika "o" kvantiteedist (eksperimentaalfoneetilised mõõtmised). 1927. Laudaturseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 60 = P. Berg-Ariste, Pika õ kvantiteedilisi mõõtmisi eesti ühiskeeles. 1927. Cum-laudeseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 61 = A. Jürgeu, Pika i kvantiteedi mõõtmisest ühiskeeles. 1927. Cum-laudeseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 102 = L. Unt, Teise silbi vokaali relatiivsest kvantiteedist (kahesilbilistes sõnades, mille I silp on lühivokaalne). Eksperimentaalfoneetilisi mõõtmisi. 1930. Cum-laudeseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 120 = Alice Pape, Hilisdiftongite ea ja eo relatiivsest pikkusest. 1931. Cum-laudeseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 134 = A. Witttram, Eesti hilisdiftongite komponentide relatiivsest pikkusest ühesilbiliste sõnade lõpul. 1931. Cum-laudeseminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKA 153 = Lydia Ilves, Teise silbi vokaali suhtelisest kvantiteedist kahesilbilistes sõnades, mille esimene silp on pikavokaalne. 1932. Seminaritöö Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- EKH = Paul Ariste, Eesti keele hääldamine. Tartu 1939.
- FG = Carlo Battisti, Fonetica Generale. Milano 1938.
- FTEPM = Jussi Laurosela, Foneettinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. Helsinki 1922.
- HMH = Paul Ariste, Hiiu murrete häälikud. Tartu 1939.
- KodDial = Lauri Kettunen, Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt. Helsinki 1913.
- LPh = Otto Jespersen, Lehrbuch der Phonetik. Fünfte Auflage. Leipzig-Berlin 1932.
- LW = Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki 1938.
- PhLI = Frans Äimä, Phonetik und Lautlehre des Inarilappischen. Helsinki 1914.
- SM = Lauri Kettunen, Suomen murteet I—III. Helsinki 1930—1940.
- SMK = Kai Donner, Salmin murteen kvantiteetisuhteista. Helsinki 1912.
- StLVI = Alfred Gassert, Stimmhaftigkeit und Länge der Verschlusslaute in Konstanzer Dialekt. Eine experimentalphonetische Untersuchung. Borna-Leipzig 1929.
- TCLP = Travaux du Cercle Linguistique de Prague. Prague. I (1929) —.
- ULS = Lauri Kettunen, Untersuchung über die livische Sprache. Tartu 1925.
- UQVK = Gregor Pallier, Untersuchungen zur Quantität der Vokale und Konsonanten, vorgenommen an einer westdeutschen Mundart. Mit besonderer Berücksichtigung methodischer Fragen und näheren Angaben über Ort und Grad der Stimmhaftigkeit bzw. Stimmlosigkeit. Marburg 1934.
- Vir = Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsingissä 1897 —.

Sisukord.

Eessõnaks	3
KONSONANDID	
Sõnaalgulise konsonandi pikkus	
Sulghäälikud	5
Ühesilbilised sõnad.	5
Kahe­silbilised sõnad	6
Mitmesilbilised sõnad.	9
Ahtushäälikud	
<i>s</i>	10
Ühesilbilised sõnad.	11
Kahe­silbilised sõnad	11
<i>m ja n</i>	12
<i>r</i>	13
<i>l</i>	13
Ühesilbilised sõnad.	14
Kahe­silbilised sõnad	14
<i>v</i>	15
Sõnasisese konsonandi pikkus	
Leenissulghäälikud	
Pearõhulise silbi järel	16
Kaugemal sõna sees	18
Fortissulghäälikud	
Geminaatklusiilid	
Pearõhulises asendis.	21
Lühialguline geminaatklusiil.	21
Keskpikk geminaatklusiil	21
Pikaalguline geminaatklusiil.	22
Klusiil ühenduses <i>s</i> -ga	23
Geminaatklusiil järgsilpides	23

Ahtushäälikud

s-häälikud

Leenis-z 24

Fortis-s 25

Geminaat-ss 25

h 26Nasaalid *m, n* ja *ŋ* 26

Geminaatnasaalid 28

r 29*r* kaugemal sõna sees 30*l* 31*l* kaugemal sõna sees 31Geminaat-*l* 32*v* ja *j* 32**Ülevaade sõnasiseste konsonantide kvantiteedist 32****Sõnalõpulise konsonandi pikkus****Sulghäälikud****Leenisklusiilid 36****Fortisklusiilid 37****Ahtushäälikud**

s-häälikud 38

m, n, r ja *l* 40**Ülevaade sõnalõpulistest konsonantidest 41****VOKAALID****Pearõhulises asendis****Lühikesed vokaalid 42****Pikad vokaalid**

Ülipikk vokaal 48

Keskpikk vokaal 50

Diftongid 51**Teise silbi vokaal**

Poolpikk vokaal 53

Lühike vokaal 59

Kolmanda, neljanda ja viienda silbi vokaal 62**Kümogrammi loend 67****Referat: Über die Quantität der Laute in den
Dialekten von Hiiumaa 75****Tarvitatud allikaid 77**

Trükivigu.

	On:	Peab olema:
Lk. 17,	1. r. ü. niidi	niidu
	3. r. ü. poodi	paadi
19, 10.	r. ü. Reigist	Kassariist
65,	2. r. ü. pundud	pandud